

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Aleš Guid
Andrej Guid

Analiza systemskega cikla akumulacije

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Aleš Guid
Andrej Guid

Mentor: izr. prof. dr. Andrej Lukšič
Somentor: doc. dr. Žiga Vodovnik

Analiza sistemskega cikla akumulacije

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

Zahvala

*Mentorju in somentorju za hiter odziv, pomoč in stalno dosegljivost.
Staršem in sestri za podporo in potrpežljivost, ki ste jo izkazali med nastajanjem tega
dela ter tekom celotnega študija.*

Analiza sistemskega cikla akumulacije

Ciklično gibanje kapitalističnega svetovnega-sistema prispeva k oblikovanju sistemskih ciklov akumulacije. Ti so sestavljeni iz dveh obdobj, obdobja vzpona ali materialne ekspanzije, kjer sta najbolj dobičkonosni produkcija in trgovina ter obdobja zatona ali finančne ekspanzije, kjer so najbolj dobičkonosni finančni posli. Do danes so se oblikovali štirje sistemski cikli akumulacije, genovski, nizozemski, britanski in ameriški, znotraj katerih so hegemonijo prevzele štiri države – Benetke, Združene province (Nizozemska), Združeno kraljestvo (Velika Britanija) in Združene države Amerike. Sistemski cikli akumulacije se medsebojno prekrivajo; ko je en cikel v fazi zatona, je drugi že v fazi vzpona. V pričujočem diplomskem delu bomo tako skušali odgovoriti na vprašanje ali zaton sistemskega cikla akumulacije Združenih držav Amerike sovпада s pojavom novega sistemskega cikla akumulacije, ki bo svoje središče po vsej verjetnosti imel v Jugovzhodni Aziji. Zanimalo nas bo ali vzpon polperifernih držav BRIC (Kitajske, Indije, Brazilije in Rusije), vodi v posledičen zaton držav centra z ZDA na čelu, in če, kakšne posledice bo to imelo za obstoječi kapitalistični svetovni-sistem.

Ključne besede: kapitalistični svetovni-sistem, sistemski cikli akumulacije, hegemonija ZDA, kriza centra, vzpon držav BRIC

Analysis of the systemic cycle of accumulation

Cyclically movement of capitalist world-system contributes to the development of systemic cycles of accumulation. These consist of two periods, the period of the rise or material expansion, where the most profitable are production and trade, and the period of the decline or financial expansion, where the most profitable are financial operations. Until now, four systemic cycles of accumulation were created, Genoese, Dutch, British and American, within which the hegemony have undertaken four countries – Venice, the United Provinces (Netherlands), United Kingdom (Great Britain) and the United States of America. Systemic cycles of accumulation each other overlap; when one cycle is at the stage of decline, the other is already in the phase of the rise. In this thesis we will try to answer the question, if decline of systemic cycle of accumulation of the United States of America coincides with the emergence of new systemic cycle of accumulation, which its center will probably be in Southeast Asia. We would like to know if rise of semi-periphery BRIC countries (China, India, Brazil and Russia), leads to a consequent decline of the center with the U.S. at the head and if so, what consequences this will have on the existing capitalist world-system.

Key words: capitalist world-system, systemic cycles of accumulation, U.S. hegemony, crisis of center, rise of BRIC countries

KAZALO

1 UVOD	11
2 KAPITALISTIČNI SVETOVNI-SISTEM	14
2.1 <i>KAJ JE KAPITALIZEM?</i>	14
2.1.1 KAPITALIZEM SKOZI OČI ANALIZE SVETOVNIH-SISTEMOV	14
2.1.2 KAPITALIZEM V ČASU IN PROSTORU	15
2.2 <i>OBLIKOVANJE GEOKULTURE KAPITALIZMA</i>	19
2.2.1 KONZERVATIVIZEM	20
2.2.2 LIBERALIZEM	21
2.2.3 SOCIALIZEM	24
2.3 <i>LIBERALIZEM KOT PREVADUJOČA GEOKULTURA KAPITALIZMA</i>	25
2.4 <i>ZNAČILNOSTI IN INSTITUCIJE KAPITALIZMA</i>	27
2.4.1 ZGRADBA KAPITALIZMA	27
2.4.2 USTVARJANJE KAPITALA	29
2.4.3 BOJ ZA PRESEŽNO VREDNOST	30
2.4.4 DRŽAVA IN KAPITALIZEM	33
2.4.5 NAČINI POVEČEVANJA AKUMULACIJE KAPITALA	37
2.4.6 TRG, KONKURENCA, MONOPOLI IN KVAZIMONOPOLI	44
2.4.7 CENTER – PERIFERIJA	46
2.5 <i>KAPITALIZEM KOT CIKLIČNI SVETOVNI-SISTEM</i>	50
2.5.1 SISTEMSKI CIKLI AKUMULACIJE	50
2.5.2 MATERIALA EKSPANZIJA	52
2.5.3 FINANČNA EKSPANZIJA	52
2.5.4 KRIZE KOT DEL KAPITALISTIČNEGA SVETOVNEGA-SISTEMA	54
2.5.5 ZNAČILNOSTI SISTEMSKIH CIKLOV AKUMULACIJE	55
2.5.6 ZNAČILNOSTI HEGEMONIJE	56
2.5.7 SISTEMSKI CIKLI AKUMULACIJE SKOZI ČAS	58
3 VZPON AMERIŠKE HEGEMONIJE	64
3.1 <i>VZPON ZDRUŽENIH DRŽAV AMERIKE</i>	64
3.2 <i>IMPERIALISTIČNE TEŽNJE NEMČIJE</i>	65
3.3 <i>»ZLATA DVAJSETA« IN VELIKA GOSPODARSKA KRIZA</i>	66
3.3.1 <i>OBDOBJE POVOJNE OBNOVE IN BLAGOSTANJA</i>	66

3.3.2	VELIKA GOSPODARSKA KRIZA LETA 1929	67
3.3.3	ROOSVELTOV NEW DEAL POMAGA IZ KRIZE	68
3.4	<i>TRIUMF AMERIŠKE HEGEMONIJE</i>	70
3.4.1	OBDOBJE 2. SVETOVNE VOJNE IN ČAS PO NJEJ	70
3.4.2	MATERILANA EKSPANZIJA ZDA	75
3.4.3	SOCIALNI KAPITALIZEM V ZDA	77
3.4.4	SOCIALNA DRŽAVA V EVROPI	79
4	KRIZA AMERIŠKE HEGEMONIJE V SEDEMDESETIH LETIH	80
4.1	<i>AMERIŠKA HEGEMONIJA DOSEŽE VRHUNEC</i>	80
4.2	<i>PRELOMNA ŠESTDESETA LETA</i>	81
4.2.1	OBDOBJE PRED REVOLUCIJO LETA 1968	81
4.2.2	SVETOVNA REVOLUCIJA LETA 1968	82
4.2.3	POSLEDICE PRELOMNIH ŠESTDESETIH LET	83
4.3	<i>KRIZA AMERIŠKE HEGEMONIJE V SEDEMDESETIH LETIH</i>	86
5	ODGOVOR AMERIŠKE HEGEMONIJE NA KRIZO	89
5.1	<i>DOLŽNIŠKA KRIZA V SEDEMDESETIH LETIH</i>	89
5.2	<i>FINANČNA EKSPANZIJA ZDA</i>	90
5.2.1	DEREGULACIJA FINANČNIH TRGOV	90
5.2.2	RAZMAH »KAZINOKAPITALIZMA«	92
5.3	<i>SPREMEMBE V NAČINU PRODUKCIJE V CENTRU</i>	95
5.3.1	SELITEV PROIZVODNJE	96
5.3.2	AVTOMATIZACIJA PROIZVODNJE	96
5.3.3	POSTFORDISTIČNA PROIZVODNJA	97
5.3.4	IZŽEMANJE DELOVNE SILE	101
5.4	<i>VZPOSTAVITEV NEOLIBERALIZMA</i>	103
5.5	<i>NEOLIBERALIZEM KOT POLITIČNI PROGRAM</i>	106
5.6	<i>ZNAČILNOSTI NEOLIBERALNE IDEOLOGIJE</i>	110
5.7	<i>NEOLIBERALNA GLOBALIZACIJA</i>	114
5.7.1	AKTERJI NEOLIBERALNE GLOBALIZACIJE	115
5.7.2	DRŽAVA IN NEOLIBERALNA GLOBALIZACIJA	117
5.7.3	POSLEDICE NEOLIBERALIZMA	119
5.7.4	KRITIKA NEOLIBERALIZMA	127
6	VZPON POLPERIFERIJE	128
6.1	<i>CENTER PRISPEVA K VZPONU POLPERIFERIJE</i>	128

6.2 RAZMAH MATERIALNE PRODUKCIJE	128
6.3 VZPON »AZIJSKEGA WOKSHOP-A«	133
6.3.1 ROJSTVO AZIJSKIH TIGROV Z JAPONSKO NA ČELU	133
6.3.2 »ODPRTJE« KITAJSKE	135
6.4 »AZIJSKA KRIZA«	136
7 ZATON AMERIŠKE HEGEMONIJE?.....	137
7.1 OBDOBJE DO KRIZE LETA 2007	137
7.2 KRIZA V ZDA	139
7.2.1 IZBRUH KRIZE V ZDA LETA 2007	139
7.2.2 SPOPADANJE S KRIZO V ZDA	142
7.2.3 ODZIVI LJUDI NA PROTIKRIZNE UKREPE V ZDA	143
7.3 KRIZA SE GLOBALIZIRA	144
7.3.1 RAZŠIRITEV KRIZE PO SVETU	144
7.3.2 SPOPADANJE S KRIZO PO SVETU	145
7.3.3 ODZIVI LJUDI NA PROTIKRIZNE UKREPE PO SVETU	146
7.4 PROTIKRIZNI UKREPI MEDNARODNIH INSTITUCIJ	148
7.5 IZ GOSPODARSKE V DOLŽNIŠKO KRIZO	148
7.6 ARABSKA POMLAD	150
7.7 OKREVANJE SVETOVNEGA GOSPODARSTVA PO KRIZI	151
7.8 ZATON AMERIŠKE HEGEMONIJE?	153
7.8.1 PODALJŠEVANJE HEGEMONIJE ZDA Z VOJNO	153
7.8.2 KAJ ZA SVET POMENI KRIZA DRŽAV CENTRA?	155
8 POLPERIFERIJA VSTOPA V OSPREDJE?	157
8.1 VZPON DRŽAV BRIC	157
8.1.1 VZPON KITAJSKE	157
8.1.2 VZPON INDIJE	166
8.1.3 VZPON BRAZILIJ	172
8.1.4 VZPON RUSIJE	174
8.2 SPREMEMBE NA GLOBALNI RAVNI	175
8.2.1 BITKA ZA ENERGENTE IN REDKE KOVINE	175
8.2.2 SPREMEMBE V MEDNARODNIH INSTITUCIJAH	177
8.3 OBETI ZA PRIHODNOST	178
8.3.1 ALI POLPERIFERIJA POSTAJA NOVI CENTER?	178
8.3.2 ALI CENTER IZGUBLJA SVOJ PRIMAT?	181

<i>8.4 SISTEMSKA KRIZA OZIROMA PREHOD V NOV SISTEM</i>	<i>183</i>
9 SKLEP	184
10 LITERATURA	191

KAZALO SLIK IN GRAFOV

Slika 2.1: Menschev metamorfozni model.....	51
Slika 2.2: Dolga stoletja in sistemski cikli akumulacije.....	59
Slika 2.3: Britanski imperij.....	62
Slika 5.1: Prostori <i>Googla</i> v Zürichu	98
Slika 6.1: <i>Kaesong Industrial Complex</i>	130
Slika 7.1: Ameriške vojaške baze po svetu	154
Graf 3.1: Nezaposlenost v ZDA med leti 1910 in 1960	70
Graf 3.2: Rast BDP v Združenih državah Amerike med leti 1910 in 1960.....	71
Graf 8.1: Proizvodnja električne energije v Indiji med leti 1990 do 2008	167
Graf 8.2: Odstotek ljudi, ki v Indiji živijo pod pragom revščine.....	170

SEZNAM KRATIC

APEC – *Asia-Pacific Economic Cooperation* (Azijsko-pacifiško ekonomsko sodelovanje)

ASEAN – *The Association of Southeast Asian Nations* (Združenje jugovzhodnih azijskih narodov)

BDP – Bruto domači proizvod

CIA – *Central Intelligence Agency* (Centralna obveščevalna agencija)

D-8 – *Developing Eight* (Razvijajočih osem)

EK – *European Commission* (Evropska komisija)

EU – *European Union* (Evropska unija)

FED – *Federal Reserve* (Zvezne rezerve ZDA)

GATT – *General Agreement on Tariffs and Trade* (Splošni sporazum o trgovini in tarifah)

G-8 – *Group of Eight* (Skupina sedmih najrazvitejših držav in Rusije)

G-20 – *Group of Twenty* (Skupina dvajset najrazvitejših držav)

HDI – *Human Development Index* (Indeks človekovega razvoja)

IBRD – *International Bank for Reconstruction and Development* (Mednarodna banka za obnovo in razvoj)

IMF – *International Monetary Fund* (Mednarodni denarni sklad)

NATO – *North Atlantic Treaty Organisation* (Organizacija Severnoatlantske pogodbe)

N-11 – *Next Eleven* (Naslednjih enajst)

OECD – *Organisation for Economic Co-operation and Development* (Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj)

OPEC – *Organization of the Petroleum Exporting Countries* (Organizacija držav izvoznic nafte)

UN – *United Nations* (Organizacija združenih narodov)

WB – *World Bank* (Svetovna banka)

WTO – *World Trade Organisation* (Svetovna trgovinska organizacija)

ZDA – Združene države Amerike

1 UVOD

Ko je konec leta 2007 Združene države Amerike, osrednjega akterja svetovnega centra, pretresla huda finančna kriza, so bili mnogi zelo presenečeni. Široko odprtih oči so spremljali novice o propadu prej dobro stoječih podjetij, množičnemu rubljenju nepremičnin, odpuščanju zaposlenih in porastu revščine. Kriza se je v medijih prikazovala kot nekaj, kar je nepričakovano »prišlo od zunaj« in ne kot nekaj, kar je »prirojeno« kapitalističnemu svetovnemu-sistemu. Za lažje razumevanje »največje gospodarske krize po *Veliki depresiji*« se moramo zato nujno ozreti v preteklost. Tako hitro pridemo do spoznanja, da »kriza enega že nakazuje vzpon drugega«.

Cilj pričujoče naloge je s pomočjo analize svetovnih-sistemov preučiti ameriški sistemski cikel akumulacije, ki je, podobno kot predhodni genovski, nizozemski in britanski, sestavljen iz materialne in finančne ekspanzije. V nalogi nameravava analizirati način produkcije in redistribucije v obdobju materialne ekspanzije ZDA, znotraj katere sta se izoblikovala fordistično-keynsijanski režim akumulacije z razširjeno socialno državo. Nato nameravava preučiti »krizo«, ki je v sedemdesetih letih 20. stoletja zajela ta režim akumulacije in države centra privedla v obdobje finančne ekspanzije, za katero sta značilni postfordistični režim akumulacije in minimalna, neoliberalna država. Aktualno finančno in gospodarsko krizo bova predstavila kot krizo finančne ekspanzije držav centra. Cilj naloge predstavlja tudi analiza sočasnega vzpona polperiferije, ki od držav centra z ZDA na čelu vse bolj prevzema »materialno produkcijo«, kar vodi v povečan geopolitični vpliv držav polperiferije.

V nalogi bova skušala potrditi oziroma zavrniti tezo, da zaton systemskega cikla akumulacije ZDA sovпада s pojavom novega systemskega cikla akumulacije, ki bo svoje središče po vsej verjetnosti imel v Jugovzhodni Aziji. S tezo želiva preveriti ali vzpon držav polperiferije z državami BRIC na čelu, vodi v zaton ameriške hegemonije in če, kakšne posledice bo to imelo za obstoječi kapitalistični svetovni-sistem. Za potrebe teoretskega dela naloge bova analizirala številne sekundarne vire, predvsem strokovno literaturo. V praktičnem delu naloge pa si bova pri analizi pomagala s strokovno literaturo, relevantni prispevki slovenskih in tujih medijev ter statistični podatki različnih mednarodnih institucij.

Kot rečeno, bova gibanje systemskega cikla akumulacije ZDA skušala pojasniti s pomočjo analize svetovnih-sistemov. Omenjena analiza je ena od številnih, ki skušajo pojasniti delovanje kapitalizma.

Za analizo svetovnih-sistemov je po besedah Popovića značilna transdisciplinarnost oziroma preseganje konvencionalno definiranih znanstvenih področij in disciplin družbenih ved, ekonomije, sociologije, antropologije, politike, prava in drugih. Izhaja iz pozitivnih rezultatov obstoječih področij in disciplin, a jih pri tem kritično izkorišča, predeluje in presega. Razvidne so namreč številne in tesne povezave med to teorijo in ekonomijo, ekonomsko zgodovino, mednarodno politično ekonomijo in politično ekonomijo nerazvitosti, zgodovino, etnologijo, antropologijo, politologijo, znanostjo o mednarodnih odnosih, filozofijo, metodologijo in epistemologijo. Velja za eno vodilnih alternativ vladajočim ekonomskim ali sociološkim teorijam gospodarskega razvoja in modernizacije. Za razliko od teorij, ki izhajajo iz liberalizma in socializma, ne boleha za učinki etnocentrizma, evropocentrizma in zahodnjaškega centrizma, saj si prizadeva za nekakšen realen pluralističen univerzalizem (Popović 1999, 142–143).

Kritike analize svetovnih-sistemov po navedbah Wallersteina prihajajo iz štirih strani: od nomotetičnih pozitivistov, ortodoksnih marksistov, zagovornikov državne avtonomije in kulturniških pratikularistov. *Nomotetični pozitivisti* so zatrjevali, da je analiza svetovnih-sistemov bistveno narativna in da temelji na teoretskih hipotezah, ki niso strogo preverjene. Poleg tega so kritizirali nezadostne (ali neobstoječe) kvantifikacije raziskav, nezadostne (ali neobstoječe) redukcije kompleksnih situacij na jasno definirane in preproste spremenljivke. Prav tako pa so očitali vdor vrednostnih predpostavk v analitično delo. Analitiki svetovnih-sistemov so v odgovor trdili, da je za razumevanje dejanske družbene situacije bolje prizadevanja usmeriti v večjo kompleksnost in kontekstualiziranje vseh tako imenovanih preprostejših spremenljivk, kakor pa reducirati kompleksne situacije na preproste spremenljivke. *Ortodoksni marksisti* očitajo analizi svetovnih-sistemov, da osna delitev med centrom in periferijo zanemarija produkcijski temelj presežne vrednosti in razredni boj med buržoazijo in proletariatom, ki je osrednja pojasnjevalna spremenljivka družbenih sprememb. Poleg omenjenega ji očitajo, da ne obravnava nemeznega dela kot anahronega in izumirajočega. Analitiki svetovnih-sistemov odgovarjajo, da je razredni boj in vse druge oblike družbenih bojev mogoče razumeti in oceniti zgolj znotraj svetovnega-sistema kot

celote. *Državni avtonomisti* trdijo, da analiza svetovnih-sistemov potiska politično sfero v področje, ki izhaja iz ekonomske faze in je z njo določeno. Trdijo namreč, da tega, kar se dogaja na državni ali meddržavni ravni ni mogoče pojasniti zgolj tako, da ta področja mislimo kot del kapitalistične svetovne ekonomije. Motivacije, ki upravljajo delovanje v teh arenah, naj bi bile avtonomne in naj bi se odzivale na pritiske, ki so drugačni od tržnih. *Kulturniški pratikularisti* analizi svetovnih-sistemov očitajo, da s tem, ko pojasnjuje vrhno stavbo (kulturno sfero) z ekonomsko bazo, zanemarja osrednjo in avtonomno realnost kulturne sfere. Analizo svetovnih-sistemov obtožujejo, da je zgolj še ena verzija »velike pripovedi«, prav tako jo obtožujejo ekonomizma, to je, da daje prednost ekonomiji pred vsemi drugimi človeškimi dejavnostmi. Analiza svetovnih-sistemov se zavzema, da bi odpravili meje med ekonomskimi, političnimi in družbeno-kulturnimi načini analize. Za nomotetične pozitiviste je akter posameznik (homo rationalis), za ortodoksne marksiste je akter industrijski proletariat, za državne avtonomiste je to politični človek, za kulturne partikulariste pa je akter sleherni med njimi, ki vzpostavlja avtonomni diskurz z vsemi drugimi. Za analizo svetovnih-sistemov so vsi ti akterji in še dolg seznam struktur, ki bi jih lahko še našteli, produkti procesa (Wallerstein 2006, 28–32).

Diplomsko delo je razdeljeno na deset različnih poglavij, ki se nadalje delijo na številna podpoglavja. Uvodni del naloge sva napisala skupaj, teoretski del je preučil Aleš, praktični del Andrej, sklepi pa so prav tako skupni. V teoretskem delu se bova posvetila umestitvi kapitalističnega svetovnega-sistema v čas in prostor. V praktičnem delu pa bova proučila vzpon ameriške hegemonije oziroma materialno ekspanzijo ZDA. Potem se bova osredotočila na krizo ameriške hegemonije v sedemdesetih letih 20. stoletja in preučila odgovor ameriške hegemonije na krizo oziroma finančno ekspanzijo ZDA. V nadaljevanju bova proučila vzpon držav polperiferije oziroma obdobje njihove materialne ekspanzije. Zatem se bova spraševala ali svetovna finančna in gospodarska kriza nakazuje zaton ameriške hegemonije. Za na konec bova proučila vstopanje držav polperiferije oziroma natančneje držav BRIC (Kitajska, Indija, Brazilija in Rusija) v ospredje kapitalističnega svetovnega-sistema. V sklepnem delu naloge bova predstavila lastne ugotovitve, nakazala možne alternative obstoječemu kapitalističnemu svetovnemu-sistemu in podala lastne poglede na oblikovanje bolj pravične družbe.

2 KAPITALISTIČNI SVETOVNI-SISTEM

2.1 KAJ JE KAPITALIZEM?

Kapitalistični svetovni-sistem ima dolgo zgodovino in burno ozadje. Da bi razumeli stanje v katerem živimo danes, moramo nujno razumeti njen razvoj skozi čas in prostor ter temeljne zakonitosti in značilnosti, ki jih bomo razložili v nadaljevanju.

2.1.1 KAPITALIZEM SKOZI OČI ANALIZE SVETOVNIH-SISTEMOV

V analizi svetovnih-sistemov je glavna enota analize svet, svetovna celota, svetovni-sistem in ne nacionalna država (kot je značilno za konvencionalne znanstvene discipline). Temeljni koncepti v tej teoriji so *zgodovinski sistem*; *moderini svetovni-sistem*; *čas in prostor*; *sekularni trendi* in *ciklični ritmi*; *center*, *polperiferija* in *periferija*; *kapitalizem*, *etatizem* in *socializem*. *Zgodovinski sistem* je relativno samostojna in sestavljena celota ekonomskih, političnih in kulturnih procesov, ki imajo relativno velik obseg, dolgo trajanje in jasne meje v času in prostoru. *Zgodovinski sistemi* se delijo na *recipročne mini sisteme*, za katere so značilni eno gospodarstvo, ena skupnost in ena kultura, a tudi majhen obseg, kratko trajanje in pravilo recipročnosti kot glavno pravilo gospodarskega in celotnega družbenega življenja. Poleg tega se delijo tudi na *svetovne-sisteme*, za katere so značilna relativno velik obseg in dolgo trajanje ter povprečen čas trajanja okoli 500 let (Popović 1999, 143–144).

Svetovni-sistemi se delijo na *redistributivna svetovna cesarstva* ali *svetovne-imperije*, za katere so značilni redistributivno gospodarstvo in centralizirana politična organizacija (cesarstvo, imperij) in več kultur. Poleg tega se delijo še na *svetovna gospodarstva* ali *svetovne-ekonomije*, za katere so značilni eno gospodarstvo, več političnih entitet (držav) in več kultur (Popović 1999, 144). Svetovna-ekonomija zajema veliko zemljepisno območje, v katerem obstaja delitev dela in v katerem zato poteka pomembna menjava temeljnih ali bistvenih dobrin, pa tudi tokov kapitala in dela. Zanj je značilno, da ni omejena z enotno politično strukturo in da v njej obstaja več ohlapno povezanih političnih enot, ki se združujejo v meddržavne sisteme. Poleg tega vsebuje

veliko kultur in skupin, ki prakticirajo različne religije, govorijo številne jezike in se razlikujejo v vzorcih vsakdanjega življenja ter razvijajo nekatere skupne kulturne vzorce, imenovane *geokulture*. V predmodernih časih so dotedanje svetovne-ekonomije bodisi razpadale bodisi so se spremenile v svetovne-imperije. Zgodovinsko gledano, je edina svetovna-ekonomija, ki je preživela dolgo časovno obdobje, svetovni-sistem. To pa zato, ker se je ukoreninil kapitalizem in se utrdil kot delujoči dejavnik modernega svetovnega-sistema (Wallerstein 2006, 33–34).

Pri svetovnih-sistemih imamo po Wallersteinu opraviti s časovno/prostorskim področjem, ki preči številne politične in kulturne enote, področjem, ki je integrirano področje dejavnosti in ustanov, ki se ravna po določenih sistemskih pravilih. Za analizo svetovnih-sistemov je ključna analiza strukturnega časa – *longue durée* (trajanje določenega historičnega sistema). Z analizo se tako preučuje *totalne socialne fenomene v dolgih obdobjih in na velikih območjih* (Wallerstein 2006, 25–31).

Čas in *prostor* sta torej dve glavni analitični determinanti in razsežnosti vsakega zgodovinskega procesa in tako tudi modernega svetovnega-sistema; izraza *sekularni trendi* in *ciklični ritmi* se nanašata na dva različna načina gibanja ali spreminjanja tega sistema v času; *center*, *polperiferija* in *periferija* so tri različna območja tega sistema v prostoru. *Sekularni* ali *stoletni trendi* so dolgotrajne, več stoletij trajajoče in linearne tendence rasti, razvoja in sprememb. *Ciklični ritmi* pa so nekaj krajše fluktuacije ali periodična ponavljanja raznih obdobj širjenja oziroma vzpona (ekspanzije) in krčenja oziroma zatona (kontraksije) modernega svetovnega-sistema (Popović 1999, 145).

2.1.2 KAPITALIZEM V ČASU IN PROSTORU

Da bi lažje razumeli dandanašnje delovanje kapitalizma, se moramo nujno ozreti v preteklost in si ogledati v kakšnem prostoru in času se je izoblikoval. Kapitalizem ima namreč dolgo zgodovino, nastal je v specifičnem okolju, v nekaj stoletjih pa je zajel celoten planet.

Po Diamondu so od pojava prvega človeka do okoli 11000 let pr. n. št. vsa ljudstva na vseh celinah živela kot enakopravni lovci in nabiralci. Okoli 11000 let pr. n. št. pa je prišlo do prvih bistvenih sprememb, ki so vodile v neenakosti med ljudstvi v svetu. Spremembe so se najprej pojavile na področju Evrazije (in ne v Amerikah, Avstraliji, Afriki, Oceaniji). Udomačitev rastlin in živali (npr. krav, konjev, koz, ovac, kamel) je omogočila pridelavo velikih količin hrane, s tem pa tudi gostejše prebivalstvo. Presežki hrane, ki so pri tem nastali in živalski transport teh presežkov, so bili predpogoj za razvoj ustaljenih, politično centraliziranih, družbeno razslojenih, ekonomsko kompleksnih in tehnološko inovativnih družb – *imperijev* (hierarhičnih kraljestev z birokracijo in vojsko), *pismenosti* in *jeklenega orožja*. Vojaška uporaba živali (npr. konjev, kamel), puške, jekleni meči in močno ladjevje ter *smrtonosna moč bacilov* (z izvorom pri domačih živalih) so pripomogli k zavojevanem in dominaciji teh ljudstev *nad* skupnostmi lovcev in nabiralcev (Diamond 2008). Od leta 10000 pr. n. št. do okoli leta 1500 po našem štetju je v svetu obstajala difuzna in počasna koeksistenca velikega števila recipročnih mini sistemov in svetovnih-sistemov, svetovnih cesarstev in svetovnih gospodarstev, vendar pa so prevladovala svetovna cesarstva (Popović 1999, 144).

Kot rečeno so ljudje na območju Evrope v času srednjega veka (okoli leta 1500) oblikovali specifično družbeno-ekonomsko ureditev – *srednjeveški sistema vladanja*. Slednji je bil po mnenju Andersona sestavljen iz niza razmerij med fevdalnimi gospodi in vazali in se je opiral na mešanico odvisne posesti in zasebne oblasti. Zanj je bil značilen izredno *razčlenjen* in *zapleten politični zemljevid*, na katerem so se bohotile in prepletale številne enklave, pravne instance in fevdalne obveznosti (Anderson v Arrighi 2009, 32). Poleg tega so bile takratne vladajoče politične elite skrajno *mobilne*, saj so brez obotavljanja ali težav popotovale čez takratni prostor prekrivajočih se političnih pristojnosti. Šlo je za anarhično ozemeljsko vladanje, sestavljeno iz heteronomne organizacije teritorialnih pravic in zahtev (Ruggie v Arrighi 2009, 32).

Ob razpadanju srednjeveškega sistema oblasti so vse večji vpliv dobile *severnoitalijanske kapitalistične enklave* oziroma *mestne državice* (npr. Benetke, Firence, Genova, Milano). Slednje so medsebojne odnose uravnavale s pomočjo tako imenovanega *načela ravnotežja sil*, ki ga je mogoče razložiti kot mehanizem, s katerim lahko prve kapitalistične države tako absolutno kot relativno vsaka zase ali skupaj

zmanjšajo stroške za zaščito pred tekmeči in konkurenti. Ta sistem so nadgradile z gosto in prostrano mrežo stalnih diplomatskih predstavništev, katerih naloga je bila pridobivanje informacij o ambicijah in sposobnostih drugih vladarjev oziroma držav (Arrighi 2009, 38–39).

Monopol italijanskih držav nad trgovino z Azijo (npr. z redkimi začimbami) sta skušali odvzeti imperialni državi, Španija in Portugalska. Španija je nato po *naključnem* odkritju Amerik postala ozemeljska velesila – z ropanjem in uničenjem inkovskega, majevskega in azteškega imperija si je namreč prigrabila nova ozemlja in neizmerna bogastva – zlato in srebro (Perry 1989a, 312–317). Španija in Portugalska sta veliko prej kot ljudstva Amerik razvila *puške, bacile in jeklo* ter ostale elemente, ki so jima omogočili politično in ekonomsko *dominacijo* nad ljudstvi, ki teh elementov moči niso nikoli razvili (Diamond 2008, 24). Ker je Španija želela utrditi moč v in izven Evrope, je to vzpodbudilo srdit odpor drugih evropskih dinastij. Spopadu za vpliv in prestiž evropskih dinastij se je vmešal še verski moment – reformacijsko versko gibanje. »Tridesetletna vojna« v začetku 17. stoletja je zahtevala vse višje davke za vojsko, kar je vodilo v kmečke upore. Vojna je poleg tega povzročila razpad trgovanja, lakoto, revščino, vsesplošno uničenje in padeč legitimnosti sistema (Arrighi 2009, 41–42).

Z »Vestfalskim mirom« leta 1648, ki je končal uničujočo vojno, se je končal srednjeveški sistem vladanja in oblikoval *sodobni meddržavni sistem*. Za slednjega je značilna zamisel, da vse suverene države sestavljajo politični sistem v svetovnih razsežnostih. Ta novi sistem se opira na mednarodno pravo in ravnotežje moči, ki delujeta *med* državami in ne *nad* njimi (Gross v Arrighi 2009, 43). Novi meddržavni sistem je vzpodbudil svobodno trgovino in svoboden pretok ljudi, hkrati pa je omejil vpliv vojskovanja med vladarji na vsakdanje življenje ljudi. Ta reorganizacija političnega prostora v korist kapitalistični akumulaciji pomeni *rojstvo modernega meddržavnega sistema in kapitalizma kot svetovnega-sistema* (Arrighi 2009, 43).

Pogoji razvoja kapitalizma v Evropi so torej specifični. Eden izmed teh pogojev je, da razpolagate z velikimi količinami nevezane vrednosti – da imate velike količine razpoložljivega »denarja«, ki ga boste »kapitalistično investirali«. Te velike količine presežkov so v Evropi nastale kot iztržek trgovine na dolge razdalje, natančneje, trgovine z Azijo in ostalimi čezmorskimi deželami (Markov in Soboul 1989, 12;

Močnik 2006, 9). Kapitalizem torej sploh ne bi mogel nastati, če že pred njim ne bi obstajal nekakšen svetovni-sistem. Evropa se je v »trgovino na dolge proge« lahko uspešno vključila šele tedaj, ko je začela tako rekoč »zastonj« (z ropanjem) pridobivati zlato in zlasti srebro iz Amerik. S suženjskim delom prvotnih ameriških prebivalcev in za stroške prevoza je Evropa poceni pridobivala žlahtni kovini srebro in zlato, ki ju je v Aziji nato uporabljala kot denar. Tako se je Evropa s pomočjo »krvavega denarja« ugnezдила na azijskih trgih. Tam ni pomenila kaj dosti, dokler ni v drugi polovici 18. stoletja prišlo do krize vzhodno azijskega gospodarskega podsistema. Evropa je izkoristila krizo – in temu zdaj »evroatlantska civilizacija« samovšečno pravi »vzpon Zahoda« (Močnik 2006, 9; Diamond 2008). V tem obdobju dotedanji cehovski in manufakturni način produkcije ni več zadoščal za povpraševanje, ki je naraščalo z novimi trgi in vse večjim prebivalstvom. Na njihovo mesto je vse bolj vstopala kapitalistična industrijska proizvodnja, ki je utrdila moč tedanjih kapitalistov (Marx 2009, 96). Prvič v človeški zgodovini se je tako izoblikovalo in konsolidiralo specifično svetovno gospodarstvo, *evropsko kapitalistično gospodarstvo*. Slednje je prevladalo in posrkalo vse okoliške recipročne mini sisteme in svetovna cesarstva, imperije, vključno s kitajskim, turškim in ruskim (Popović 1999, 144–145). Geografsko je kapitalizem postal globalen šele v drugi polovici 19. stoletja (Wallerstein 1999, 14). Od takrat naprej pa prvič v vsej zgodovini obstaja na svetu samo en vladajoči zgodovinski sistem, ki ima različna imena: *moderni svetovni-sistem*, *kapitalistični svetovni-sistem*, *kapitalistično svetovno gospodarstvo* in *zgodovinski kapitalizem* (Popović 1999, 145). V nadaljevanju naloge bomo v izogib zmedi uporabljali izraz *kapitalistični svetovni-sistem*.

Kapitalizem je po besedah Močnika *sistem*; je »v sebi sklenjen svet«, ki se je zmožen reproducirati iz lastne systemske logike. V nasprotju s poprejšnjimi zgodovinskimi sistemi, ki so tudi bili v sebi sklenjeni »svetovi«, je kapitalizem *ekspanzionističen sistem*, ki je vase zajel celoten planet (Močnik 2006, 138). Na koncu 20. stoletja je zajemal vse družbe, razen nekaj preostalih »družb vzajemne domačnosti«, tu in tam kakšno »osvobojeno ozemlje« in kakšno državno tvorbo, ki se je svetovnemu-sistemu izognila zaradi prisilne izoliranosti in avtoritarnega političnega režima (Kralj 2006, 166). Kapitalizem je povsod popolnoma spremenil strukturo odnosov med različnimi vidiki družbenega življenja (ekonomska organizacija, politični režim, vsebino in funkcijo ideologij) in jih preuredil na kvalitativno novih temeljih (Amin 2009, 9).

2.2 OBLIKOVANJE GEOKULTURE KAPITALIZMA

Za vsak sistem je značilno, da se od svojega rojstva, pa vse do svojega konca, sooča s številnimi *preobrazbami*, ki so del njegovega življenja. Tako je tudi kapitalistični svetovni-sistem tekom svojega trajanja doživel številne preobrazbe, ki so vplivale na njegovo *geokulturo* oziroma »govorico sistema«. Geokulturo kapitalizma je vse do konca šestdesetih let 20. stoletja, na vrhuncu ameriške moči, predstavljal »sredinski liberalizem«. »Sredinski liberalizem« se je razvil iz idej in dosežkov *francoske revolucije leta 1789*. Revolucija je vodila v lom s starim srednjeveškim sistemom vladanja, imenovanim tudi *ancien régime* in vzpodbudila nastanek medsebojno tekmujočih se politično-idejnih usmeritev – *konservativizma* in *liberalizma*. Pregled njunih idej je ključen tudi za lažje razumevanje danes aktualnih doktrin *neokonzervativizma* in *neoliberalizma*, ki si jih bomo ogledali v nadaljnjih poglavjih.

V nadaljevanju bomo orisali razmere, ki so sprožile francosko revolucijo. Srednjeveški sistem vladanja je francosko družbo razslojil na *tri sloje*. Franciji je vladal absolutni monarh, ki je veljal za božanstvo in je imel neomejena pooblastila. Monarh se je pri vladanju naslanjal na zajedavski prvi in drugi sloj, na visoko duhovščino in visoko plemstvo. Omenjena sloja sta bila izrazito privilegirana, razpolagala sta z dobrimi službami, bila sta neizmerno zapravljava, nista plačevala davkov ipd. Večinski tretji sloj, tako imenovani »tretji stan«, ki so ga sestavljali buržoazija, izobraženci, mezdni delavci in kmetje, pa je bil v izredno podrejenem položaju. Vladajoči aristokratski sloji so jim naprtili večino davščin in dajatev, poleg tega pa so jim omejevali številne svoboščine. Ko so razmere znatno zaostrele krize (npr. podražitve hrane), je prišlo do srditega in množičnega upora ljudstva, ki je zahtevalo svoje pravice (Markov in Soboul 1989; Vovelle 1989, 13–20).

Francoski revolucionarji so tako skladno s sloganom »*enakost, svoboda, bratstvo*« nasprotovali dednemu privilegiju, razglašali moralno in pravno enakost vseh ljudi, poudarjali, da ima pojem državljanstvo osrednji pomen v smislu članstva v skupnosti, ki jo imenujemo narod in ki v načelu ponuja enake pravice do udeležbe v politični areni (Wallerstein 1999, 17). Ljudje so poleg tega zahtevali še ukinitvev tlačanstva, tripartitno delitev oblasti, ločitev države in religije, republiko, pravico do privatne lastnine,

utrditve tiska, povečanje politične moči meščanstva (Markov in Soboul 1989; Vovelle 1989; Prunk 2008). Francoska revolucija je po mnenju Wallersteina med »samoumevne prvine vsakega modernega političnega sistema« postavila naslednje prvine: *politične spremembe* so nenehne in normalne, ne pa izjeme ter v svojem bistvu nelegitimne; *suverenost* je v ljudstvu in ne v vladarju ali v korporativnem telesu plemstva; ljudje, ki živijo v neki državi, sestavljajo *narod*, ki mu pripadajo kot državljani (Wallerstein 1999, 17). Poleg tega je po besedah Prunka revolucija v obči politični prostor ponesla oblikovanje sodobne ustavne države, sekularizacijo družbe (npr. na področju vzgoje in izobraževanja) in utrdila razsvetljenske in liberalne misli (Prunk 2008). Ne glede na naštetu, pa se je francoska revolucija zgodila med »normalnim potekom« kapitalističnega svetovnega-sistema. Čeprav je bila razmeroma veliki odklon od pričakovanih vzorcev, je vseeno povzročila razmeroma majhne srednjeročne spremembe (Wallerstein 1999, 16).

2.2.1 KONZERVATIVIZEM

Kontrarevolucionarji oziroma *konservativci* so bili prepričani, da je kolektiven vdor v obstoječe družbene strukture, ki so se počasi, zgodovinsko razvijale, zelo tvegan. V najboljšem primeru lahko uveljavimo le nekaj sprememb, s pogojem, da jih ocenimo zelo previdno in jih spoznamo za povsem nujne. Ta položaj v navadi zastopajo tisti, ki jim gre trenutno boljše, v smislu v njihovega gospodarskega in družbenega življenja. Tistim, ki pa gre slabše, pa dajejo nasvet, naj bodo potrpežljivi in naj počakajo na spremembe na bolje (Wallerstein 1999, 10–11; Prunk 2008, 99).

Wallerstein meni, da gre za ideologijo tistih, ki so mislili, da so francoska revolucija in njena načela »družbena katastrofa«. Njihovi pogledi so izhajali iz pesimističnega razumevanja človekovih moralnih zmožnosti. Bili so kontrarevolucionarji oziroma »reakcionarji«, ker so reagirali na drastične revolucionarne spremembe in si želeli ponovno vzpostaviti to, kar se je zdaj imenovalo *ancien régime*. Niso zaupali ideji, da je lahko *vsakdo* državljani, kajti prepričani so bili, da večina ljudi nikoli ne more in ne bo nikoli zmogla presojati o pomembnih dražbenih in političnih odločitvah. Verjeli so v tradicionalne hierarhične politične in verske strukture (npr. hierarhično patriarhalno družino), ki naj bi edino zagotavljale red. Prezirali so demokracijo, bili so sumničavi do

širjenja izobrazbe, ki bi morala biti pridržana zgolj za elitne kadre. Verjeli so, da je razlika med zmožnostmi nižjih in višjih razredov nepremostljiva, še več, da je eden temeljev človeške nravi in zatorej *dana od Boga* (Wallerstein 2006, 82–83). Zbirne točke konzervativnima so torej: socialne hierarhije (npr. monarhija, cerkev, lokalne veličine, patriarhalna družina), počasne spremembe in privatna lastnina (Burke 1989; Wallerstein 1999; Prunk 2008, 136).

2.2.2 LIBERALIZEM

Konzervativna ideologija, ki se je po besedah Wallersteina izoblikovala iz zavračanja francoske revolucije, je vzpodbudila razvoj *liberalne ideologije*. Slednja je dejansko prevzela temeljne pojme francoske revolucije, čeprav je bila ambivalentna do nekaterih njenih delov. Razlika med konservativci in liberalci je bila v bistvu v tem, da so imeli različni temeljni strategiji glede tega, kako naj »zadržijo potencialno ljudsko vstajo« (Wallerstein 1999, 18). Antiideologijo konzervativizmu je torej predstavljal *liberalizem*. Liberalci so vztrajali, da so spremembe normalne in nujne, ker živimo v svetu večnega napredovanja proti dobri družbi. Niso podpirali prehitrih sprememb, saj so lahko te po njihovem kontraproduktivne (Wallerstein 2006, 84). Kvečjemu so hoteli nadzorovano spremembo in so popustili ravno dovolj, da so lahko še naprej držali v rokah večino tistega, kar so imeli (Wallerstein 1999, 19).

Liberalci so po trditvah Wallersteina zagovarjali »enake možnosti« ali »meritokracijo«, vztrajali so, da so tradicionalne hierarhije (npr. nacionalne, lokalne, cerkvene ali posvetne) preživete in v temelju nelegitimne in tako niso vredne zaupanja. Niso nasprotovali *naravnih* hierarhijam, nasprotovali so *dednim* hierarhijam. Menili so, da naravne hierarhije niso zgolj naravne, temveč tudi sprejemljive za množice in torej legitimne. Dedne hierarhije pa naj bi onemogočale sleherno družbeno napredovanje. Bili so sumničavi do ljudstva, množic, drhali, ki so jih imeli za neizobražene in torej nerazumne. Predstavljali so se kot »stranka gibanja«, ki se zavzema za nenehne reforme ustanov. Za njih je bila značilna politična zmernost in »sredinskost«. Edina skupina, ki naj bi lahko prevzela vodenje in se odgovorno odločala, katere spremembe so nujne, naj bi bili strokovnjaki, izobraženci (Wallerstein 2006, 84).

Liberalizem se je razvil iz dveh paralelnih komponent, iz politične in ekonomske (Prunk 2008, 131). *Politična komponenta* izhaja iz liberalne tradicije Hobbesa in Locka. Hobbes označuje zanimivo točko v prehodu od zavezanosti absolutistični državi k boju liberalizma proti tiraniji. Locke pa nasprotno najavlja jasne začetke liberalne konstitucionalistične tradicije (Held 1989, 49). Po Locku naj bi vsi ljudje imeli neodtujljive in naravne pravice, kot so pravice do življenja, svobode in posesti. Ljudje naj bi nato po družbeni pogodbi oblasti zaupali varovanje omenjenih pravic, brž, ko pa oblast (zakonodajna in izvršna) ne sledi več temu smotru, jo ljudje lahko upravičeno odpravijo (Locke 2010). Lockov privrženec Montesque pa je nadalje zagovarjal tezo, da so pravice in svoboščine posameznika lahko v popolnosti zagotovljene zgolj ob popolni ločitvi izvršne, zakonodajne in sodne oblasti (Montesque 1966).

Po Heldu koncept liberalizma označuje poskus vzdrževanja vrednot svobodne izbire, razuma in strpnosti proti tiraniji in absolutističnemu sistemu. S kritiko oblasti »despotskih monarhij« in njihove zahteve po »božanski podpori«, si je liberalizem prizadeval omejiti oblast države in definirati neko enkratno zasebno sfero, ki bi bila neodvisna od državne akcije. Liberalizem si je prizadeval osvoboditi civilno družbo od političnega vmešavanja in hkrati omejiti državno oblast. Poleg tega je širil idejo, da morajo biti posamezniki svobodni, saj le tako lahko sledijo svojim lastnim preferencam v religioznih, ekonomskih in političnih zadevah. Liberalci so prepoznavali ustavne države, privatno lastnino in konkurenčne tržne ekonomije kot središčne mehanizme za koordinacijo interesov posameznikov (Held 1989, 49–50). Skratka, liberalizem se ukvarja z dvema glavnima temama – z zavračanjem arbitrarne avtoritete in svobodnim izražanjem človekove osebnosti (Ansell-Pearson v Pikalo 2003, 4).

Utilitarista, Jeremy Bentham in James Mill sta bila prepričana, da interes skupnosti posameznikov lahko ohranijo le glasovanje, tajne volitve, kompetitivnost med potencialnimi političnimi predstavniki, ločitev oblasti ter svoboda tiska, govora in javnega združevanja. Zagovarjala sta »minimalno državo« (omejeno osrednjo oblast s policijo in vojsko), katere naloga naj bi bila skrb za varnost lastnine in normalno delovanje trga. Kot utilitarista sta menila, da je vsakršna vlada legitimna zgolj takrat, ko podpira »načelo koristnosti« – torej, ko prispeva k največji sreči, za največje število ljudi (Held 1989, 72–73).

Po besedah Prunka so liberalci hoteli ustvariti družbo, v kateri posameznika ne bodo omejevale vlade, institucije, tradicije in stara prepričanja. Njihove zahteve so bile svoboda pred državo, varnost pred državno samovoljo in politični red, ki bi posamezniku omogočil možnost za neovirano gospodarsko udejstvovanje in razvoj njegovih talentov. Liberalna država naj bi bila država zakonov, pred katerimi bi bili vsi enaki. Idealno ureditev so videli v parlamentarni vladavini, v kateri so predstavniki odgovorni volivcem. Liberalna država sestoji iz dveh osnovnih načel. Prvo načelo je vlada, izvoljena na volitvah in odgovorna volivcem, drugo načelo pa so meščanske oziroma državljske pravice, zapisane v ustavi. Treba je poudariti, da so v večini primerov državljane razumeli le kot moške z lastnino in ne žensk ter revnejših slojev. Liberalna kapitalistična država naj bi bila sekularna, v njej naj bi obstajala jasna ločitev med Cerkvijo in državo. V liberalni državi naj bi država od Cerkve prevzela vzgojno-izobraževalno vlogo (Prunk 2008, 132–133).

Za enega osrednjih zagovornikov liberalizma štejemo Johna Stuarta Milla. Slednji je trdno zagovarjal individualno osebno svobodo na vseh področjih človekovih prizadevanj (Held 1989, 89). Mill je menil, da se osebne svoboščine, kot so svoboda misli, občutkov, razprave in objavljanja; svoboda okusov in prizadevanj; svoboda združevanja in povezovanja, ključne za delovanje posameznika. Prepričan je bil, da mora človek kot družbeno bitje, nujno upoštevati določena pravila. Sleherni posameznik ima tako absolutno družbeno pravico zahtevati, naj se drug posameznik v vseh ozirih ravna natančno tako, kot je zapovedano. Posameznikovo ravnanje naj tako nikoli ne bi smelo prizadeti interesov oziroma pravic drugih ljudi. Ko začne del posameznikovega ravnanja škodovati interesom drugih ljudi, pride pod sodno oblast družbe (Mill 2003).

Ekonomsko komponenta liberalizma izhaja iz idej Adama Smitha. Slednji je poudarjal potrebo in pravico posameznika do svobodnega gospodarskega udejstvovanja, podjetništva in svobodne trgovine. Skladno z doktrino *laissez-faire* se država naj ne bi vtikala v tržne odnose (Prunk 2008, 131). Smith je zagovarjal idejo »prostega trga«, na katerim naj bi ponudbo in povpraševanje uravnavala »nevidna roka trga«. Na prostem trgu, ki deluje po »naravnih zakonih«, vlada konkurenca med tržnimi subjekti, katerih glavna motivacija je primarno privatni interes, šele posredno pa družbena blaginja. Smith je zagovarjal minimalno državo, ki naj opravlja naloge »nočnega čuvaja«. Njeni davki naj bodo omejeni, proračun pa majhen in izravnani (Lah 2005, 38; Smith 2010).

2.2.3 SOCIALIZEM

Iz naslednje svetovno-sistemske revolucije, ki se je zgodila leta 1848, je vzniknila tretja ideologija, *leva ideologija*, ki se je odcepila od tistega, kar je poslej obveljalo za sredinski liberalizem, in stopila v opozicijo proti njemu, enako kot je stopila v opozicijo desničarskemu konzervativizmu. To levo ideologijo so na splošno začeli imenovati *socializem*. Po neuspehu revolucije 1848 so socialisti, ki so jih v večini predstavljali mestni/industrijski delavci, v boju za izboljšanje lastnega položaja prevzeli stopenjsko teorijo političnega delovanja (Wallerstein 1999, 19–20).

Moderna meščanska družba, ki je izšla iz fevdalne družbe, ni odpravila razrednih nasprotij, temveč je postavila nove razrede, nove okoliščine zatiranja in nove podobe boja na mesto starih. Družba se naj bi po mnenju Marxa in Engelsa začela polarizirati, torej cepiti na dva nasproti si stoječa razreda, na *buržoazijo* in *proletariat*. Buržoazija naj bi v zgodovini igrala revolucionarno vlogo, saj je povsod, kamor je prišla, razdirala stara razmerja ter na njihovo mesto postavila svobodno trgovino in odkrito, nesramno, direktno izkoriščanje za dobiček. *Moderna buržoazna državna oblast* je po njenem mnenju le »odbor, ki upravlja skupnostne posle vsega buržoaznega razreda« in slednjemu zagotavlja ekonomsko in politično gospostvo nad drugimi. Tehnološki napredek in koncentracija lastništva povečujeta velikost enot proizvodnje, zato se delavci vedno bolj zgoščujejo v velike množice, kar olajša njihovo politično organizacijo (npr. v sindikate, partije) in borbo za izboljšanje njihovega položaja (npr. višje mezde, zaščitna zakonodaja). Delavci se zaradi vse večjega števila ekonomskih kriz in ob vse večjem prepadu med bogastvom vse manjše skupine kapitalistov, ki si lastijo dobičke kapitala in revščino pogosto brezposelnih množic, vse bolj radikalizirajo. Med razredoma se razvije oster *razredni boj* (Held 1989, 112–113; Marx in Engels 2009). Če hočejo proletarci spremeniti sistem in končati izkoriščanje, se morajo po Marxu in Engelsu oprijeti »strategije dveh korakov«. Po slednji je najprej treba doseči oblast v državi, nato pa začeti spreminjati svet/državo/družbo. Delavci naj bi, po prevzemu oblasti, vzpostavili »diktaturo proletariata« in državo najprej spremenili v socialistično družbo, nato pa v brezrazredno komunistično družbo. Delavsko gibanje se je kasneje razklalo pri ideji, *kako* doseči omenjene cilje (Wallerstein 2006, 93–94). Marx je poudarjal, da bi revolucijo v deželah z močno demokratično tradicijo lahko

izvedli kot *miren prehod*, drugje pa bi verjetno bila *nasilna* (Held 1989, 113). Socialni demokrati so kasneje pod taktirko Eduarda Bernsteina izbrali pot »revizionizma«, »oportunizma«, »socialnega šovinizma«, po kateri naj bi delavci na oblast prišli po mirni poti, preko izvolitve socialdemokratskih strank v parlamente. Ko pa bi bili na oblasti, bi sprejeli potrebne zakone, s katerimi bi državo spremenili v socialistično družbo (Lenin 1948b). Na drugi strani je Lenin odločno zavračal »socialdemokratsko pot« in zagovarjal tezo, da naj bi komunistične partije na oblast prišli le z *nasilno revolucijo*, s katero bi preobrazili družbo (Lenin 1958a).

Marxova in Leninova pričakovanja o vse bolj radikalnem in revolucionarnem delavskem razredu, ki bi izvedel vseobsegajočo svetovno revolucijo, se torej zaenkrat (še) niso uresničila. Delavci so bili zaradi ekonomske odvisnosti od zaposlitve prisiljeni sprejeti kapitalizem, delavska revolucionarna gibanja, ki so si prizadevala strmoglaviti kapitalistični sistem, pa so bila po večini zatrta. Delavci so bili preko svojih organizacij vključeni v politične strukture kapitalistične družbe (npr. v socialdemokratske stranke), poleg tega pa so delavci bili zavedeni s poplavo blaga in storitev, ki jih je zagotavljala kapitalistična proizvodnja, kar je omejilo njihovo revolucionarnost (Fulcher 2010, 127).

2.3 LIBERALIZEM KOT PREVADUJOČA GEOKULTURA KAPITALIZMA

Zaključimo lahko, da je bil dolgoročni izid francoske revolucije, ki je legitimizirala niz prej marginalnih pojmov, ta, da je iz nje vzniknil trio ideologij, ki so si posledaj prizadevale obvladovati legitimni pritisk ljudstva v prid spremembi. Izid tega političnega konflikta med tremi ideologijami pa je bil, da je *sredinski liberalizem* postal *vladajoča ideologija* in da mu je uspelo, da se je vsilil kot *geokultura kapitalističnega svetovnega-sistema* vse do krize leta 1968. Liberalna ideologija se je na oblasti obdržala s pomočjo *koncesij*, s katerimi je tešila ljudske zahteve po spremembah. Med najpomembnejšimi koncesijami sta bili (splošna) volilna pravica in delna ekonomska redistribucija (država blaginje). Te koncesije so pripeljale do pomembne demokratizacije družbenopolitičnih struktur, hkrati pa so zmanjšale pritisk ljudstva, ki je postalo veliko bolj potrpežljivo in veliko manj uporniško, saj zdaj ni več zahtevalo temeljnih sprememb. V tem smislu je bil liberalizem kot ideologija nadvse uspešen v

tem, da je vzdrževal politični red kapitalističnega svetovnega gospodarstva, na katerem je temeljil. Glavne teme prevladujoče liberalne geokulure svetovnega sistema so tako postale nacionalizem/etničnost, rasizem in seksizem (Wallerstein 1999, 21–22).

Nemara najpomembnejša prвина v ohranjanju kapitalističnega svetovnega-sistema je *nacionalizem*. Gre za skupinsko statusno identiteto, ki temelji na strukturi suverenih držav, vpetih v meddržavni sistem. Nacionalizem je torej minimalni cement državnih struktur (Wallerstein 2006, 74). Lahko se pojavi kot protest zatiranih proti zatiralcem, a tudi kot orodje zatiralcev proti zatiranim. To lastnost mu prinaša povezanost z *državljanstvom*. Državljanstvo so izumili kot pojem, ki je vključil ljudstvo v politične procese. *Toda ker vključuje, tudi izključuje*. Državljanstvo omogoča privilegije, privilegije pa varujemo tako, da ne vključimo vseh (Wallerstein 1999, 22). Izključevanje je torej bistvo forme-nacije – če že ne izključevanje, pa je vsaj neenak dostop do nekaterih dobrin in pravic, odvisen od tega ali je posameznik državljan po rojstvu ali tujec ali pripada skupnosti ali ne (Balibar 2007, 34). Če bi bili vključeni *vsi*, prav *vsi*, se kapital ne bi mogel nenehno akumulirati, ker bi bila presežna vrednost veliko preveč tenko razporejena. Če ne bi vključeval nikogar, se kapital ne bi mogel nenehno akumulirati, ker bi ljudstvo postalo jezno in bi poskušalo uničiti politični oklep sistema. Državljanstvo kot kompromis – da vključuje nekatere in izključuje druge – je rabilo natanko temu, da je pomirilo delavske razrede. K državljanstvu je sodila vojaška služba, ki so jo predstavljali kot patriotski mačizem, ki naj bi bil ključni atribut vsakega moškega državljana. Razmah nacionalizma gre z roko v roki z razmahom *rasizma*. Najbolj prisoten rasizem je pojmovanje bele rase kot superiorne nad ostalimi rasami. To je v praksi pomenilo neke vrste naddržavljanstvo, ki je izključevalo ljudi iz preostalih delov sveta. Združitev nacionalizma in rasizma je prinesla ideološko opravičilo za imperializem. *Seksizem* je kot ideologija ustvaril pojem gospodinje. Delo slednjih pa so v 19. stoletju sistematično razvrednotili, s tem, ko so ga definirali kot delo, ki ne prinaša dobička. Učinek tega je bila priključitev žensk ostalim izključenim skupinam (npr. nebelemu prebivalstvu). Položaj vključenih belih moških delavcev je bil zaradi tega videti manj ponižujoč. Liberalna ideologija, ki naj bi v svojem bistvu varovala temeljne človekove pravice vseh, je v »praksi varovala le pravice manjšine svetovnega prebivalstva«. S kombinacijo nacionalizma, rasizma in seksizma je bilo odločeno, kdo je *vključen* in kdo *izključen* (Wallerstein 1999, 22–24).

2.4 ZNAČILNOSTI IN INSTITUCIJE KAPITALIZMA

2.4.1 ZGRADBA KAPITALIZMA

Sedaj, ko smo kapitalistični svetovni-sistem že umestili v čas in prostor ter razkrili njegovo prevladujočo »liberalno geokulturo«, je čas, da si поблиžje ogledamo njegovo zgradbo in bistvene značilnosti.

Svetovna-ekonomija in kapitalistični sistem sta tesno povezana. Ker svetovne-ekonomije nimajo vseobsežne politične ali homogene kulture, ki bi jih povezovali, ji skupaj drži učinkovita *delitev dela*. Ta učinkovitost je funkcija nenehnega večanja bogastva, ki ga kapitalistični svetovni-sistem zagotavlja (Wallerstein 2006, 33–34).

V večini družboslovnih znanosti, v političnih razpravah in v medijih velja prepričanje, da sta kapitalizem in tržno gospodarstvo bolj ali manj eno ali isto, državna oblast pa naj bi bila antiteza obema (Arrighi 2009, 15). Braudel pa je mnenja, da sta nastanek in ekspanzija kapitalizma popolnoma odvisna od moči države in sta antiteza tržnemu gospodarstvu (Braudel 2010).

Braudel pojmuje *kapitalizem kot vrhno plast troslojne zgradbe*. Najnižja in še do nedavnega najširša plast, je plast skrajno prvinskega in zvečine samozadostnega gospodarstva, ki jo lahko imenujemo tudi pritličje *materialnega življenja*. Nad pritličjem je izbrano območje *tržnega gospodarstva* s številnimi vodoravnimi povezavami med trgi; ponudba, povpraševanje in cene se dokaj samodejno povezujejo. Ob oziroma nad njo pa je območje *kapitalizma* ali *nasprotnega trga*, v katerem kraljujeta »iznajdljivost« in »pravica močnejšega«. Gre za območje, ki se nahaja nad »tržnico« in je dostopno le redkim izbrancem ter težko razumljivo navadnim ljudem (npr. branjevki, malemu delavcu). Tukaj posestnik denarja ne srečuje posestnika delovne sile, temveč posestnika politične moči. V tem nadstropju se »klatijo veliki plenilci« in »tukaj vlada zakon džungle« (Braudel v Arrighi 2009, 15,27).

Številne vodoravne komunikacijske vezi med različnimi trgi ali svetovno tržno gospodarstvo so vzniknile iz globin spodnjega sloja materialnega življenja veliko prej,

preden se je kapitalizem kot svetovni-sistem izvil iz sloja tržnega gospodarstva. Slednji ima namreč že nekaj tisočletno tradicijo. Triumf evropskega kapitalizma se je zgodil takrat, ko sta se tamkajšnja država in kapital zlila v eno (Arrighi 2009, 15–16). Kapitalizem je torej zmagoval, kadar je bil izenačen z državo, kadar *je bil država* (Braudel 2010, 51).

Kapitalistični svetovni-sistem je po Wallersteinu (2006, 35) zbirka številnih, med seboj povezanih *institucij*; kombinacija teh institucij zagotavlja uspeh ekonomskim procesom. Bistvene institucije so trg, ali bolje trgi, podjetja, ki tekmujejo na trgih, množstvo držav v meddržavnem sistemu, gospodinjstva, razredi in statusne skupine. Vse te ustanove so nastale v okviru kapitalističnega svetovnega-sistema. Kapitalisti tako potrebujejo velik trg, toda potrebujejo tudi množstvo držav, saj le tako dosega prednosti v poslovanju z državami, izigravajo države, ki jim niso naklonjene, v korist tistih, ki so prijateljske do njihovih interesov. Samo obstoj množstva držav v vseobsežni delitvi dela zagotavlja to možnost.

V kapitalističnem svetovnem-sistemu smo *šele* tedaj, ko sistem daje prednost *neskončni akumulaciji kapitala*. To pomeni, da ljudje in podjetja akumulirajo kapital zato, da bi akumulirali še več kapitala, gre za proces, ki je kontinuiran in neskončen. V takem sistemu obstajajo strukturni mehanizmi, s katerimi se kaznuje ali celo odstrani iz družbenega prizorišča vse, ki imajo drugačne motivacije; medtem, ko so ti, ki delujejo s pravimi motivacijami, nagrajeni in, če so uspešni, tudi *bogatijo* (Wallerstein 2006, 34). Akter je torej »kapitalističen« zato, ker ima njegov denar moč, da se sistematično in nenehno »redi« ne glede na naravo posamičnega blaga in dejavnosti, ki so *vedno* le slučajno sredstvo (Arrighi 2009, 13). Kapitalizem daje prednost *privatni pobudi* posameznikov glede investiranja v proizvodnjo ali storitve z željo po dobičku iz prodaje na prostem trgu, ki ga uravnava ponudba in povpraševanje (Perry 1989a, 326–327). Imperativ neskončne akumulacije kapitala je porajal potrebo po nenehnem tehnološkem razvoju in nenehnem širjenju meja: geografskih, psiholoških, intelektualnih, znanstvenih (Wallerstein 2006, 6). Kapitalizem torej vključuje vlaganje denarja z namenom ustvarjanja več denarja. Medtem, ko so to trgovci počeli že dolgo, se industrijski kapitalizem pojavi, ko se na ta način začne financirati proizvodnja (Fulcher 2010, 28).

2.4.2 USTVARJANJE KAPITALA

Da bi v nadaljevanju naloge lažje razumeli delovanje kapitalističnega svetovnega sistema, moramo na tem mestu osvetliti mehanizme ustvarjanja kapitala v obdobju industrijske, materialne produkcije.

Kapitalist na blagovnem tržišču kupi blago, *delovno silo*, ki ima to posebno lastnost, da je njegova potrošnja vir nove vrednosti, ustvarjanja nove vrednosti. Vrednost vsakega blaga se namreč meri po delu, ki je potrebno za njegovo izdelavo. Vsak delavec, ki ga zaposluje kapitalist, opravlja dvojno delo. V enem delu svojega *delovnega časa* nadomesti *mezdo*, ki mu jo plača kapitalist – v tem primeru gre za *potrebno delo* (Engels 1948, 25–27). Mezdo tako sestavljajo stroški, ki skrbijo za delavčeve življenjske potrebščine, ki jih potrebuje za svoje preživljanje in razplod (Marx in Engels 2009, 103). Poleg potrebnega dela mora delavec delati še naprej in v tem času za kapitalista ustvarjati *presežno vrednost*, katere znaten del tvori *profit* – ta del dela se imenuje (neplačano) *presežno delo* (Engels 1948, 27). Nujno potrebno delo in presežno delo skupaj tvorita *delovnik*. Tako na primer delavec pri dvanajsturnem delovniku šest ur dela za mezdo, preostalih šest ur pa za presežno vrednost, ki si jo prilasti kapitalist (Engels 1950, 42–43). Mezda in profit sta si vselej v obratnem sorazmerju. Delež kapitala – profit – se zvišuje v istem razmerju, v katerem se znižuje delež dela – dnevna mezda – in obratno (Marx 1947a, 34).

Uporabo presežne vrednosti kot *kapitala* ali spreminjanje presežne vrednosti zopet v kapital pa imenujemo *akumulacija kapitala* (Marx 1961, 653). Kapital se deli na konstantni in variabilni del. *Konstantni kapital* zajema predmete dela in delovna sredstva (npr. stroje, zgradbe, orodje, surovine) in v proizvodjalnem procesu ne spremeni količine svoje vrednosti. *Variabilni kapital* pa je na drugi strani del kapitala, potrošen za delovno silo in spreminja svojo vrednost s tem, ko proizvaja (1) svojo lastno vrednost, (2) presežno vrednost, ki je lahko večja ali manjša (Engels 1950, 75; Marx 1961, 236). Kapital je torej instanca, ki v kapitalizmu zagotavlja povezanost »proizvodnih dejavnikov«. Proizvodni dejavniki v kapitalizmu skupaj delujejo, se pravi, *proizvajajo*, le kot »oblike« ali »eksistenčni načini« kapitala (Močnik 2006, 133–134).

Termin kapital se pogosto uporablja za denar, ki je *na voljo* za vlaganje ali pravzaprav za vsakršna sredstva, ki jih lahko kadarkoli spremenimo v denar. Značilna lastnost razvoja kapitalističnih družb je vznik institucij, ki omogočajo pretvorbo vseh vrst premoženja v kapital (Fulcher 2010, 23).

Gibanje kapitala lahko razložimo s *splošno formulo kapitala* Karla Marxa: $D - B - D'$. Denarni kapital (D) pomeni likvidnost, prožnost in svobodo izbire. Blagovni kapital (B) je kapital, ki je naložen v posebno vhodno-izhodno kombinacijo, katere cilj je dobiček. Zato pomeni konkretnost, togost in zoženje ali celo izničenje izbire. D' pomeni *razširjeno* likvidnost, prožnost in svobodo izbire (Engels 1950, 66–67; Marx 1961, 167–177). Arrighi pravi, da nam Marxova formula razlaga, da naložba denarja v določeno vhodno-izhodno kombinacijo z vso spremljajočo izgubo prožnosti in svobode izbire za kapitalistično podjetje ni cilj sam po sebi. Pač pa je *sredstvo* za doseg cilja, ki zagotavlja še več prožnosti in svobode izbire nekje v prihodnosti. Kapital namreč kaže nenehno težnjo po preobrazbi v prožnejše oblike naložb, predvsem v svojo denarno obliko. Kapitalistični akterji »dajejo prednost« likvidnosti in nenavadno velik del njihovega denarnega toka ostaja v likvidni obliki. Bistvena značilnost kapitalizma je torej »prožnost« in »eklektičnost« kapitala, ne pa konkretne oblike, ki si jih je le ta nadeval na različnih krajih in različnih časih (Arrighi 2009, 10).

Tržni mehanizmi ponudbe in povpraševanja pač v vsakem trenutku določajo »normalne« dobičke, ki jih ni mogoče povečevati. Kapital pa išče prav »nenormalno velike« dobičke. Zato se usmerja v *tržne niše*, kjer je mogoče doseči nadpovprečne dobičke (Močnik 2006, 141).

2.4.3 BOJ ZA PRESEŽNO VREDNOST

Sedaj, ko smo definirali kaj je kapital in ugotovili, kako se ustvarja, je na mestu, da se ozremo v odnose med lastniki kapitala in delovno silo.

Kapitalistični svetovni-sistem skrbi za določen način *delitve presežne vrednosti*, ki se proizvaja. Večji je delež, ki gre za akumulacijo kapitala, manj ostane za nadomestila proizvodnim delavcem, ki ustvarjajo presežno vrednost (Wallerstein 2006, 68). Pojavi

se torej *ločnica* in *konflikt* med lastniki kapitala oziroma tistimi, ki si lastijo tisto, kar Marx imenuje »produkcijska sredstva« in med tistimi, ki svoje delo prodajajo v zameno za meздо (Fulcher 2010, 24).

Kapitalistični način proizvodnje, ki ga na eni strani ustvarjajo kapitalisti in na drugi mezdni delavci, ne le vedno reproducira kapitalistu njegov kapital, temveč hkrati znova povzroča siromaštvo delavcev. Prihaja do velikega razkoraka med vse manjšim številom kapitalistov in velikansko množico delavcev, ki je prisiljena prodajati tem kapitalistom svojo delovno silo za določeno količino življenjskih sredstev. Delavci, ki izpadejo iz omenjenih odnosov, po Marxu tvorijo »rezervno armado delovne sile«, ki jo kapitalisti v času kriz plačujejo pod vrednostjo njenega dela, v času konjunktura pa služi za to, da znižuje raven mezd redno zaposlenim (Engels 1950, 20–21; Marx in Engels 2009).

V kapitalističnem svetovnem-sistemu torej obstajajo *razredi*, saj je očitno, da obstajajo ljudje, ki so različno umeščeni v ekonomskem sistemu, da imajo različne dohodke in interese. V interesu delavcev je višanje njihovih mezd, interes delodajalcev pa je, da se temu upirajo. *Boj za delitev presežne vrednosti* je torej *razredni boj*. Obe strani se torej politično organizirata, da bi pritiskala na državo, kot izvršno in zakonodajno strukturo. Nobena skrivnost ni, da so se delavski sloji morali dolgo, cela stoletja bojevati, preden so se toliko politično organizirali, da so bili zmožni vsaj minimalno učinkovito sodelovati v politični igri (Marx in Engels 1948, 9; Wallerstein 2006, 68). Razredi pa niso edine skupine, ki so podvržene izkoriščanju. Izkorišča se tudi različne *statusne skupine* in *identitete*. Za oboje je skupno, da se vanje v večini primerov rodimo, saj je prostovoljna pridružitvev precej težka. Med te kategorije lahko štejemo nacije, rase, etnične skupine, verske skupnosti, spolno pripadnost in spolno usmerjenost (Wallerstein 2006, 49).

Marx trdi, da mezdno delo hkrati *je* in *ni* svobodno. Za razliko od sužnjev, ki jih k delu silijo njihovi lastniki, se lahko mezdni delavci odločijo ali bodo delali in za koga. Za razliko od tlačanov v fevdalni družbi, ki so bili vezani na zemljo svojega gospodarja, se lahko prosto gibljejo in iščejo delo, kjerkoli hočejo. Vendar pa so te svoboščine nekoliko iluzorne, saj je v kapitalistični družbi brez plačanega dela težko preživeti, na

voljo pa je morda le omejen nabor dela ali delodajalcev. Kot to imenuje Marx, so delavci postali »mezdni sužnji« (Fulcher 2010, 25).

Marx in Engels sta trdila, da je proletarec *brez lastnine* (Marx in Engels 2009, 108). Proletarci, se pravi najemni delavci, po njunem nimajo alternativnih virov preživetja – torej, da so brez zemlje in brez denarnih ali premoženjskih rezerv. Wallerstein trdi, da to ni čisto res. Delavci *niso* izolirani posamezniki, temveč osebe, ki so z drugimi osebami povezane v *gospodinjstva*, v katerih so navadno ljudje različnih spolov in starosti. Večina gospodinjstev tvorijo družine, te pa imajo neko skupno bivališče. Za družinska gospodinjstva je tako značilna nekakšna dolžnost članov, da skrbijo za dohodek skupnosti in da so udeleženi pri porabi, ki jo dohodek omogoča (Wallerstein 2006, 44–45).

Wallerstein meni, da v kapitalističnem svetovnem-sistemu obstaja *pet vrst dohodkov*, ki si jih skušajo pridobiti gospodinjstva. Mednje spadajo že omenjeni mezdni dohodek, samooskrbne dejavnosti (npr. gospodinjsko, družinsko delo, skrbstveno in negovalno delo), drobna blagovna proizvodnja (npr. »siva ekonomija«), rente (npr. oddajanje sobe, garaže, zemljišča) in transferna plačila (npr. darila, dedovanje). Dejansko je le malo družinskih gospodinjstev, ki bi ne imela niti ene od teh petih vrst dohodka (Wallerstein 2006, 45–47).

Glede na različne vrste dohodkov gospodinjstev lahko govorimo o *proletarskih gospodinjstvih*, ki so močno odvisna od meznega dohodka in *polproletarskih gospodinjstvih*, kjer ima večina članov vsaj nekaj meznega dohodka. Če je mezdni dohodek temeljna sestavina dohodka gospodinjstva, potem nujno obstaja meja, pod katero delavec ne more biti plačan, saj mora ta znesek pokrivati reprodukcijske stroške družinskega gospodinjstva. Govorimo torej o absolutno minimalni plači. Če pa je delavec član polproletarskega gospodinjstva, potem je lahko njegova plača nižja od minimalne, ne da bi bilo zato nujno ogroženo preživetje gospodinjstva, saj razliko gospodinjstvo pokrije z dodatnim dohodkom, ki prihaja iz drugih virov (drugi člani gospodinjstva). Od tod izhaja, da v kapitalističnem svetovnem-sistemu delodajalci na splošno »raje« zaposlujejo najemne delavce iz polproletarskih gospodinjstev – ki pa se v večini nahajajo v polperiferiji in periferiji (Wallerstein 2006, 48).

Pomen meznega dela ni samo v njegovi vlogi v proizvodnji, ampak tudi v njegovi vlogi v *potrošnji*. Mezdni delavci ne morejo sami proizvesti tistega, kar potrebujejo ali kar bi morda radi uporabili, temveč morajo to kupiti, s tem pa zagotavljajo *povpraševanje*, ki sproži celo vrsto novih kapitalističnih podvigov. S tem ne mislimo samo na njihovo hrano, oblačila in zasebno lastnino, ampak tudi na njihove prostočasne dejavnosti (Fulcher 2010, 25). Raven dejanskega povpraševanja je v prvi vrsti odvisna od svetovne distribucije prihodka. Problem nastane, ker kapitalisti hočejo čim večji dobiček in so zato nagnjeni k minimalizaciji odtekanja presežene vrednosti k zaposlenim. Vendar pa zniževanje plač zaposlenih lahko vodi v *nezadostno povpraševanje*, kar je edino mogoče rešiti z zviševanjem plač (Wallerstein 2006, 103).

Raven povpraševanja je odvisna tudi od medsebojnega učinkovanja individualnih psihologij, kulturnih pritiskov in fizioloških potreb. Na kupčevo izbiro pa kapitalisti lahko vplivajo tudi z *marketingom* (Wallerstein 2006, 104). S slednjim je mogoče zaposlene spremeniti v *množične potrošnike*. Potrebno je namreč ustvariti »nezadovoljnega potrošnika«, ki kupuje stvari, ki si jih drugače ne želi in jih niti ne potrebuje. Z marketinškimi triki (npr. obsežne oglaševalske kampanje, poudarjanje blagovnih znamk, neposredna prodaja izdelkov, prodaja na obroke), so podjetja ustvarila namišljene potrebe. Potrošnja je torej nujna za praznjenje skladišč in nadaljevanje proizvodnje novih in novih dobrin (Rifkin 2007, 81–84).

2.4.4 DRŽAVA IN KAPITALIZEM

Sedaj, ko smo pojasnili, kako se ustvarja kapital in kako se deli presežna vrednost, si pogledajmo, kakšna je vloga *moderne države* pri ohranjanju kapitalističnih odnosov.

Vzpostavitev *strukture suverenih držav* je bila po mnenju Wallersteina neločljiv del nastanka kapitalističnega svetovnega sistema in nujna prvina v njegovem strukturiranju. Razvoj državnih struktur, njihova zmožnost, da so pridobile notranjo moč in moč do drugih držav v svetovnem sistemu, sta odsevala razvoj modernega svetovnega sistema kot integralne celote. Države nikoli niso bile avtonomne entitete, temveč prej preprosto ena pomembnejših institucionalnih značilnosti svetovnega sistema (Wallerstein 1999, 14). Kaj torej sploh je moderna država? Po Webru ima moderna država zmožnost, da

monopolizira legitimno uporabo nasilja na danem teritoriju. Država s pomočjo državnih institucij (npr. birokracija, policija, vojska) ohranja pokornost ali red na danem teritoriju; v posameznih kapitalističnih družbah to vključuje odločilno obrambo lastniškega reda in krepitev domačih ekonomskih interesov v prekomorskih deželah (Held 1989, 147–148). Della Porta (2003, 8) med ključne prvine države šteje: (1) teritorialnost zapovedovanja, ki se uresničuje prek procesa teritorialne centralizacije; (2) politično zavezanost prek priznanja, da ima država monopol nad legitimno silo; (3) razvoj javnega uradništva, ki ga zavezuje spoštovanje načel pravne države.

Obstaja več različnih razlag o nastanku moderne države. Tako med drugim poznamo teorijo o nastanku države zaradi *družbenih spopadov*. Po Engelsu se je kapitalistična država izoblikovala iz nujne, da »pomiri« ekonomske interese nasprotujočih si družbenih skupin. Ključna naloga države je torej »miritev« oziroma »dušenje« omenjenega spopada; družbo tako država drži v mejah »reda« (Engels 1947, 133). Po Marxu je moderna državna oblast zgolj »odbor, ki upravlja skupnostne posle vsega buržoaznega razreda« (Marx 2009, 97). Lenin poda še bolj radikalno tezo, s tem, ko trdi, da država ni prav nič drugega kot »aparatus za vladanje«. Kadar se pojavi taka posebna skupina ljudi, ki se ukvarja samo z vladanjem in ki za vladanje potrebuje poseben aparat za prisilno uklonitev tuje volje nasilju – ječe, posebne oddelke ljudi, vojsko in podobno – tedaj se po njegovem pojavi država (Lenin 1948c, 12). Za vzdrževanje državne oblasti so po Leninu nujno potrebni davki in državni dolgovi. Država je torej le »stroj za zatiranje« manjšine po večini«. Da pa je sistematično zatiranje večine izkoriščanih po manjšini izkoriščevalcev sploh mogoča, so potrebni skrajna krutost, zverinsko zatiranje in potoki krvi (Lenin 1958a, 13,84).

Poleg družbenih spopadov med družbenimi skupinami moramo pri nastanku države upoštevati tudi potrebo po koordiniranju, usklajevanju in urejanju tako zapletene celote, kot je družba. Teorijo o nastanku države zaradi družbenih spopadov lahko dopolnimo z nasprotjem, ki trdi, da je država nastala zato, ker je bilo potrebno organizirano uveljaviti *družbeno kohezijo* in *solidarnost*. V moderni družbi se število državnih funkcij namreč povečuje. Poleg že omenjenih vojske, davkarije in uprave, se pojavijo še šolstvo, zdravstvo, socialno skrbstvo in številne druge javne funkcije (Flere 2003, 180–183).

Offe poda alternativno zastavitev nastanka države, ki izhaja iz tega, da država nikakor ne daje prednosti določenim posebnim interesom in da nikakor ne sklepa zveze s posebnimi razredi. Nasprotno, *ščiti* in *sankcionira* institucije in družbene odnose, ki so spet institucionalna možnost za razredno vladavino kapitala. Država torej *ni* »služabnica« ali »instrument« enega razreda v nasprotju s kakšnim drugim, temveč stanjena struktura in dejavnost v uveljavljanju in zagotavljanju pravil, ki sama spet institucionalizirajo posebna razredna razmerja kapitalistične družbe. Z drugimi besedami, država ne brani posebnih interesov določenega razreda, temveč skupne interese *vseh* članov kapitalistične razredne družbe (Offe 1985, 59).

Ne glede na različne poglede o vzrokih za nastanek države, te danes igrajo zelo pomembno vlogo v kapitalističnem svetovnem-sistemu. Wallerstein (1999, 15) trdi, da moderne države danes delujejo znotraj svetovnega-sistema, ki deluje po kapitalistični logiki, ne glede na politični režim v državi. Če pa hočejo politične strukture, državna podjetja ali državne uprave delovati po kakšni drugi logiki, bodo za to *plačale visoko ceno*. Posledica tega je, da bodo bodisi spremenile način delovanja bodisi zgubile oblast ali zmožnost, da bi vplivale na sistem.

V nadaljevanju naloge bomo nakazali, da kapitalisti *nujno* potrebujejo državo in obratno. Ne glede na to, da je uradna ideologija večine kapitalistov *laissez-faire*, doktrina, po kateri se naj države ne bi vmešavale v delovanje podjetij na trgu, si podjetniki prav nič ne želijo, da bi jo države udeležile (Wallerstein 2006, 62). Države namreč s svojo ekonomsko politiko vplivajo na gospodarske tokove (Lah 2005, 69). Offe (1985) meni, da pojem kapitalistične države označuje institucionalno obliko javne oblasti v njenem razmerju do materialne produkcije. Za to institucionalno obliko so značilne predvsem *štiri funkcionalne določitve*: (1) *privatizacija produkcije* – javna oblast strukturalno ne more organizirati materialne produkcije po lastnih političnih merilih; (2) *davčna odvisnost* – javna oblast je posredno, namreč po mehanizmih davčnega sistema, odvisna od obsega privatne akumulacije; (3) *akumulacija kot navezna točka* – ker je državna oblast odvisna od procesa akumulacije, je v njenem interesu ohranjanje in izvajanje državne moči z vzpostavljanjem političnih razmer, ugodnih za privatni akumulacijski proces; (4) *demokratična legitimacija* – v razmerah parlamentarno demokratičnega sistema vladanja se politične skupine ali stranke lahko polastijo oblasti le, če na splošnih volitvah dobijo ustrezno večinsko podporo ljudi.

Kapitalisti »nujno potrebujejo« suverene kapitalistične države. Slednje po Wallersteinu svojo avtonomijo izvajajo na vsaj *sedmih glavnih področjih*. Prvič, postavljajo pravila o tem ali lahko blago, kapital in delovna sila prečkajo njihove meje in s kakšnimi pogoji. Močnejša kot je država, večja je možnost, da vsiljuje odločitve o transakcijah preko lastnih meja. Prodajalci si želijo, da bi njihovo blago prehajalo meje brez omejitev in obdavčitev. Po drugi strani si konkurenčni prodajalci znotraj meja, kamor prihajajo proizvodi, močno želijo, da bi država posegla vmes s kvotami ali tarifami/carinami ali pa, da bi njihove lastne proizvode subvencionirala država. Pretok delavcev iz ene države v drugo je tržna prednost za podjetnike v državi prejemnici in tržni primanjkljaj za tiste, ki že živijo v državi prejemnici. Drugič, oblikujejo pravila o lastninskih pravicah znotraj svojih meja. Neskončna akumulacija kapitala ni mogoča, če kapitala, ki smo ga akumulirali, ne moremo zadržati. Lastninske pravice so torej vsi zakoni, ki omejuje državo, da bi si prisvajala denar; omejujejo, da bi si širše sorodstvo dokopalo do deleža v denarju in onemogočajo, da bi ga kdo kradel. Razlike povzročajo spore za katera so pristojna sodišča države. Tretjič, določajo pravila zaposlovanja in povračil zaposlenim. Podjetnike posebej skrbi vse, kar določa njihova razmerja do zaposlenih – višina nadomestil, delovne razmere, dolžina delovnika, varnostna zavarovanja ter načini sprejemanja in odpuščanja delavcev. Države tako z namenom zaščite delavcev oblikujejo delovno-pravno zakonodajo. Nasprotno so delavci dolgo zahtevali, naj država posreduje natanko na teh področjih in jim pomaga do dostojnih delovnih razmer. Državno posredovanje se kaže tudi kot zagotavljanje dolgoročne ponudbe delavcev, ustvarjanje dejanskega povpraševanja in minimaliziranje socialnih neredov. Četrtrič, odločajo, katere stroške morajo podjetja internalizirati. Država ima ključno vlogo v odločanju o tem, kakšen delež produkcijskega stroška bo dejansko plačalo podjetje. Podjetja se proti temu borijo z eksternalizacijo stroškov, kar pomeni prenos določenega deleža stroškov iz bilančnih računov podjetja v amorfnu zunanje okolje, v družbo oziroma državo. Le malo proizvajalcev namreč v celoti plača vse stroške proizvodnje. Stroške, ki nastanejo zaradi toksičnosti proizvodnje, stroški izrabljanja oziroma zamenjave surovin, stroški prevoza tako v veliki meri večinoma padajo na državo. Petič, odločajo, kateri ekonomski procesi se lahko monopolizirajo. Kot smo že omenili, država preko svojih ekonomskih politik lahko vpliva na (ne)oblikovanje monopolov in kvazimonopolov. Šestič, odločajo o davčni politiki. Država preko svojih politik odloča o stopnji in višini davkov (npr. progresivna obdavčitev, enotna davčna stopnja). Na tem mestu prihaja do paradoksa, saj bi namreč vsi radi imeli koristi od pobranih davščin,

hkrati pa nobeden ni pripravljen (preveč) vplačevati v to skupno vrečo. Področje davkov zato v večini držav vodi v notranje politične boje. Delež zares zbranih davščin določa moč države. Državo, ki na primer zbere okoli 80 odstotkov davkov, lahko štejemo za *močno*, državo, ki pa zbere zgolj 20 odstotkov davkov pa za *šibko*. Nizek delež lahko pojasnimo s šibko birokracijo, nezmožnost pobiranja davkov pa državam ravno onemogoča, da bi krepile svojo birokracijo. Šibkejša kot je država, manj bogastva lahko proizvede z ekonomsko produktivnimi dejavnostmi. Posledica tega je, da postane državna mašinerija pomembno področje akumulacije bogastva, s krajo in podkupovanjem na visokih in nizkih ravneh. Boj za to bogastvo tako poteka s ponarejanjem volitev (če volitve sploh so) in z zlorabo vojske. Sedmič, če so podjetja na njihovem ozemlju prizadeta, lahko uporabijo svojo moč v mednarodnih odnosih in vplivajo na odločitve drugih držav. Podjetja lahko v odnosu do drugih držav vplivajo na dva načina, neposredno ali posredno. Neposredni način: podjetja se obnašajo, kakor da so v lastni državi – uporabljajo enake mehanizme in prepričanja kakor doma (npr. podkupovanje, politični pritiski, vzajemne usluge). Posredni način: če ima podjetje svoj sedež v »močni« državi, lahko zaprosi lastno državo, naj uporabi svojo moč političnega pritiska na drugo državo in mu tako omogoči, da lažje uveljavi svoje potrebe in zahteve (Wallerstein 2006, 62–73). Prepletenost interesov multinacionalk z interesi države je lepo razvidna iz izjave *Charlesa Wilsona*, direktorja *General Motors*: »kar je dobro za GM, je dobro za ZDA« (Time Magazine 1961; Giraud 2006, 190).

2.4.5 NAČINI POVEČEVANJA AKUMULACIJE KAPITALA

Sedaj, ko smo že pogledali, kako se v materialni produkciji ustvarja kapital, kako se deli presežna vrednost ter v kakšnem odnosu je kapital z državo, si pogledajmo, kako ga lahko kapitalisti povečujejo.

Kapitalisti lahko po Wallersteinu *povečajo akumulacijo kapitala* na več načinov, z dvigovanjem cen proizvodov ali storitev ali pa z zniževanjem stroškov. Prvi način, *dvigovanje cen proizvodov ali storitev* ima tri ključne omejitve: tekmeci lahko prodajajo ceneje; kupci nimajo denarja, da bi si proizvod kupili; kupci so pripravljeni kupovati le za določeno ceno. Zato se kapitalisti pogosteje oprijemajo drugega načina, *zniževanja stroškov proizvodnje ali storitev*. Vsak delodajalec ima opraviti s *tremi vrstami stroškov*,

ki jih lahko znižuje in tako povečuje akumulacijo kapitala: (1) *plačati mora ljudi, ki delajo v podjetju*; (2) poskrbeti mora za *vhodne vire*, ki so potrebni za delo; (3) plačati mora *davke* vsem upravljavskim strukturam. Zaradi različnih razlogov, ki jih bomo navedli v nadaljevanju, *vse tri vrste stroškov nenehno naraščajo v longue durée* kapitalističnem svetovnem-sistemu (Wallerstein 2006, 104).

V nadaljevanju naloge si bomo podrobneje pogledali, na katere načine lahko kapitalisti »znižujejo stroške za plače« in tako poskrbijo za povečevanje akumulacije kapitala.

Plače tako veljajo za eden *večjih stroškov delodajalcev* – kapitalist bi zato zmeraj plačal manj, kot bi zaposleni rad dobil. Višina plače je tako odvisna od pogajanj in boja med delodajalcem in delojemalcem. Rezultat pogajanj in boja pa je odvisen od ekonomske, politične in kulturne moči, ki jo imata obe strani. V pogajanjih imajo večjo moč tisti delojemalci, katerih znanja so redka. V pogajanjih o plačah vedno obstaja element ponudbe in povpraševanja. *Ekonomska moč* zaposlenih se lahko krepi, če se medsebojno organizirajo in povežejo v *sindikalnem delovanju*. Na pogajanja o višini plač vpliva tudi položaj lokalnega in svetovnega gospodarstva, ki odloča o ravni nezaposlenosti (npr. pritisk rezervne armade delovne sile). *Politična moč* pa med drugim izhaja iz kombinacije politične mašinerije in državnih struktur v katere so vpleti delavci in kapitalisti. S *kulturno močjo*, ki je navadno rezultat politične moči, pa navadno mislimo na navade lokalne in nacionalne skupnosti. *Sindikalna moč* delavcev se sčasoma krepi na vseh področjih dela, tako zaradi boljše organiziranosti, kakor zaradi višje izobraženosti. Da bi delodajalci omejili učinke takšne organiziranosti, utegnejo uporabiti *represivne ukrepe* – a tudi ti stanejo. Najbolj uspešna podjetja (npr. dobičkonosni oligopoli v vodilnih sektorjih proizvodnje) nikakor nočejo zgubljati proizvodnega časa (za nemoteno ustvarjanje presežne vrednosti) s *stavkami* zaposlenih, zato preventivno povečujejo izdatke za plače (Wallerstein 2006, 104–105).

Kot smo ugotovili, se kapital nenehno širi in »redi«, zato da bi se lahko dodatno akumuliral. Kapitalistične ekspanzijo po vsem svetu pa so dodatno pospešila orodja, *tehnološke inovacije*, katerih namen je olajševanje prenosa dobrin in ljudi med različnimi, med seboj ločenimi lokacijami. Inovacije so pripomogle, da so se razdalje, ki nas ločujejo, zmanjšale ali celo izničile ter omogočile hiter pretok denarja, opreme in informacij po celem planetu. *Razvoj transportnega sistema* (npr. komercialni letalski

promet in pomorski kontejnerski promet) je v zadnjih desetletjih radikalno zmanjšal stroške in čas, ki je potreben za transport tako ljudi kot blaga. S tem se je omogočila produkcija in potrošnja blaga, ne glede na lokacijo na planetu. *Razvoj informacijskih tehnologij* (npr. medcelinski kabli, satelitska tehnologija in tehnologija optičnih vlaken) pa je omogočil, da so informacije v istem času in na istem virtualnem mestu postale dostopne uporabnikom, ki se fizično nahajajo daleč stran (Badalič 2010, 56–58). Ko so tehnološke inovacije podrlle zadnje geografske ločnice, so kapitalisti lahko začeli stroške za plače zniževati s tako imenovanimi »pobeglimi tovarnami« oziroma »outsourcingom«. Gre za selitev proizvodnje ali storitev v kraje, kjer so stroški dela veliko nižji in kjer lahko delodajalci izplačujejo *veliko nižje plače* in s tem povečujejo akumulacijo kapitala. Zaradi tega so zaposleni v krajih, od koder so se podjetja odselila, pripravljani sprejeti nižje plače, da bi tako zaustavili »beg delovnih mest«. Vendar ima selitev proizvodnje ali storitev določene omejitve – to so *stroški selitve*. Gre za višje transakcijske stroške zaradi povečane razdalje do morebitnih kupcev, skromnejše infrastrukture in višjih stroškov »korupcije« (Wallerstein 2006, 106).

Kapitalisti navadno najprej preselijo proizvodnjo ali storitve (do česar prihaja zlasti v časih gospodarske recesije) v najbližje kraje, kjer so delavci *politično šibkejši* in nazadnje dosežejo predele, kjer so *delavci najšibkejši* (Wallerstein 1999, 36–37). Razlog za obstoj področij z nizkimi plačami je ta, da je na nekaterih območjih in v nekaterih državah *velik delež neurbanega prebivalstva*. In kjer je veliko neurbanega prebivalstva, je tudi veliko ljudi, ki so delno ali celo v glavnem zunaj plačne ekonomije (Wallerstein 2006, 106). Razlogi za začetno politično šibkost so tako kulturni kot gospodarski. Po kulturni plati so delavci nekoliko *dezorientirani* in *neorganizirani* zaradi fizične migracije v mesta, nimajo pa tudi veliko izkušenj z lokalno politiko, ki jim je na razpolago oziroma imajo vsaj premalo političnega vpliva. Po gospodarski plati pa so plače v urbanih središčih proizvodnje ali storitev, ki so glede na svetovne standarde izjemno nizke, v tej lokalni areni pogosto dohodek, ki je višji kakor tisti, ki so ga lahko dobili v prejšnjem ruralnem okolju ali vsaj kakor tisti, ki jim je bil politično na razpolago (Wallerstein 1999, 37; Badalič 2010).

Videti je torej, da gre za »igro v kateri vsi dobivajo« – delodajalci imajo nižje stroške za plače, zaposleni pa višje prihodke. Problem pa je, da se politična moč delodajalcev in delojemalcev nenehno spreminja. Če imajo na novo urbanizirani zaposleni sprva še

težave pri prilagajanju urbanemu okolju in se ne zavedajo svoje potencialne politične moči, pa to ne traja *večno*. V približno *petindvajsetih letih* se zaposleni ali njihovi potomci zanesljivo prilagodijo novim okoliščinam in spoznajo, kako slabo so plačani v primerjavi s svetovnimi normami. Tedaj se začnejo *sindikalno organizirati* in delodajalec se *znova* znajde v položaju, ki se mu je bil že poskušal izogniti s selitvijo proizvodnje ali storitev. V času prihodnjega gospodarskega nazadovanja bo morebiti *spet* poskusil uporabiti taktiko »pobeglih tovarn« (Wallerstein 2006, 106). To je bila »petsto let ena izmed glavnih zgodb kapitalističnega svetovnega-sistema«. Toda krivulja, ki zaznamuje odstotek sveta, kjer je še mogoče najti potencialna področja preselitve, se približuje asimptoti (Wallerstein 1999, 37).

Vse večja urbanizacija sveta vodi v izoblikovanje velikih urbanih območij – milijonskih velemest oziroma hipermet – v katerih se gnete vse več svetovnega prebivalstva. Podeželsko prebivalstvo se z željo po boljšem življenju in zaposlitvi množično seli v mesta. Tam se po večini naseljuje v tako imenovane *slume* ali *favele* – barakarska naselja na mestnih obrobjih, kjer nato v zasilnih bivališčih, sestavljenih iz odpadnih materialov (npr. iz plastike, kovine, lesa, kartona) životari ob nizkih prejemkih, visoki brezposelnosti, revščini, kriminalu, nezadostni higieni in zdravstveni oskrbi, brez javne infrastrukture (npr. vodovodov, elektrike, cest, šol, bolnišnic). »Ljudje iz slumov« so pripravljene sprejeti slabo plačana dela v urbanih središčih in s tem predstavljajo velik pritisk na tamkajšnje zaposlene (Davis 2009). Svet se torej *deruralizira* v veliki meri natanko zato, ker so se zaradi zaustavljanja rasti plač procesi proizvodnje ali storitev preselili. V drugi polovici 20. stoletja se je delež ruralnega prebivalstva radikalno zmanjšal. Zdi se, da bodo v 21. stoletju izginila še *zadnja območja* večje ruralne koncentracije. Na Zemlji bo s časom *čedalje manj območij*, kamor se je mogoče zateči, da bi se izognili *trendu naraščanja plač* v kapitalističnem svetovnem-sistemu. Ko pa ne bo več območij, kamor bi lahko tovarne pobegnile, ne bo več mogoče zaustavljati svetovne rasti plač zaposlenih (Wallerstein 2006, 106–107).

Kapitalisti lahko stroške za plače znižujejo tudi s »povečevanjem učinkovitosti«. Vendar kaj sploh je omenjena *učinkovitost*? Wallerstein pravi, da je to delno boljša tehnologija, a prav toliko tudi delavčeva pripravljenost, da dobro in primerno hitro dela (Wallerstein 1999, 38). Povečevanje učinkovitosti proizvodnje ali storitev se lahko izvaja z *avtomatizacijo* ali na račun *izžemanja zaposlenih*.

Podjetja lahko po besedah Rifkina (2007) učinkovitost proizvodnje ali storitev povečujejo na račun uvajanja *avtomatizacije* oziroma z vpeljevanjem »boljših tehnologij«. Z avtomatizacijo (npr. tekoči trak, stroji, roboti, računalniki) se zmanjšuje količina živega dela in stroškov povezanih z njo (npr. stroškov za mezde, socialne in zdravstvene prispevke, pokojnine, dodatna izobraževanja), kar znatno povečuje akumulacijo kapitala. Žrtve »tretje tehnološke revolucije« se zadnja desetletja množijo. Učinkovitejši in dobičkonosnejši strojni nadomestki namreč vse bolj nadomeščajo milijone »dragih« delavcev in s tem povečujejo »tehnološko brezposelnost«.

Podjetja lahko učinkovitost proizvodnje ali storitev poleg avtomatizacije povečujejo tudi na račun *izžemanja zaposlenih* oziroma z *intenzivnejšim živim delom*. To konkretno za zaposlene pomeni, da naj bi delali tako hitro, kolikor so fiziološko zmožni, a jim ta največja možna hitrost ne škodi. Prekomerno izžemanje se na kratki rok delodajalcu sicer izplača, vendar ne zdrži dolgoročno (Wallerstein 1999, 38). Prekomerno in dolgoročno intenzivno delo, ki se med drugim kaže kot podaljševanje delovnega časa (npr. delo v nadurah, delo čez vikende, prenos dela v prosti čas); opravljanje več del istočasno; prostovoljno delo za podjetje; zmanjševanje dopustov in bolniških dni, resda na kratek čas kapitalistom povečuje akumulacijo kapitala, na dolgi rok pa ni vzdržno. Preobremenitev zaposlenih namreč lahko vodi v telesno in psihično »pregorevanje« zaposlenih. Številne stresne situacije na delovnem mestu lahko vodijo v pogostejše delovne nesreče in napake na delovnem mestu, porast bolniških dopustov, kronično utrujenost, »izgorelost«, depresijo, porast uporabe uspaval in pomirjeval, zlorabo drog in alkoholizem. Stroški odpravljanja teh posledic znajo biti za delodajalca zelo visoki (Rifkin 2007, 299–302).

Na tej točki je torej razviden spopad vrednot med delodajalčevimi potrebami po povečevanju učinkovitosti in delavčevem psihičnim ugodjem oziroma kvalitetno izrabo »prostega časa«. Delodajalec se na to dilemo lahko odzove s »povečevanjem zadovoljstva pri delu«, na primer s strukturiranjem delovnega položaja tako, da zaposlenemu ponuja nekaj »zadovoljstva« ob opravljanju dela (Wallerstein 1999, 38). Kapitalisti lahko zadovoljstvo in motivacijo za delo zaposlenih povečujejo na različne načine. Z udeležbo zaposlenih na različnih »team buildingih« (npr. skupinski pikniki, večerje, izleti v naravo in tujino) in z neformalnimi druženjem zaposlenih po službi (npr. pijača, golf, kino) izboljšati zadovoljstvo na delovnem mestu. To počnejo, da bi

vzpostavili sproščene in nehierarhične medsebojne odnose med zaposlenimi in povečali občutek pripadnosti skupini in podjetju (Creatoor 2011).

Kot rečeno, drug način, s katerim lahko podjetja povečujejo akumulacijo kapitala, predstavlja »zniževanje stroškov vhodnih virov, potrebnih za delo«. Podjetja lahko to počnejo na različne načine, ki jih bomo predstavili v nadaljevanju.

Proizvajalci se poleg stroškov za plače soočajo tudi s *stalnimi stroški vhodnih virov*. S tem mislimo tako na mašinerijo, kot na proizvodni material (npr. surovine, polizdelki, izdelki). Te morajo proizvajalci kupovati na trgu in zanje plačevati ustrezne cene, skladne s ponudbo in povpraševanjem. Poleg stroškov vhodnih virov obstajajo še *skriti stroški*, ki jih proizvajalec ne plačuje nujno. Stroške, ki nastanejo zaradi *toksičnosti proizvodnje* skušajo podjetja zmanjšati na račun odlaganja izrabljenih strupenih odpadkov na javna območja (npr. odlaganje v reko, oceane, gozdove, jame). Stroški čiščenja okolja tako na koncu padejo na družbo. Proizvajalec se omenjenim stroškom lahko izogne tudi s selitvijo proizvodnje v nova »nepokvarjena« območja. Drugi pomembni stroški so *stroški obnavljanja surovin*. Kupcev surovin navadno ne zanima ali bodo te na voljo dolgoročno. Prodajalci navadno dolgoročni razvoj mirno podredijo kratkoročnim dobičkom. Takšno ravnanje v preteklosti in sedanjosti je povzročilo, da so surovine v naravi (npr. nafta, premog, plin, redke kovine, les) skorajda izčrpane in da se stroški zanje zvišujejo. Ta trend in stroške dolgoročno upočasnjuje izraba alternativnih virov. Breme obnove okolja lahko pade na skupnost – ta predpiše davke ali pa na proizvajalce – s čimer se dvignejo proizvodnji stroški, s tem pa tudi cena izdelkov (Wallerstein 2006, 108). Tretji pomemben strošek predstavljajo *infrastrukturni stroški*. Gre za stroške nujne prometne infrastrukture, kot so na primer mostovi, kanali, železnice, avtoceste, letališča; vodovodno omrežje; komunikacijske mreže; varnostni sistemi ipd. Te stroške lahko plačuje bodisi skupnost, kar pomeni višje davke bodisi proizvajalci, kar pomeni višje proizvodne stroške. Ko v določeni skupnosti »naraščajo zahteve po varovanju okolja« (npr. pritiski okoljevarstvenikov in zelenih strank) in države zaradi tega s svojo zakonodajo in sodišči kaznujejo onesnaževalce, ti lahko zapustijo to območje in se preselijo v območja, kjer teh standardov ni ali pa so pomanjkljivi (Wallerstein 2006, 108–109). *Eksternizacija stroškov* je torej prenos stroškov od proizvajalca na državo ali na širšo družbo, s čimer se vidno poveča proizvajalčeva profitna stopnja. Države pod pritiski državljanov s svojo zakonodajo

proizvajalce prisilijo, da stroške *internalizirajo*. Države poleg tega lahko za obrambo okolja dvignejo davke, iz katerih se napajajo skladi, s katerimi države poskrbijo za odpravljanje nastale okoljske škode. Oboje povzroča zmanjševanje dobičkov in fiskalne krize držav (Wallerstein 1999, 40).

Tretji način, s katerim lahko kapitalisti povečujejo akumulacijo kapitala, predstavlja »borba kapitalistov za čim nižjo obdavčitev«.

Tretji strošek, ki s časoma narašča, so *davki*. V kapitalističnem svetovnem-sistemu obstajata dva ključna razloga obdavčitve. Prvi je v tem, da je treba vzdrževati državne strukture, ki naj zagotavljajo varnost (npr. sodstvo, vojska in policijske sile), gradijo infrastrukturo in zaposlujejo uradništvo, ki zagotavlja javne storitve in pobira davke. Drugi razlog ni tako star in je posledica politične demokratizacije, ki je pripeljala do državljanskih zahtev, da naj država zagotovi ugodnosti, ki jih ljudje dojemamo kot nekaj, kar nam pripada; to so izobrazba, zdravje in vseživljenjski dohodek (npr. pokojnine, nadomestila za boleznin in brezposelnost). Omenjene ugodnosti lahko z drugimi besedami imenujemo *država blaginje*. Stroški za vzdrževanje omenjenih področij nenehno naraščajo, kar se kaže v konstantnem *zviševanju deležev davkov* v celotni strukturi proizvodnih stroškov (Wallerstein 2006, 109).

V večini držav ključno politično vprašanje predstavlja način obdavčitve. Med najbolj razširjenimi poznamo progresivno in enotno obdavčitev. *Progresivna obdavčitev* skrbi za redistribucijo bogastva od bogatih k revnim, s čimer naj bi se zagotavljalo »enake možnosti večini«. Na drugi strani *enotna davčna stopnja* omogoča lažjo akumulacijo kapitala – torej, bogatenje bogatih. V večini držav tako poteka boj za način obdavčenja, kapitalisti se borijo za minimalno obdavčitev, srednji in revnejši sloji pa za progresivno (Ferfila 2007, 60–62).

Sklenemo torej lahko, da s tem, ko vsi navedeni stroški v kapitalističnem svetovnem-sistemu naraščajo, na dolgi rok povzročajo *zmanjševanje dobičkov* (*squeeze of profits*) (Wallerstein 2006, 110).

2.4.6 TRG, KONKURENCA, MONOPOLI IN KVAZIMONOPOLI

Poleg že omenjenih institucij kapitalističnega svetovnega sistema, zelo pomembno institucijo predstavlja *trg*. Trgi se po Lahu razlikujejo glede na številne značilnosti. Ločujemo jih glede na *vrsto blaga* s katerim se trguje – tako poznamo trge potrošnega blaga in trge storitev, trge investicijskega oziroma reprodukcijskega blaga in trge delovne sile. Tem trgom lahko dodamo še trge denarja, trge vrednostnih papirjev in trge tujih valut ipd. Trge pa lahko ločujemo tudi po *geografski razsežnosti* – poznamo svetovni trg, trge znotraj države, regionalne/lokalne trge. Skratka, trgi so zelo različni, vsak trg ima svoje posebnosti. Za sleherni trg velja, da je stičišče ponudbe in povpraševanja po blagu ali storitvah. Za sodobne trge pa velja, da so podprti z informacijsko tehnologijo, ki tehnično omogoča hitrejšo in učinkovitejšo usklajevanje ponudbe in povpraševanja (Lah 2005, 69–70).

Na slehernem trgu vlada določena *konkurenca*, ki določa možnosti nastopa in vedenja tržnih udeležencev, ponudnikov in povpraševalcev. Vrsta konkurence vpliva na način izoblikovanja tržnih cen. Po teoriji trga se cene oblikujejo na osnovi delovanja »čistih« sil ponudbe in povpraševanja, zato je treba izločiti vse vplive, ki bi lahko motili delovanje konkurenčnih sil. Treba je torej konstruirati nekakšen *model* trga, kjer sile ponudbe in povpraševanja delujejo v idealni obliki. Idealen trg konstruiramo na temelju *modela popolne konkurence*. Na *idealnem trgu* torej veljajo različne predpostavke: veliko število kupcev in prodajalcev; nezmožnost dogovorov med tržnimi subjekti; prodaja ali kupovanje homogenega blaga; racionalnost obnašanja ekonomskih subjektov; polna informiranost subjektov; nevmešavanje države. Trga, kjer bi bili izpolnjeni vsi pogoji popolne konkurence, v realnosti ni, saj na trg vplivajo številne *omejitve*. Trgi z velikim številom kupcev in prodajalcev so redki, v realnosti dandanes prevladujejo oligopolne tržne strukture. Blago ni homogeno, saj se pojavljajo različni kakovostni razredi. V realnosti tudi ni popolne informiranosti in racionalnosti vedenja tržnih subjektov, saj subjekti ne morejo poznati vseh trgov in vseh značilnosti blaga. Poleg tega, v realnosti skoraj ni trga, kamor se ne bi vmešavala država s svojim delovanjem (npr. določanje administrativne cene, subvencije). Gibljivost kapitala je zelo omejena, saj vstop na trg otežujejo monopoli in oligopoli, katerim nov subjekt težko konkurira zaradi patentov, izjemno velikih izdatkov v naložbe (npr. produkcijska

infrastruktura), raziskave in razvoj ter oglaševanje (Lah 2005, 70–73). Popolni trg je torej virtualna, neprostorska ustanova, ki obsega ves kapitalistični svetovni-sistem in deluje kot magnet za vse proizvajalce in kupce. Njegova privlačna sila je nenehni politični dejavnik v odločanju vseh: držav, podjetij, gospodinjestev, razredov in statusnih skupin. Ta popolni virtualni svetovni trg je realen, kolikor vpliva na vse odločanje, vendar nikoli ne deluje ne polno ne svobodno, to je brez posegov (Wallerstein 2006, 36).

Trgi ustvarjajo močno *konkurenco med kapitalističnimi podjetji*. Ta tekmujejo na mnogo različnih načinov, na primer z učinkovitejšim izkoriščanjem dela ali z uporabo tehnoloških inovacij, s katerimi zmanjšujejo stroške ali učinkoviteje tržijo proizvode. Konkurenca podjetja sili v nenehne spremembe, saj se trudijo premagati konkurenco ali vsaj ostati na isti ravni. Seveda nekatera podjetja propadejo ali bankrotirajo, njihovi delavci pa ob tem ostanejo brez dela (Fulcher 2010, 26). Vsem kapitalističnim podjetnikom se namreč ne posreči akumulirati kapitala. Če bi *vs*i uspeli, bi vsak med njimi verjetno nabral zelo malo kapitala. Tako zaporedni »neuspehi«*»* podjetij počistijo s šibkimi tekmovalci, še več, so nujni pogoj za neskončno akumulacijo kapitala (Wallerstein 2006, 38).

Vendar so kapitalistična podjetja našla načine, kako zmanjšati konkurenco, torej omejiti negotovost in povečati dobičke. Podjetja zato oblikujejo trgovska združenja, ki urejajo konkurenco. Trg je tako mogoče manipulirati z *dogovorom o nesodelovanju v konkurenci* (npr. kartelno dogovarjanje) glede cen ali z odločitvijo, da vsi plačujejo enake mezdne postavke. Glavna metoda, s katero so delodajalci zmanjševali negotovost, pa ni temeljila na združevanju, temveč na *koncentraciji* (trend po monopolizaciji). S konkurenco se je bilo najlažje spopasti tako, da si jo kupil ali se z njo združil. Vse večja koncentracija je bila vedno ena glavnih tendenc kapitalistične organizacije, ki še vedno ne kaže pretiranih znakov pojemanja (Fulcher 2010).

Oblike nepopolne konkurence so torej zelo različne, kot model čiste nepopolne konkurence pa lahko izpostavimo *monopol* (Lah 2005, 154). Monopoli ustvarjajo razmeroma širok zev med produkcijskimi stroški in prodajnimi cenami in podjetjem omogočajo visoke dobičke. Seveda je popolne monopole izjemno težko ustvariti in so redki, kvazimonopoli (oligopoli) pa niso redki. *Kvazimonopole* oziroma *korporacije*, ki

se v realnosti pojavljajo najpogosteje, omogoča država preko sistema patentov, ki izumu zagotavlja pravice za določeno število let, zato so novi proizvodi najdražji za kupce in najbolj donosni za proizvajalce. Kvazimonopoli tako izbojujejo omejevanje državnega uvoza in izvoza z različnimi državnimi protekcionističnimi ukrepi v obliki carin in uvoznih kvot. Kvazimonopolom so s strani države lahko podeljene koncesije, prav tako pa v veliko primerih črpajo državne podpore in uživajo davčne olajšave. Države so največji kupci določenega njihovega proizvoda, za katerega so pripravljene plačati nesorazmerno visoke cene. Veliki proizvajalci se tako veliko lažje kakor mali prilagodijo zahtevam trga (Lah 2005, 154; Wallerstein 2006, 36–37). Zelo velike dobičke je torej moč ohranjati neomejeno dolgo le z omejevalnimi ukrepi, ki so oprti na moč države ter krotijo in prekinjajo »naravno« delovanje tržnega gospodarstva (Arrighi 2009, 23).

Velika večina *korporacij* deluje le v nekaj državah, po naravi pa so le komajda globalne. Čeprav se zdi, da korporacije ne spoštujejo nacionalnih držav, zaposlovanje prenašajo v tujino, da se izogibajo plačevanju davkov v svoji državi, so vse umeščene v neko nacionalno državo, kjer dejansko imajo večino premoženja in zagotavljajo večino delovnih mest. Korporacije pri tem izkoriščajo usluge svoje domače nacionalne države, njeno infrastrukturo in institucije ter njen vpliv uporabljajo za spodbudo in pomoč svojim dejavnostim v tujini (obiske predsednikov držav in vlad v tujini ponavadi spremljajo močne gospodarske delegacije). Morda res zagotavljajo zaposlitve v revnih državah, vendar hkrati izkoriščajo poceni delovno silo, uničujejo lokalne konkurente in dobičke kanalizirajo nazaj v svojo domačo državo (Fulcher 2010, 116). Močne države po posegu multinacionalk preprečijo šibkejšim oblikovanje protekcionističnih ukrepov (Wallerstein 2006, 37).

2.4.7 CENTER – PERIFERIJA

Sedaj, ko smo predstavili tržne subjekte, se bomo podrobneje ozrli v njihove medsebojne odnose v kapitalističnem svetovnem-sistemu.

Vsak gospodarski svet, tudi kapitalistični svetovni-sistem, je po Braudelu sestavljen iz povezanih in med seboj prepletenih območij, ki so pa vselej na *različnih* ravneh. V prostoru se tako kažejo tri površine: ozko središče, dokaj razviti drugotni predeli in naposled neznansko zunanje obrobje (Braudel 1991a, 37). Kaj povzroča delitev sveta na različno »razvita« območja? Wallerstein trdi, da v kapitalističnem svetovnem-sistemu *osna delitev dela* deli produkcijo na centralne in periferne produkte. *Center-periferija* je relacijski koncept, ki govori o tem, koliko dobička prinaša produkcijski proces (Wallerstein 2006, 39). V kapitalizmu je tako kontrast med centrom in periferijo določen z ekonomske perspektive: na enem polu so dovršene, dominantne kapitalistične družbe, na drugem pa zapoznele, nedovršene in podrejene kapitalistične družbe (Amin 2009, 14). *Center* so torej razvite dežele, v katerih prevladujejo upravljavske dejavnosti terciarnega in kvartarnega sektorja; *periferija* so nerazvite dežele, v katerih prevladujejo izvršilne dejavnosti primarnega sektorja; *polperiferija* pa dežele razvoju, v katerih prevladuje mešanica upravljavskih in izvršilnih dejavnosti raznih sektorjev svetovnega gospodarstva (Popović 1999, 148). Center kapitalističnega svetovnega-sistema po Aminu predstavljajo Zahodna Evropa, Severna Amerika, Japonska in nekatere druge države (npr. Avstralija, Nova Zelandija, Izrael), periferijo pa Latinska Amerika, Antili, Afrika in države Azije (Amin 2009, 8).

Do oblikovanja različnih območij prihaja zaradi naslednjih razlogov. Ker je donosnost po besedah Wallersteina neposredno povezana s *stopnjo monopolizacije*, s produkcijskimi procesi center-periferija v bistvu mislimo na tiste, ki jih obvladujejo kvazimonopoli. Periferni procesi so zato resnično kompetitivni (za njih velja svobodni oziroma »osvobojeni« trg). Pri menjavi so kompetitivni procesi v šibkejšem položaju, kvazimonopolni pa v močnejšem. Rezultat tega je, da presežna vrednost nenehno teče od proizvodnje perifernih produktov k proizvodnji centralnih produktov. To imenujemo *neenaka menjava*. Poleg neenake menjave obstajajo tudi drugi načini prenosa akumuliranega kapitala s politično šibkejših področij na politično močnejša. Primer za to je *plenitev*, ki so jo nekdanj uporabljali, ko so priključevali nove regije svetovni-ekonomiji (npr. ropanje konkvistadorjev zlata v obeh Amerikah) (Wallerstein 2006, 39–40). Neenaka menjava neizogibno povzroči »etapno pojmovanje razvoja«, po katerem naj bi zapoznele periferne družbe želele čim prej »dohiteti« razviti center (Amin 2009, 15).

Ker so kvazimonopoli odvisni od pokroviteljstva močnih držav, so seveda navadno – pravno, fizično, v lastniškem smislu – v močnejših državah. Razmerja med centrom in periferijo imajo potemtakem gospodarske posledice. *Centralni procesi* se navadno zgoščajo v nekaj državah in obsegajo večino produkcijskih dejavnosti teh držav. *Periferni procesi* so navadno razpršeni po velikem številu držav in tudi obsegajo večino proizvodnje teh držav. Ker se kvazimonopoli samoizčrpavajo, so »današnji centralni procesi jutrišnji periferni«. Ekonomska zgodovina kapitalističnega svetovnega sistema je polna preusmerjanja ali premeščanja produktov najprej v polperiferne države in nato v periferne. *Močne države*, ki imajo nesorazmerno visok delež centralnih procesov, rade poudarjajo svoj pomen pri varovanju kvazimonopolov v centralnih procesih. *Zelo šibke države*, v katerih poteka nesorazmerno visok delež perifernih procesov, navadno ne morejo kaj prida vplivati na osno delitev dela in so večinoma prisiljene sprejeti usodo, ki jim je bila dodeljena (Wallerstein 2006, 40–41). Ker so bogastvo in sila neenako razporejeni med državami, se to kaže v *hierarhičnem redu držav*. Na vrhu je peščica najmočnejših držav, pod njimi pa šibkejša države, razvrščene po zmogljivostih in položaju (Knutsen 2001, 9).

Po Wallersteinu *močne države različne na načine pritiskajo na šibkejša države*. Močne države pritiskajo na šibkejša, da naj te odprejo meje za tisto proizvodnjo in storitve, ki so koristni in donosni za podjetja iz močnih držav. Istočasno močne države branijo zahteve po recipročnosti – torej zahteve po odprtju lastnih meja za produkte in storitve iz polperifernih in perifernih držav. Močne države si prizadevajo, da bi v šibkejših državah prišli na oblast (ali ohranili oblast) za močno državo »sprejemljivi« ljudje. Prav tako si prizadevajo, da šibkejša države sprejmejo nekatere kulturne prakse (npr. jezikovne, izobraževalne politike, medijsko distribucijo), ki bi služile za povezavo med njimi. Močne države si želijo, da bi se šibkejša države na mednarodnih prizoriščih ravnale v skladu z njihovimi politikami (npr. sporazumi, izjave, mednarodne organizacije). Poleg tega lahko »kupijo« voditelje šibkejših držav (npr. državni prevrati, korupcija obstoječih voditeljev). Šibkejša države od močnejših kupujejo varstvo, tako da zanje urejajo ustrezne tokove kapitala (Wallerstein 2006, 75–76). Poznamo pa tudi *polperiferne države* za katere je značilna razmeroma uravnotežena mešanica proizvodnih procesov. Nanje pritiskajo centralne države, same pa pritiskajo na periferne države, saj jih skrbi, da ne bi zdrknile v periferijo in delajo vse, kar morajo, da bi se bolj približale centru – na to se odzivajo s državnimi posegi. Državno moč zavestno

uporabljajo navznoter in navzven, da bi okrepile lastni položaj kot proizvajalke, kot akumulatorke kapitala in kot vojaške sile. Polperiferne države najbolj odkrito uveljavljajo svoje protekcionistične politike, s katerimi poskušajo varovati svojo proizvodnjo pred tekmovalnostjo močnejših tujih podjetij in hkrati poskušajo usposobiti svoja podjetja za boljše dosežke na svetovnem trgu. So prevzemnice nekdanjih vodilnih proizvodov centralnih držav, za katere pravijo, da zagotavljajo »ekonomski razvoj«. Ne tekmujejo le s centralnimi, temveč tudi z drugimi polperifernimi državami. Med polperiferne države na primer spadajo Južna Koreja, Brazilija, Indija, Kitajska – gre za države z močnimi podjetji, ki že izvažajo proizvode (npr. jeklo, avtomobili, zdravila) v centralna in periferna območja, hkrati pa iz centralnih območij uvažajo bolj »napredne« proizvode (Wallerstein 2006, 41,77).

Najšibkejše so tiste države, ki jim pravimo *kolonije*, s čimer mislimo na upravne enote, ki niso opredeljene kot suverene in se podrejajo zakonodaji druge, navadno precej oddaljene države. Moderne kolonije so rezultat ekonomskega širjenja svetovnega sistema. Močne centralne države so med širitvijo poskušale vključevati nova območja v procese kapitalističnega svetovnega sistema, kar so počele z vojaškim osvajanjem in vzpostavitev kolonialnih režimov. Za kolonije je bilo značilno, da so zagotavljale lastninske pravice; odločale o prečkanju meja; pripravljale (zelo omejene) načine politične participacije; izvajale odločitve v zvezi z delovnimi mesti; odločale, katere vrste proizvodnje bodo spodbujale in podpirale. Izkoriščane so bile s strani podjetij in ljudi iz metropol in so služile za poceni vir surovin, delovne sile in trgov. Vse te odločitve so sprejemali oblastniki, poslani s strani kolonizirajoče sile. Slednja je svojo avtoriteto utemeljevala s kombinacijo različnih argumentov: z rasističnimi argumenti o kulturni inferiornosti, neprimernosti lokalnega prebivalstva, »civilizacijskim poslanstvom«. Če je prebivalstvo kolonij želelo izboljšati svoj položaj v svetovni ekonomiji, se je moralo najprej politično mobilizirati v obliki gibanj za nacionalno osvoboditev, katerih cilj je bila samostojnost kolonije oziroma pridobitev statusa suverene države (Giraud 2006, 104; Wallerstein 2006, 76–77).

Tekmovanje med močnimi državami in prizadevanji polperifernih držav, da bi si okrepile status in moč, povzročajo nenehno *meddržavno napetost*. Ta se navadno kaže v obliki »ravnotežja moči«, s katerim mislimo okoliščine, v katerih se nobena država ne more avtomatično uveljaviti v meddržavnem sistemu. To pa še ne pomeni, da si

najmočnejše države ne prizadevajo za natanko toliko moči. Obstajata dva precej različna načina, kako si države poskušajo zagotoviti nadvlado. Eden je ta, da svetovni-sistem spremenijo v *svetovni-imperij*. Drugi je, da se polastijo *hegemonije v svetovnem-sistemu*. Znano je, da se nobeni državi ni posrečilo spremeniti modernega svetovnega-sistema v svetovni-imperij, več državam pa se je v različnih časovnih obdobjih posrečilo, da so si prisvojile hegemonijo (Wallerstein 2006, 78).

Po trditvah Wallersteinu s *svetovnim-imperijem* mislimo strukturo, v kateri obstaja ena politična avtoriteta za celotni svetovni-sistem. V zadnjih petsto letih je bilo kar nekaj resnih poskusov oblikovanja takega svetovnega-imperija. Prvi je bil poskus Karla V. v 16. stoletju, drugi je bil Napoleonov poskus v začetku 19. stoletja, tretji pa Hitlerjev v sredini 20. stoletja. Vsi ti poskusi so bili na koncu poraženi in niso mogli uresničiti svojih ciljev. Svetovni-imperij bi zadušil kapitalistični svetovni-sistem, ker bi obstajala politična struktura, ki bi lahko povozila prioriteto neskončne akumulacije kapitala. Kadar koli se je torej kakšna država namenila preobraziti svetovni-sistem v svetovni-imperij, je naletela na odpor večine pomembnih kapitalističnih podjetij v kapitalističnem svetovnem-sistemu (Wallerstein 2006, 78–79).

2.5 KAPITALIZEM KOT CIKLIČNI SVETOVNI-SISTEM

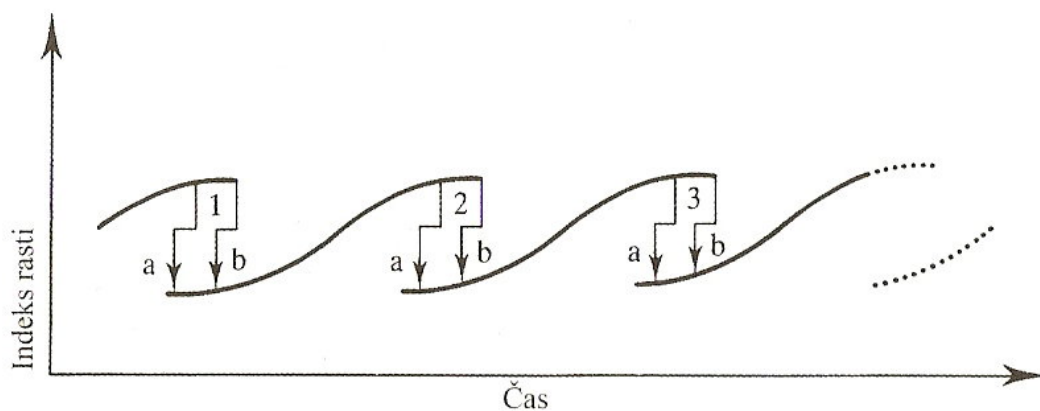
2.5.1 SISTEMSKI CIKLI AKUMULACIJE

Nenehno spreminjanje odnosov znotraj koncepta center-periferija ustreza *cikličnim ritmom svetovne-ekonomije* (Wallerstein 2006, 41–42). Poznamo več različnih vrst ciklov, ki imajo različne dolžine trajanja, od nekaj mesecev (sezonski ciklusi), prek petdeset, šestdeset let (tako imenovani Kondratjevovi dolgi valovi v ekonomiji) vse tja do stoletja ali treh (logistični ciklusi) (Popović 1999, 147). Poleg naštetih ciklov po Arrighiju obstajajo še *sistemske cikle akumulacije*. Slednji so po njegovem mnenju veliko tehtnejši in zanesljivejši kazalniki tistega, kar je bolj značilno kapitalističnega v modernem svetovnem-sistemu kot stoletni cikli ali Kondratjevovi cikli (Arrighi 2009, 12). V naši analizi se bomo naslonili na sistemske cikle akumulacije.

Zgoraj že omenjena Marxova *splošna formula kapitala* (D-B-D') lahko poleg nazorne ponazoritve logike individualnih kapitalističnih naložb, služi za analizo gibanja zgodovinskega kapitalizma kot svetovnega-sistema. Središčna značilnost tega vzorca je menjava obdobj *materialne ekspanzije – obdobje vzpona* (obdobj kapitalne akumulacije D-B) z obdobj *finančne ekspanzije – obdobje zatona* (obdobja B-D'). Skupaj obe obdobji ali stopnji sestavljata *celoten sistemski cikel akumulacije* (D-B-D') (Arrighi 2009, 11).

Sistemske cikle akumulacije sestavljajo obdobja nepretrgane spremembe vzdolž iste tirnice, ki jih zamenjujejo obdobja prekinjenih sprememb s prestopom z ene tirnice na drugo. Po tem modelu se »razvija« kapitalistično gospodarski svet v celotni življenjski dobi. Obdobja materialne ekspanzije (D-B) so prikazana tako, da jih sestavljajo obdobja kontinuiranih sprememb, v katerih kapitalistično gospodarski svet raste vzdolž enotne razvojne tirnice. Obdobja finančne ekspanzije (B-D') pa sestavljajo obdobja prekinjenih sprememb, ko rast vzdolž obstoječih tirnic dosega ali je že dosegla svoje meje, kapitalistično gospodarski svet pa se z radikalnim prestrukturiranjem in reorganizacijo »preusmerja« na drugo tirnico. Omenjeno gibanje sistemskih ciklov akumulacije lahko najbližje ponazorimo s tako imenovanim *Menschevim metamorfoznim modelom* (slika 2.1). Slednji se sicer nanaša na rast in inovacije v določenih industrijskih panogah ali v določenem nacionalnem gospodarstvu ter nima nobenega neposrednega pomena za našo analizo, razen da nazorno ponazarja menjavanje ciklov (Arrighi 2009, 14).

Slika 2.1: Menschev metamorfozni model

Vir: Mensch v Arrighi (2010, 14).

Ponavljajoče se ekspanzije in prestrukturiranja kapitalističnega gospodarskega sveta se odvijajo pod vodstvom določenih skupin ter blokov vladnih in poslovnih akterjev in *niso* zgolj nenameren izid množice ukrepov, ki so jih samostojno ob poljubnem času sprejemali posamezniki in mnogotere skupnosti, na katere se deli gospodarski svet. Strategije in strukture, s katerimi ti vodilni akterji poganjajo, organizirajo in usmerjajo ekspanzijo ali prestrukturiranje kapitalističnega gospodarskega sveta, je tisto, kar pojmuje režim akumulacije v svetovnih razsežnostih. Meddržavno tekmovanje je torej vedno bila ključna sestavina med prehodi iz finančne ekspanzije v materialno. Po pravilu je namreč do največjih materialnih ekspanzij prišlo le tedaj, ko je novi prevladujoči blok zbral dovolj svetovne moči, da je zmožni ne samo izogniti se meddržavnemu tekmovanju ali se povzpeti nadenj, marveč ga spraviti pod nadzor in si zagotoviti vsaj najmanjšo mero meddržavnega sodelovanja (Arrighi 2009, 14,17).

2.5.2 MATERIALA EKSPANZIJA

Za *obdobje vzpona* oziroma *materialne ekspanzije* je značilno, da prevladujeta proizvodnja in trgovina. V tem obdobju je mogoče najti tržne niše s ponudbo novih ali bolj kakovostnih proizvodov (Močnik 2006, 141). V časih materialne ekspanzije spravlja denarni kapital »v gibanje« vse večje količine blaga (vključno s poblagovljeno delovno silo in naravnimi zakladi) (Arrighi 2009, 11). Za to obdobje je značilno bolj ekstenzivno zaposlovanje, višje mezde in splošen občutek relativne blaginje (Wallerstein 2006, 42). To je obdobje, v katerem centralne (dobičkonosne) procese, na račun šibkejših držav, obvladujejo močne centralne države (Wallerstein 2006).

2.5.3 FINANČNA EKSPANZIJA

Za *obdobje zatona* oziroma *finančne ekspanzije* so značilni naslednji procesi. Razmah materialne ekspanzije privede do tega, da vse več podjetij vstopa na trg nekdanjega monopola, s tem pa nastaja presežek proizvodnje (to je, preveč proizvodov za realno povpraševanje v določenem času) in dobički se zmanjšajo. Na določeni točki se neprodani proizvodi nagrmadijo in nadaljnja proizvodnja se upočasni (Wallerstein 2006, 42). Do tega pa pride, ker je proizvodnja ločena od potrošnje. V

predkapitalističnih družbah, je bilo to dvoje tesno povezano, ker je bila večina proizvodnje namenjena bolj kot ne takojšnji porabi. V kapitalizmu pa se blago proizvaja za prodajo na trgih z željo po dobičkih, zato se je to razmerje oddaljilo. Blago se proizvaja ob pričakovanju, da ga bo mogoče prodati, vendar se lahko zgodi, da ga trg ne more vsrkati. Tendenca po čezmerni proizvodnji je dejansko vgrajena v kapitalistično proizvodnjo. Konkurenca med proizvajalci sproži težnje k širjenju proizvodnje, ker večje količine znižujejo stroške, nižajo cene in povečujejo tržne deleže. S padci dobičkov nastopi obdobje nazadovanja ali *recesije* ali *krize*, saj se stopnje nezaposlenosti dvignejo. Proizvajalci si v deželah centa zato prizadevajo znižati stroške (npr. zamrznitev oziroma znižanje plač), da bi ohranili svoje tržne deleže. Realno povpraševanje, ki je prej umanjalo zaradi proizvodnih presežkov, je zdaj nizko zaradi nizke kupne moči porabnikov/delavcev. Vse to vodi v začarane kroge – v zapiranja in bankrote ter visoko stopnjo brezposelnosti. Krize pa so se v preteklosti izkazale tudi kot »priložnost«. Nižje mezde namreč povečajo dobičkonosnost; nižje cene spodbujajo povpraševanje; zaradi nižjih obrestnih mer so posojila za vlaganja cenejša. Proizvodnja se spet lahko začne širiti; konkurenca izžene slaba podjetja in utrdi položaj močnejših; zaposlovanje se poveča; vse več ljudi ima denar, da lahko kupuje blago (Held 1989, 114; Fulcher 2010, 126–127). Kriza poleg tega sili podjetja v visok nivo proizvodne inovativnosti (npr. vlaganja v nove proizvode in tehnologije), ki naj bi spodbujali rast (Fulcher 2010, 146).

Ponovno rast svetovnega povpraševanja je moč doseči tudi z višanjem plač v centralnih območjih. Tako se oblikuje zadostno povpraševanje za nove vodilne proizvode. Vendar višje plače spet pomenijo nižje dobičke podjetnikom. Drug način zniževanja stroškov oziroma vzpodbujanja rasti je prenos proizvodnje na območja, kjer so zgodovinsko nižje mezde, to je v polperiferne države. Delavcem v polperifernih državah te nizke plače pravzaprav pomenijo rast njihovih dohodkov. Vendar vsakič, ko pritegnemo »nove« ljudi v bazen najemne delovne sile (sodobne suženjske sile), zmanjšamo število tistih, ki ostanejo zunaj bazena. Prišel pa bo čas, ko bo slednjih zmanjkalo. Selitev nekdanj vodilne industrije ne poteka v katerikoli periferno državo, saj v proizvodni strukturi celotnega sistema ni dovolj prostora, da bi se zgodil premik (imenovan »razvoj«) hkrati v preveč državah, sicer bi se dobički zmanjševali prehitro in pretirano (Wallerstein 2006).

Kot smo že omenili v prejšnjih poglavjih, lahko podjetja stroške proizvodnje ali storitev zmanjšajo tudi na račun povečanja učinkovitosti. Kapitalisti, se v kriznih časih še z večjo vnemo oprijemajo avtomatizacije proizvodnje ali storitev in izžemanja zaposlenih in s tem povečajo akumulacijo kapitala.

V obdobju *finančne ekspanzije* je po besedah Močnika nadpovprečne dobičke v centru mogoče doseči le še s *finančnimi transakcijami*, zato se kapital usmerja v finančne dejavnosti (Močnik 2006, 141). Po Arrighiju se namreč v tem obdobju vse večja količina denarja »osvobaja« svoje blagovne oblike, akumulacija pa se odvija prek finančnih poslov. Z drugimi besedami to pomeni, da je treba finančne ekspanzije obravnavati kot značilne poteze situacije, v kateri naložbe denarja v širjenje trgovine in proizvodnje niso v prid povečevanju denarnega priliva kapitalističnega sloja v tolikšnem obsegu, kot je to moč doseči s čistimi finančnimi posli. V takšnih okoliščinah teži kapital, naložen v trgovino in proizvodnjo, k vračanju v svojo denarno obliko in se akumulira bolj neposredno. V celoti kapitalističnega obdobja je finančna ekspanzija sporočala, da je prišlo v svetovnih razsežnostih do premika od enega režima akumulacije k drugemu. Gre za integralne značilnosti ponavljajočega se zatona »starih« režimov in hkratnega nastajanja »novih« (Arrighi 2009).

2.5.4 KRIZE KOT DEL KAPITALISTIČNEGA SVETOVNEGA-SISTEMA

Tisti, ki imajo to nesrečo in se slučajno znajdejo sredi gospodarske krize imajo prav lahko občutek, da se njihov svet sesuva. Prav tako mislijo, da bo s celim kapitalističnim svetovnim-sistemom v kratkem konec. Vendar krize v kapitalizmu niso izjemni dogodki, ampak precej običajen element delovanja kapitalistične družbe. *Krize so del kapitalizma*; so nekaj običajnega, so relativno preprosto predvidljive ter logične. Obdobja stabilne gospodarske rasti so prej izjema in ne pravilo. Četrto stoletje relativno stabilne gospodarske rasti po letu 1945 je morda oblikovalo pričakovanja tedanje generacije o normalnosti kapitalizma, vendar to obdobje zgodovinsko ni bilo značilno za kapitalizem. Krize so ena njegovih normalnih značilnosti, ker znotraj kapitalizma deluje toliko dinamičnih in kumulativnih mehanizmov, da *ne more biti dolgo stabilen* (Held 1989, 114; Fulcher 2010; Roubini in Mihm 2010, 4–7).

Močnik trdi, da se »samodejna logika kapitalizma giblje od vzponov k padcem in od krize h krizi«. Kriz v začetnih obdobjih kapitalizma še niso znali uravnati – zato so še tembolj trdno verjeli, da samodejna logika kapitalizma lahko sama od sebe premaga tudi krize. Dolgo časa se je tako tudi zares dogajalo: *rešitev za krizo je bila kriza sama* (Močnik 2006, 122).

Kriza je torej ponavljajoč se pojav v kapitalističnih gospodarstvih, enako pa velja za neverjetno sposobnost vzpostavljanja rasti, ko kriza mine. Po mnenju Fulcherja predstavlja lep primer krize v zgodovini »tulipomanija« na Nizozemskem v 17. stoletju, katere posledice še niso imele tako resnega vpliva na gospodarstvo kot krize danes. V tistem obdobju gospodarske dejavnosti namreč še niso bile dovolj integrirane, da bi se kriza iz enega področja razširila po celotnem gospodarstvu. Povezave, ki so bile potrebne, da so se krize razširile na vso gospodarstvo, je ustvarila rast kapitalistične proizvodnje. Krize, kot jih poznamo danes, so se v prvi polovici 19. stoletja pojavljale približno vsakih deset let (Fulcher 2010).

2.5.5 ZNAČILNOSTI SISTEMSKIH CIKLOV AKUMULACIJE

Natančno *trajanje cikla* je odvisno od *političnih ukrepov držav*, s katerimi blažijo zaton, predvsem pa iz ukrepov, s katerimi se hočejo izviti iz zatona, tako da ustanavljajo nove vodilne industrije, ki naj bi spodbujale ponoven vzpon (Wallerstein 2006, 43). Države so stagnacijo oziroma zaton vselej reševale z *zunajekonomskimi sredstvi*: s kolonialnimi osvajanji, vojnami, revolucijami (Močnik 2006, 122–123).

Močnik meni, da obdobje finančne ekspanzije napoveduje konec systemskega cikla. Sistem sicer obnavlja svoje ravnotežje, a to mu uspeva vse manj popolno, vse dokler odmiki od uravnoveženega stanja ne postanejo tolikšni, da se ravnotežje zlomi; a v tem trenutku se je na kakšnem drugem kraju v okviru istega svetovnega-sistema že začel nov cikel, ki prevzema vlogo uravnavanja sistema. Z drugimi besedami, *ko je en cikel v obdobju zatona, je drugi cikel že v obdobju vzpona* (Močnik 2006, 138–141).

2.5.6 ZNAČILNOSTI HEGEMONIJE

Za vsak sistemski cikel je značilna posebna organizacija proizvodna enote, posebna vrsta povezave med vojaško in politično močjo (državo) in ekonomskimi dejavniki ter prevlada ali *hegemonija* neke določene ekonomije in neke določene vojaško-politične moči. Cikle je torej mogoče poimenovati po njihovih hegemonijah, zanje pa je značilno, da se prekrivajo (Močnik 2006, 139–140).

Ekspanzija kapitalistične moči v zadnjih petsto letih je povezana tako z meddržavnim tekmovanjem za mobilni kapital kot tudi z oblikovanjem političnih struktur, opremljenih za vse obširnejšimi in kompleksnimi organizacijskimi zmogljivostmi za nadzor družbenega in političnega okolja kapitalske akumulacije svetovnih razsežnosti. Takoj, ko so svetovni procesi kapitalistične akumulacije, kakršni so v določenem času nastali, naleteli na svojo mejo, so sledila *dolga obdobja meddržavnih spopadov*. V teh spopadih je država, ki je nadzorovala ali segala po nadzoru nad najobilnejšimi viri presežnega kapitala, težila k temu, da bi si prisvojila tudi organizacijske zmogljivosti, potreben za uveljavitev, organizacijo in usmerjanje novega obdobja kapitalistične ekspanzije v večjem obsegu in z večjim dometom kot predhodnica (Arrighi 2009, 18). Hegemonije torej nastanejo neposredno po dolgotrajnem propadanju svetovnega reda v obliki »tridesetletnih vojn«. Se pravi vojn, v katere so zapletena vsa najpomembnejša ekonomska področja svetovnega-sistema, in ki so spodbudile zavezništvo okoli mogočega graditelja svetovnega-imperija (Wallerstein 2006, 79).

Do danes so si po navedbah Arrighija hegemonijo v kapitalističnem svetovnem-sistemu pridobile štiri države – Benetke, Združene province (Nizozemska), Združeno kraljestvo (Velika Britanija) in ZDA. Te države lahko razumemo kot velike sile v zaporednih obdobjih, v katerih so njihove vladajoče skupine odigrale vlogo voditelja v procesu oblikovanja države kot tudi akumulacije kapitala. Gledano v zaporedju se štiri države pojavijo kot velike sile, ki so različne in naraščajoče velikosti – metropolitanska območja vsake od teh držav so v tem zaporedju obsegala vsakokrat večje ozemlje in raznolikost virov od predhodnic. Mreže moči in akumulacije, ki so omenjenim državam omogočale reorganizirati in nadzirati svetovni-sistem, v katerem so delovale, so se skladno z razvojem zaporedja nenehno krepile po obsegu in ciljih. Vsak premik je bil

povezan s pravo »organizacijsko revolucijo« strategij in struktur vodilnih akterjev kapitalistične ekspanzije. Ti premiki torej odražajo »zmago nove regije na staro« v povezavi s »silovito spremembo razsežnosti« (Arrighi 2009, 18).

Pri *svetovnih hegemonijah* gre za sposobnost države, da uveljavi funkcijo vodenja in upravljanja sistema suverenih držav. Ta moč je nekaj več in nekaj drugega kot samo »dominacija«. Gre za moč, povezano z nadvlado in razširjeno z uveljavljanjem »intelektualnega in moralnega vodenja«. *Dominantna država* torej uveljavlja hegemonsko funkcijo, če vodi *sistem* držav v zeleno smer in jo pri tem dojemajo, kot da zasleduje splošni interes. Dominantna država pa lahko vodi tudi tako, da na svojo pot razvoja pritegne druge države (Arrighi 2009, 29,31).

Za *vladavino hegemonia* je značilno, da v določenem obdobju postavlja pravila igre v meddržavnem sistemu; obvladuje svetovno-ekonomijo (v kmetijsko-industrijski proizvodnji, trgovini in financah); uveljavlja svojo politično voljo z minimalno uporabo vojaške moči (Knutsen 2001, 67). Vladavina hegemonia zelo koristi kapitalističnim podjetjem, še zlasti, če so ta podjetja politično povezana s hegemonsko silo, kot so na primer vodilne monopolistične industrije (korporacije). Hegemonije so priljubljene med preprostimi ljudmi, zato ker je videti, da zagotavljajo ne le več reda, temveč tudi boljšo prihodnost za vse. Hegemon s svojo močjo oblikuje prevladujočo »kulturno govornico« oziroma *geokulturo* (Wallerstein 2006, 79–80). Hegemonija je torej moč, ki je odvisna od soglasnosti o vrednotah, merilih in pravilih družbenega vedenja (Knutsen 2001, 71). Država postane svetovni hegemon, ker lahko verodostojno zatrjuje, da je gibalno splošne ekspanzije *kolektivne* moči oblastnikov *vis-à-vis* državljanom. Lahko pa nasprotno država postane svetovni hegemon, ker verodostojno dokazuje, da je širjenje njene moči nasproti nekaterim ali celo vsem drugi državam v splošnem interesu podanikov vseh držav (Arrighi 2009, 31). Kot je razvidno iz besed Gramscija hegemon svojo moč lahko uveljavlja s pomočjo *soglasja* ali *prisile*; »sivo polje« med tem pa zasedata »korupcija« in »sleparstvo«. Slednji sta v uporabi takrat, ko je težavno uveljavljati funkcijo hegemonia in ko je uporaba sile preveč tvegana. S prikritim ali odkritim podkupovanjem voditeljev lahko hegemon povzroča demoralizacijo, zmedo, nered in paralizo pri nasprotniku ali pri nasprotnikih (Gramsci v Arrighi 2009, 30).

Podobno kot proizvodni kvazimonopoli tudi kvaziabsolutna hegemonistična oblast deluje *samouničujoče*. Hegemon se mora posvetiti učinkovitosti proizvodnje, utrjevati svojo politično in vojaško vlogo, kar pa je drago in spodjeda ekonomsko moč. Tako se prej ali slej (in večinoma prej) začne krepiti ekonomska učinkovitost drugih držav, zato se superiornost hegemonistične sile v nekem trenutku močno zmanjša in morda celo izgine. Za *ekonomskim* pride še *političen zaton*, v katerem je *prisiljena uporabiti vojaško silo* (ne zgolj groziti z njo). Uporaba vojaške sile ni le prvo znamenje njene *šibkosti*, temveč tudi vir nadaljnjega pojemanja njene moči. Propadajoči hegemon tako ne določa več, kaj je svetovna kulturna govorica, saj je ta iz mode in nesprejemljiva za ostali svet (Wallerstein 2006, 80). Stanje, v katerem je trditev hegemonia, češ da še predstavlja splošni interes, čisto sleparstvo, lahko označimo kot neuspeh hegemonia (Arrighi 2009, 30). Ko je hegemonistična sila v zatonu, se vselej najdejo druge, ki bi jo hotele nadomestiti. Vendar take nadomestitve zahtevajo čas in nenazadnje spodbujajo »tridesetletne vojne«. Zato so hegemonije ranljive, ponavljajo se in so vselej razmeroma kratkotrajne (Wallerstein 2006, 80).

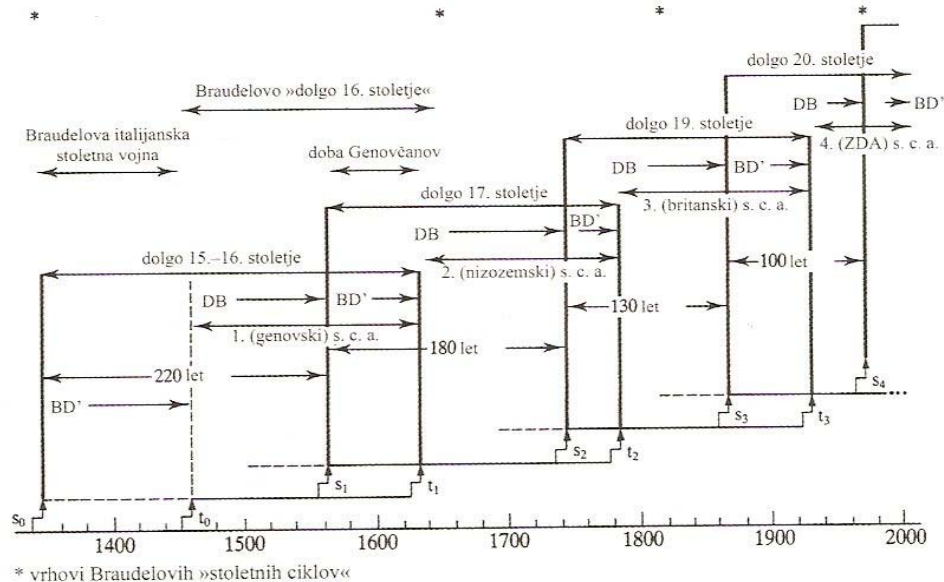
V času prehoda iz ene hegemonije v drugo, torej v času, ko se *systemska kaos* razraste, so zahteve po »redu«, starem redu, novem redu, kakršnem koli redu (npr. pravila in norme vedenja) – med vladarji, med podložniki ali na obeh straneh vse pogostejše. Državi ali skupine držav, ki so sposobne ustreči takšnemu splošnemu systemskemu povpraševanju po redu, je tako ponujena priložnost, da postane svetovni hegemon. Kapitalistični svetovni-sistem se je oblikoval in širil prek ponavljajočih se temeljnih prestrukturiranj, ki so jih druga za drugo usmerjale in upravljale hegemonске države (Knutsen 2001; Arrighi 2009, 32).

2.5.7 SISTEMSKI CIKLI AKUMULACIJE SKOZI ČAS

Kot smo že povedali, se bomo v nalogi naslonili na Arrighijevo analizo systemskih ciklov akumulacije. Po njegovem so se do sedaj oblikovali *štirje systemski cikli akumulacije*. Za vsakega od njih pa je značilna temeljna enotnost osnovnega gibal in strukture procesov akumulacije kapitala v svetovnih razsežnostih. Kot je razvidno iz slike 2.2, poznamo *genovski cikel* (od petnajstega do začetka sedemnajstega stoletja); *nizozemski cikel* (od konca šestnajstega stoletja prek skoraj celotnega osemnajstega

stoletja); *britanski cikel* (od druge polovice osemnajstega stoletja do začetka dvajsetega stoletja) in *ameriški cikel* (od konca devetnajstega stoletja pa vse do sedanjega obdobja finančne ekspanzije). Ti zaporedni sistemski cikli akumulacije se medsebojno prekrivajo in čeprav se vse bolj krajšajo, so vsi daljši od stoletja (Arrighi 2009, 11).

Slika 2.2: Dolga stoletja in sistemski cikli akumulacije

Vir: Arrighi (2009, 192).

Da bi lažje razumeli vzpon, vrhunec in trenutno stanje sistemskega cikla akumulacije ZDA, bomo v nadaljevanju na kratko orisali vzpon, vrhunec in zaton predhodnih sistemskih ciklov akumulacije – genovskega, nizozemskega in britanskega.

Kot že rečeno, je prvi sistemski cikel akumulacije predstavljal *genovski cikel*. Vzpon slednjega se je dogodil, ko so si italijanske mestne države (Benetke, Firenze, Genova in Milano) velikansko bogastvo in moč pridobile z akumulacijo kapitala iz trgovanja na velike razdalje. Mestne države so imele monopolni nadzor nad ključnimi povezavami v verigi trgovske menjave, ki je Zahodno Evropo prek islamskega sveta povezovala z Indijo in Kitajsko. Poleg omenjenega so si moč pridobile z obvladovanjem visokih financ, uravnavanjem ravnotežja sil, komercializacijo vojne in razvojem stalnih diplomatskih predstavništva. S tem so pokazale, da lahko tudi majhna ozemlja z enostranskim kopičenjem bogastev, ne pa z osvajanjem ozemelj in podanikov, postanejo veliki »zabojniki moči« (Arrighi 2009, 39–40). Mestne države so obenem zagotavljale okolje, v katerem so obrti lahko cvetele in proizvajale visoko kakovostno

blago, vendar so mezde hitro rasle, hkrati pa so cehi in njihove uredbe preprečevali inovacije. Lokalni poskusi, da bi zatrli poceni proizvodnjo na podeželju, so situacijo še poslabšali (Fulcher 2010, 42). Italijanski gospodarski zaton se je začel v 16. stoletju in je bil posledica izgube trgovski poti in postojank Benetk, ki jih jim je zasedlo Turško cesarstvo. Zaton je bil poleg tega povezan s posledičnim prenosom trgovanja iz Sredozemlja na Atlantski ocean (Braudel 1991a, 158–159). Istočasno sta si takratni imperialni sili – Španija in Portugalska – močno prizadevali prevzeti tokove denarja in dobav od beneških k svojim trgovskim krogotokom, kaj je dodatno vplivalo na zaton Benetk (Arrighi 2009, 40). Zatonu pa je poleg naštetega pripomogel še pojav konkurence poceni proizvajalcev iz severne Evrope. Manj razvite države severne Evrope so premagale uveljavljena središča proizvodnje mestnih držav, kot to danes počnejo nekatere razvite države polperiferije (Fulcher 2010, 42).

Zaton genovskega cikla je sovpadal z vzponom *nizozemskega sistemskega cikla akumulacije*. Združene province so namreč po besedah Arrighija za razliko od italijanskih mestnih držav razpolagale z veliko večjim trgovskim omrežjem (številne kolonije v Afriki in Jugovzhodni Aziji), kar jim je v »trgovini na velike razdalje« prinašalo velikanske dobičke. Poleg trgovskih so si izgradile močne finančne mreže (npr. borze, banke), ki so ob slučajnem izpadu dobičkov iz trgovine, vrzeli zapolnile z dobičkonosnimi spekulativnimi finančnimi investicijami. Prav tako so v dolgoletni bitki zoper špansko in papeško nadvlado razvili politike, ki so težile k mirnem reševanju konfliktov in s tem omogočali nemoteno trgovanje in ustvarjanje dobičkov. Vzponu je pripomogla tudi racionalizacija vojaških tehnik, ki je znatno povečala učinkovitost vojske, s tem pa prispevala k vojaškim uspehom. Enega izmed vzrokov za vzpon je predstavljala tudi večja državotvorna zmožnost – Združene province so bile namreč manj »kapitalistične« in bolj »teritorialno« usmerjene od italijanskih republik. Vrhunec nizozemske hegemonije je odražala prekomorska trgovinska ekspanzija, ki sta ji bili v oporo močna pomorska sila in nastanek skupine pooblaščenih delniških družb. Nizozemci pa ne glede na svojo moč niso nikoli zares vladali sistemu, ki so ga ustvarili. Brž, ko se je ustvaril vestfalski sistem, so Združene province začele izgubljati svoj nedavno pridobljeni status svetovne sile. Nizozemska svetovna hegemonija je bila zato močno minljiva tvorba, ki se je začela razkrajati takoj, ko je bila ustvarjena (Arrighi 2009, 44–46).

Zaton nizozemske hegemonije je sovpadal s stoletje in pol trajajočo borbo za svetovno dominacijo med nekdanjima zaveznikoma Združenih provinc, Veliko Britanijo in Francijo. Omenjeni sili sta pod svoje gospodovanje želeli prevzeti mreže trgovanja in moči Združenih provinc, posebej pa trgovanje v Atlantiku. V tej bitki sta Velika Britanija in Francija z uvajanjem *merkantilizma* naredili korak dlje od zgolj pomorskega imperija Portugalske in Nizozemske. Merkantilizem je namreč s kombinacijo *poselitvenega kolonializma, kapitalističnega suženjstva, gospodarskega nacionalizma in trgovine* znatno pripomogel k krepitvi novih sil. Cilj merkantilizma je bil kopičenje državnega bogastva zlasti v obliki plemenitih kovin – zlata in srebra. Poleg tega so merkantilistični vladarji Velike Britanije in Francije s tem, ko je vojskovanje postalo vse zajemajoč posel, ki je zaposloval številne podanike in prinašal visoke davčne prilive, skrbeli, da so se »vojne plačevale same«. Konkurenčno prednost Velike Britanije v bitki za »svetovno trgovinsko prvenstvo« je predstavljal njena *otoška pozicija*. Ker Velika Britanija ni bila »zaposlena« s številnimi utrujajočimi kopenskimi frontami evropskih tekmic, poleg pa je veljala za posrednika med dvema »svetovoma« (Evropo in Ameriko), se je razvila v *svetovno pomorsko velesilo* (Perry 1989a, 329; Arrighi 2009, 47–50). Številne takratne evropske vojne so Angliji pomagale in jo kratko malo »prisilile«, da si je polastila sveta, medtem ko sta bili Nizozemska in Francija izločeni iz »svetovne igre« (Braudel 1991b, 247,250).

Ko je med sredino 18. in sredino 19. stoletja tedanji sistem zajel val upornišva, ki je svoj vrhunec dosegel z ameriško deklaracijo neodvisnosti leta 1776 in francosko revolucijo leta 1789, lahko govorimo o letih systemskega kaosa. To obdobje spopadov so namreč zaznamovale številne hude kršitve načel, predpisov in pravil vestfalskega sistema. Poleg tega je Francija pod vladavino Napoleona z imperialnimi težnjami po ozemljih v Evropi, posegi v lastninsko pravico in svobodno trgovino ter blokadami (npr. Velike Britanije) rušila tedanji kapitalistični svetovni-sistem. Poraz Napoleona in »umiritev« vala upornišva sta pripeljala vzpostavitve *britanskega systemskega cikla akumulacije*. Prišlo je do uveljavitve novega svetovnega reda oziroma nove vrste svetovne hegemonije – *britanskega prosto trgovinskega imperializma*, ki je izrinil vestfalski sistem (Perry, 1989b, 451–457; Arrighi 2009, 50–51).

Centralizacija svetovne moči v rokah ene same države, Združenega kraljestva, je slednjemu omogočala politično in gospodarsko vplivanje v praktično vseh (perifernih)

Imperializmu Velike Britanije je »legitimnost« dajala *Darwinova evolucijska teorija*, po kateri naj bi v naravi preživeli zgolj najmočnejši in najbolj prilagodljivi (Eagles 2002, 382–383; Spengler 2009, 531). Imperializem so tako opravičevale razlage, da so tehnološko primitivna ljudstva evolucijski okrnjki človeškega razvoja iz opic podobnih prednikov, uničenje takšnih ljudstev s strani kolonizatorjev iz industrializiranih družb pa je ponazarjalo preživetje »najmočnejših in najrazvitejših« (Diamond 2008, 18).

Vladavina prostega trga in številni izumi (npr. parni stroj) so pripomogli k razmahu tovarn s stroji, rasti železniških omrežij, uporabi parnikov ipd. »Industrijska revolucija«, ki je Britanijo ponesla v *materialno ekspanzijo*, je omogočila (kapitalski) preporod produkcije in trgovine (Eagles 2002, 345). Britanska vlada je zato, da bi poleg produkcije utrdila trgovino, in tako povečala bogastvo in moč države, znižala davke in ukinila carine na uvoz surovin in tudi na izvoz angleških izdelkov (Knutsen 2001, 43). Razmah kapitalističnega svetovnega sistema pod žezlom Britanije je vodil v fenomen, ki ga tedanji evropski svet ni poznal – *stoletni mir* med letoma 1815 in 1914 (Polanyi 2008, 53). V drugi polovici 19. stoletja je Velika Britanija prešla iz obdobja materialne ekspanzije v obdobje *finančne ekspanzije*. Po ugotovitvah Lenina se je moč kapitala v teh letih izjemno povečala, svobodno konkurenco pa so vse bolj zamenjali monopoli. Imperializem je bil po njegovem »najvišji stadij kapitalizma«, temelječ na monopolih (Lenin 1948a, 7). Za imperializem je po Leninu značilno: (1) koncentracija proizvodnje s strani monopolistične zveze kapitalistov, vodene s pomočjo kartelov, sindikatov in trustov; (2) monopolni položaj velikih bank; (3) osvojitve virov *surovin* po trustih in finančni oligarhiji; (4) razdelitev sveta po mednarodnih kartelih; (5) teritorialna delitev sveta po kolonijah (Lenin 1948b, 5–6).

Hegemonski položaj Velike Britanije je odražala tudi njena sposobnost verodostojnega zatrdjanja, da širjenje britanske moči ne služi samo britanskemu nacionalnemu interesu, temveč tudi »univerzalnim interesom«. Podobno je bilo s širjenjem takratne prevladujoče »liberalne geokulture«, ki je podanikom in (ne)podrejenim nacionalnim oblastem po vsem svetu obljubljala »svetlo razvojno pot« v bogato (kapitalistično) družbo. Do konca 19. stoletja je naloge svetovnega hegemonu opravljalo Združeno kraljestvo. Po letu 1870 pa je začelo izgubljati nadzor nad evropskim in kmalu potem še nad globalnim ravnotežjem sil. Za ta upad moči sta bila ključna vzpon Nemčije in Združenih držav Amerik (Arrighi 2009, 54,56).

3 VZPON AMERIŠKE HEGEMONIJE

3.1 VZPON ZDRUŽENIH DRŽAV AMERIKE

Če smo v prejšnjih poglavjih orisali značilnosti kapitalističnega svetovnega sistema in na kratko predstavili pretekle sistemske cikle akumulacije, se bomo v praktičnem delu naloge usmerili v analizo sistemskega cikla akumulacije Združenih držav Amerike.

Moč Združenega kraljestva je znatno spodjedal nastanek novega nacionalnega gospodarstva, Združenih držav Amerike, ki so razpolagale z večjimi bogastvi, obsegom in viri, kot so bili britanski. ZDA so vsrkavale ceneno delovno silo, kapital in podjetništvo, za merjenje sil z njimi pa je imelo Združeno kraljestvo le malo možnosti, še manjše možnosti pa so imele manj bogate in šibkejšje države. Moč ZDA je izhajala iz popolne spojitve teritorializma in kapitalizma, kar je vodilo v nenehno ozemeljsko ekspanzijo v notranjost dežele na račun pobojev in odtujitve zemlje staroselcem (Knutsen 2001, 181; Arrighi 2009, 56–57).

K *razvoju ameriškega kapitalizma* so pripomogli tudi pojav industrializacije v decentralizirani in izrazito individualistični družbi, kjer je svobodno podjetništvo in pobude prevevala široko razširjena vera v uspeh; odsotnost aristokracije, cehovskega sistema, vzpostavljanje političnih in državljanskih pravic v okviru ameriške revolucije v 18. stoletju; šibki sindikati (Fulcher 2010, 80). Svojevrsten političen sistem s strogo delitvijo zakonodajne, sodne in izvršne oblasti (sistem *check and balances*) in ločitvijo Cerkve od države, je vzpostavil pogoje, v katerih je lahko posameznik lažje kot drugod uresničeval svoje potenciale (Tocqueville 1996).

Po besedah Maxa Webra je pomemben dejavnik razvoja kapitalizma v ZDA bila tudi tam zelo razširjena *protestantska etika*. Posameznik naj bi »zbližanje z Bogom« dosegel preko trdega in marljivega poklicnega dela, denar, ki bi ga preko dela zaslužil, pa naj bi uporabil za služenje še več denarja (npr. racionalno reinvestiranje v proizvodnjo). Povečevanje askeze, ki najstrožje odklanja vsakršno sproščeno uživanje in lenarjenje, je vodilo k preprostemu življenjskemu slogu in neprestanemu obnavljanju dobička (Weber 2002).

Razmahu moči ZDA je pripomogel tudi *dinamičen in velik notranji trg* (Arrighi 2009, 58). Slednji je v ZDA omogočal rast velikih poslovnih korporacij oziroma koncentracijo lastništva; »horizontalne združitve« – za večji nadzor trga (npr. *Standard Oil, Rockefeller*); »vertikalne združitve« – združevanje vseh stopenj proizvodnje in distribucije izdelkov (to je še danes prevladujoča oblika) (Fulcher 2010, 80). Prednost ZDA pred ostalimi državami je predstavljala predvsem njena celinska razsežnost, njen ločen otoški položaj in skrajno ugodna obdarjenost z naravnimi viri. Poleg tega je k moči ZDA pripomogla tudi politika zapiranja notranjega trga za tuje izdelke na eni strani in politika odprtosti za tuj kapital, delovno silo in podjetja na drugi strani. Vse zgoraj omenjene prednosti so tako pripomogle k temu, da so ZDA postopoma postajale *novo središče gospodarskega sveta* (Arrighi 2009, 58).

3.2 IMPERIALISTIČNE TEŽNJE NEMČIJE

Sočasno z vzponom ZDA je potekal *vzpon Nemčije*. Nemčija je za razliko do Velike Britanije, Francije in ZDA razpolagala z veliko manj ozemlja in manjšimi naravnimi viri, poleg tega pa se je soočala z odtekanjem delovne sile, kapitala in podjetništva (Arrighi 2009, 59). Nemški vladarji so zato skušali posnemati britanski in ameriški model širitve države. Sanjali so povečanju nemške moči v Evropi in svetu, kar je pripeljalo do razmaha vojaško-industrijskega kompleksa (npr. gradnja mornarice in težke oborožitve), ki pa je za svojo širitev zahteval nove in nove vire in kolonije (Perry 1989b, 659). Želja po novih virih, širitvi ozemlja in političnega vpliva je Nemčijo pripeljala v konflikt z že obstoječimi velesilami (npr. Veliko Britanijo, Francijo, ZDA). Slednje pa so si do takrat že »razdelile« interesna območja po svetu (npr. kolonije v Afriki in Aziji), ki pa jih niso hotele mirno »odstopiti« (Lenin 1958b).

Imperialne težnje Nemčije in hkratna borba za ohranitev (nepravične) delitve sveta s strani že obstoječih velesil, je pripeljala do največje eskalacije meddržavnih konfliktov do tedanjega časa, *I. svetovne vojne*. Slednja se je končala s približno 10 milijoni mrtvih in 21 milijoni ranjenih, velikanskim uničenjem mest, industrije in podeželja na eni strani ter ponižanjem in kaznovanjem Nemčije na drugi strani (npr. visoke represalije, odvzem tako celinskih kot prekomorskih ozemelj) (Perry 1989b, 689; Piekalkiewicz 1996).

1. svetovna vojna je poleg tega pripeljala do dokončnega razkola delavskega gibanja, saj so socialnodemokratske struje soglasno podprle vojne kredite (Lenin 1975, 13–14). Vojna je med drugim med zatiranimi ljudstvi vzbudila zahteve po samoodločbi (»protiimperializem«) in pripomogla k proletarski revoluciji v Rusiji leta 1917 (Arrighi 2009, 61). 1. svetovna vojna je že nakazala *tridesetletno hegemonsko vojno (med leti 1914-1945)* med dvema vzpenjajočima se silama, ZDA in Nemčijo, za hegemonijo v kapitalističnem svetovnem-sistemu (Wallerstein 2004, 20).

3.3 »ZLATA DVAJSETA« IN VELIKA GOSPODARSKA KRIZA

3.3.1 OBDOBJE POVOJNE OBNOVE IN BLAGOSTANJA

Država, ki je imela največ koristi od tega konflikta, so bile ZDA, predvsem zato, ker so podedovale britanski otoški položaj na poglavitnih križiščih svetovne trgovine. *Vzpon ameriškega sistema je torej moč razumeti le v povezavi z zatonom britanskega* (Arrighi 2009). Povojna recesija je bila v ZDA razmeroma kratka, saj so ZDA vojno industrijo hitro zamenjale z industrijo za proizvodnjo potrošniškega blaga (npr. radio, avtomobili), kar je vodilo v relativno rast gospodarstva. Na drugi strani se evropsko gospodarstvo ni uspelo hitro prilagoditi povojnim razmeram – poleg porušene infrastrukture se je soočalo z velikim pomanjkanjem in brezposelnostjo. Nemčija je le mukoma odplačevala izredno visoko vojno odškodnino. Nemci so skušali odplačati stroške vojne s tiskanjem novega denarja, to pa je vodilo v *hiperinflacijo*, ki je še dodatno zaostrila gospodarske razmere (Roberts 1997, 871; Hodgson 2009, 384).

Za povojno obdobje »zlatih dvajsetih« je bila za svet značilna relativna stabilna rast oziroma odsotnost kriz, ki je trajala od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne in se na videz nadaljevala v dvajsetih letih 20. stoletja. To je bil čas ranljivega stanja svetovnega gospodarstva in konca finančne prevlade londonskega *City*-a, ki je do takrat zagotavljal stabilnost svetovnemu gospodarstvu (Fulcher 2010, 128). To je bilo tudi obdobje *dereguliranega kapitalizma*, ko država s svojimi institucijami in pristojnostmi praviloma ni posegala v gospodarstvo. Trg je deloval brez omejitev, kar je vodilo v ekstremno bogatenje peščice kapitalistov in siromašenje večine (Rifkin 2010).

Bliskovit tehnološki napredek oziroma avtomatizacija proizvodnje je po trditvah Rifkina v ZDA pripomogla k vse večjemu *odpuščanju delovne sile*, zato je bil preostanek zaposlenih podvržen povečanemu pritisku množične potrošnje. Kapitalisti so nastalo situacijo reševali z vzpodbujanjem potrošnje s pomočjo najrazličnejših marketinških prijemov (npr. z oglaševalskimi slogani, kot so: »Kupujte zdaj«, »Vrnite denar na delo« in »Vaši nakupi omogočajo, da gre Ameriki dobro«). To je bil tudi čas ustvarjanja velikih predmestij, ki so bile baze idealnih potrošnikov, podvrženim reku: »Ne zaostajate za sosedi«. Do leta 1929 se je *mentaliteta množičnega potrošništva* in *hipnega zadovoljevanja potreb* v ZDA že dodobra prijela in spodnesla prej zelo razširjeno mentaliteto varčnosti in askeze (Rufkin 2010, 79–85).

3.3.2 VELIKA GOSPODARSKA KRIZA LETA 1929

Kljub splošni rasti gospodarstva, rast mezd zaposlenih ni bila skladna s povečanjem produktivnosti in števila proizvodov. Kapitalisti so, namesto, da bi dobičke (pravično) razdelili za povišice plač, pospravili v svoje žepe. Večina ameriških delavcev je bila, v želji, da ne bi delovali revno, »staromodno«, primorana za navadne potrošniške dobrine najemati kredite (npr. kredit za radio, avto, pohištvo, obleke), kar je vodilo v veliko *zadolženost prebivalstva* (Rifkin 2007, 86). Ko pa so delavci/potrošniki naenkrat izgubili službe (npr. zaradi razširjene avtomatizacije) ali pa so bili prezadolženi, da bi kupovali nove izdelke, potrošnja ni več sledila ponudbi. *Nezadostno povpraševanje* (npr. polne police in skladišča) je povzročilo *bliskovit spiralni padec gospodarstva* (Fulcher 2010, 131–132). Hodgson navaja, da so finančniki in bančniki, kljub upadajočemu povpraševanju po blagu in vse večji brezposelnosti, še naprej drzno špekulirali na newyorški borzi. Pri tem so se zanašali na izposojen denar ter zgrešeni optimizem. Ko pa so vlagatelji izgubili zaupanje v delnice, so se številni odločili za prodajo. 24. oktobra 1929 oziroma na tako imenovani »črni torek« je vrednost delnic začela strmoglavo padati. Ljudje so po zlomu borze čez noč ostali brez premoženja, številna podjetja pa so propadla (Hodgson 2009, 384). Padec delnic je povzročil *zlom borze na Wall Steetu*. Cene delnic so padale, dokler niso junija 1932 dosegle dna in v času svojega vrhunca septembra 1929 izgubile preko 80 odstotkov svoje vrednosti (Fulcher 2010, 128). Šok zaradi nenadne izgube imetja je marsikaterega vlagatelja privedel do samomora (Galbraith 1988, 100).

Če povzamemo, so po Galbraithu (1988) h krizi leta 1929 prispevali: nepravična delitev prihodkov; slaba struktura korporacij in bank; neuravnoteženo stanje financ in dvomljive ekonomske odločitve.

Posledice krize v ZDA so bile katastrofalne: industrijska proizvodnja je v letih 1929-1931 upadla za tretjino; četrtnina delovne sile je bila brezposelne; nezmožnost brezposelnih delavcev, da bi plačevali obresti, ki so izhajale iz njihovih kreditov, je ogrozila solventnost bank; nezmožnost potrošnikov/delavcev, da bi kupovali potrošno blago, posebej avtomobile, je posledično prepolovila ameriško avtomobilsko industrijo. Kriza je izničila kupno moč velikega dela prebivalstva in povzročila životarjenje z nizkimi državnimi in socialnimi podporami; pojavile so se dolge vrste pred ljudskimi kuhinjami za osnovno hrano in potrebščine ter številni gladovni protesti. Po celotni ZDA so zrasla barakarska naselja, imenovana *Hooverville*, v katerih so se v izredno slabih bivalnih pogojih naseljevali obubožani (Patterson 1986, 37–38; Bernstein 1989, 30; Hawley 1992, 165; Hart in Mehrling 1995, 46–47). *Posledice krize po svetu* so se kazale kot upad industrijske proizvodnje držav, hiter porast brezposelnosti in zmanjšano povpraševanje, kar je vodilo v nadaljnje krčenje proizvodnje (Hawley 1992, 175–176).

Po trditvah Fulcherja so se *vlade* na krizo odzvale z različnimi ukrepi. Nacionalna gospodarstva so se po začetku krize pred tujo konkurenco zaščitila s tarifnimi zaščitami. Takoj, ko je tovrstne ukrepe uvedla ena država, so ji sledile druge. Rezultat tega je bil kumulativni zaton svetovne trgovine, ki je krizo še poslabšal. Pred veliko krizo so se vlade odzivale z zmanjševanjem porabe ali višanjem davkov, da bi izravnale svoje račune, ko je upadajoča gospodarska dejavnost nižala njihove davčne prihodke (Fulcher 2010, 132). V letih po krizi je torej zmagal ekonomski nacionalizem, ki pa ni razpolagal z ustreznimi sredstvi za notranje intervencije (Giraud 2006, 25).

3.3.3 ROOSVELTOV NEW DEAL POMAGA IZ KRIZE

Republikanski predsednik Hoover je v najhujših kriznih letih (do 1933) zagovarjal politiko *državnega nevmešavanja v gospodarstvo*, kar je še dodatno poglobilo krizo in milijone ljudi pahnilo v še večjo bedo, pomanjkanje in nezadovoljstvo, njemu pa onemogočilo zmago na predsedniških volitvah (Hawley 1992, 196–197).

V letih krize je ameriški ekonomist John Maynard Keynes javnosti predstavil ukrepe, s katerimi naj bi državo rešili iz krize. Problem brezposelnosti naj bi država reševala z vplivanjem na *efektivno povpraševanje*, z javnimi deli in drugimi oblikami državnega trošenja. Finančno pokritje teh izdatkov pa bi država zagotovila z ustreznimi davčnimi stopnjami in zadolževanjem. Cilj takšne proračunske politike ni več uravnoteženi proračun, temveč polna zaposlenost delovne sile (Pugh in Garratt 1993, 88–93; Borak in drugi 1996, 13–14). Novoizvoljeni demokratski predsednik Franklin Roosevelt je v letu 1933, le nekaj mesecev po izvolitvi, začel uvajati ukrepe, strnjene v programu *New Deal*, s katerimi je uzakonil *keynesijansko politiko*. Demokratska vlada si je za prvi cilj postavila ustvarjanje novih delovnih mest, zagotavljanje dohodkov in večjo kupno moč zaposlenih ter na ta način ponovno zagnati gospodarski motor. To pa so dosegli z ambicioznim programom javnih del (npr. vlaganja v velike infrastrukturne in energetske projekte), z zagotavljanjem poceni elektrike, s pomočjo kmetijstvu, s programi izobraževanja mladih, s programi pomoči in socialnega skrbstva brezposelnih ter ostarelih, z dvigom davkov za bogate (Bernstein 1989, 184; Rifkin 2007, 94–95). Poleg tega je izvajala »protimonopolne« napade na monopolistične tendence; sprejemala zakonodajo, ki je ščitila sindikate; uzakonila velik nabor nadzornih agencij in programov za zaposlovanje (Fulcher 2010, 82). Učinkovito izvajanje ukrepov *New Deal*-a je onemogočala federalna struktura države in njena delitev oblasti med predsednika, kongres in vrhovno sodišče; osupljiv nabor nepovezanih agencij in programov; odvisnost od Rooseveltove zavzetosti in energije ter upravnega osebja; manjko reformistične politične stranke, ki bi podpirala ukrepe in spodbujala njihovo izvajanje; ostro nasprotovanje republikancev in kapitalistov (Freidel 1990, 103,133; Fulcher 2010, 83).

Nezaupanje v demokracijo, velika brezposelnost, nezadovoljstvo in revščina, ki so se po svetu razmahnilo v času krize, so bili plodna tla za vzpon avtoritarnih režimov in ideologij – *fašizma* in *nacizma*. Tako so fašistične in nacistične oblasti v Nemčiji, Italiji in na Japonskem krizo v 20. in 30. letih 20. stoletja reševale z obsežnim investiranjem v vojno industrijo oziroma z »vojnim keynsijanstvom«, javnimi deli (npr. izgradnja avtocest v Nemčiji), spodbujanjem potrošnje in vsesplošnim preganjanjem »grešnih kozlov za krizo« (npr. Judov, komunistov, oporečnikov oblasti) (Perry 1989b, 717–718; Hodgson 2009, 386–387).

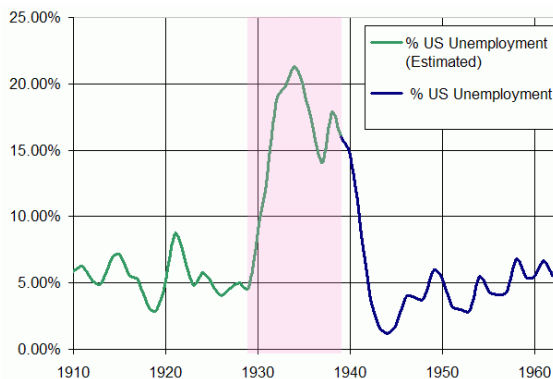
3.4 TRIUMF AMERIŠKE HEGEMONIJE

3.4.1 OBDOBJE 2. SVETOVNE VOJNE IN ČAS PO NJEJ

Arrighi opozarja, da nacistična Nemčija, imperialistična Japonska in fašistična Italija od obstoječe delitve sveta po prvi svetovni vojni niso imele kaj prida. Omenjene države so bile »povzpelniki« v spopadu za svetovno moč, vendar niso razpolagale z velikim kolonialnim imperijem, prav tako pa ne s širšim omrežjem trgovine in financ. Prežete s protisovjetskim duhom so vodile izrazito ekspanzionistično politiko, kar je svet pripeljalo do 2. svetovne vojne. Na predvečer vojne se je svet razdelil na dva večja tabora. Zgoraj omenjene sile so se postavile nasproti Veliki Britaniji in Franciji, ki sta si prizadevali ohraniti obstoječi prostotrgovinski imperializem, od katerega sta imeli največje koristi. Spopad je vrhunec dosegel s popolnim razpadom svetovnega trga in kršenjem načel, norm in pravil vestfalskega miru brez primere (Arrighi 2009, 62).

Od vojne so imele koristi predvsem Združene države Amerike. Vojaška pomoč ZDA Veliki Britaniji pri njenem spopadanju s Hitlerjevo Nemčijo in končni vstop na evropsko bojišče leta 1944, so zelo pripomogli pri okrepitvi gospodarstva ZDA. Vlada je z uvedbo »vojnega keynsijanstva« suspendirala tržne mehanizme in uvedla centralizirano državno gospodarstvo. Država je diktirala dejavnosti v kmetijstvu, rudarstvu, industriji, transportu, financah, znanosti in šolstvu, s tem pa omogočila polno zaposlenost ljudi in posel številnim zasebnim podjetjem, ki so delala za vladna naročila (Dolar 1982, 39; Knutsen 2001, 187–190; Rifkin 2007, 96). Padec brezposelnosti v ZDA v obdobju 2. svetovne vojne je lepo razviden iz grafa 3.1.

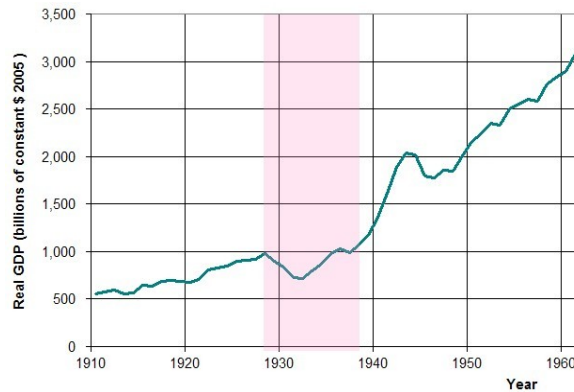
Graf 3.1: Nezaposlenost v ZDA med leti 1910 in 1960

Vir: Wikimedia (2011b).

Gospodarstvo ZDA se je torej iz krize dokončno izvleklo ravno z izjemnimi javnofinančnimi odhodki, ki jih je zahtevala 2. svetovna vojna (Rifkin 2007, 96; Fulcher 2010, 132–133). Gospodarstvo je med vojno in po njej beležilo veliko stopnjo rasti BDP, kar je razvidno iz grafa 3.2.

Graf 3.2: Rast BDP v Združenih državah Amerike med leti 1910 in 1960

Vir: Wikimedia (2011c).

2. svetovna vojna je bila najbolj uničujoča vojna v človeški zgodovini. Zahtevala je preko 50 milijonov mrtvih in na milijone ranjenih, porušila je infrastrukturo držav, in povzročila genocid nad Židi ter ostalimi negermanskimi narodi (npr. Romi, Slovani). Vojna, ki se je končala z metom atomskih bomb na japonski mestu Hirošimo in Nagasaki, je vodila v novo obdobje – *atomska doba* (Perry 1989b, 786–787).

Iz 2. druge svetovne vojne, ki je po Wallersteinu bila le *drugo poglavje tridesetletne hegemonске vojne med ZDA in Nemčijo*, je Amerika izšla kot popolni zmagovalec. Porazila je imperialne težnje Nemčije in njenih zaveznikov, ki so s svojo politiko ogrozili temelje kapitalističnega svetovnega-sistema. ZDA po koncu vojne ni imela več večje konkurence, saj so bile vse njene »konkurentke« – Nemčija, Velika Britanija, Francija, Italija, Rusija, Japonska in Kitajska – opustošene in oslabele od vojne vihre. ZDA je kot edina velika industrijska sila iz vojne izšla nedotaknjena in znatno okrepljena (Wallerstein 2004, 20). *ZDA so tako leta 1945 postale nedvoumna hegemonistična sila kapitalističnega svetovnega-sistema* (Wallerstein 2006, 15).

Medvojno in povojno obdobje je korenito spremenilo dotedanjo podobo kapitalističnega svetovnega-sistema. Združene države Amerike so kot edina hegemonška sila lahko vzpostavile politični in ekonomski sistem, ki jim je bil pisan na kožo.

Že med vojno so se zavezniki sporazumeli, da bodo ustanovili Organizacijo združenih narodov (UN), ki naj bi jo sestavljale zlasti tiste države, ki so bile članice koalicije proti silam osi. Odločilni organ te organizacije je bil Varnostni svet, edina instanca, ki lahko potrdi uporabo sile. Ustanovna listina UN je dala petim velikim silam – ZDA, Veliki Britaniji, Franciji, Sovjetski zvezi in Kitajski – *pravico do veta* v Varnostnem svetu, zaradi česar je bil svet v praksi precej nemočen in podvržen volji ZDA (Wallerstein 2004, 20). Ustanovna listina UN je poleg omenjenega vsem ljudstvom sveta priznala pravico do samoodločbe. Države so se na podlagi enakopravnosti zbrale v Generalni skupščini (Perry 1989b, 826–827).

Geopolitično povojno svetovno ureditev so po Wallersteinu (2004, 20) skladno z željami ZDA dorekli na začetku leta 1945 s *sporazumom na Jalti*. Na konferenci so določili meje sodobne Evrope (vključujoč štiristransko okupacijo Nemčije) in interesna območja velesil. Hkrati so se dogovorili, da bodo ostali znotraj teh območij in da nobena stran ne bo uporabila sile, da bi drugo izrinila. Ta tihi sporazum je veljal tudi za Azijo, kar kažeta ameriška okupacija Japonske in delitev Koreje. Politično je torej Jalta pomenila dogovor o *statusu quo*, po katerem je Sovjetska zveza nadzorovala približno eno tretjino sveta, drugi dve tretjini pa ZDA. Združene države so se odločile, da svoje vojaške moči ne bodo utemeljile na kopenski vojski, temveč na monopolu nad jedrskim orožjem. Tega monopola je bilo kmalu konec, saj je leta 1949 tudi Sovjetska zveza razvila jedrsko orožje. To je obe velesili pahnilo v obdobje *hladne vojne*, ki je trajala vse do razpada Sovjetske zveze leta 1991.

Moč ZDA se je kazala v tem, da so oblastniki in državljani preostalih držav nacionalni interes hegemonске sile dojemali kot splošni interes. Na široko razprostrta mreža stalnih prekomorskih *vojaških oporišč*, ki so jih postavile ZDA med 2. svetovno vojno in po njej, je ZDA omogočala prevlado takratnega Zahoda nad Nezahodom in spoštovanje volje hegemonа. *Ameriška hegemonija* se je uveljavljala na podlagi vestfalskega meddržavnega sistema, ki je povzdigoval enakopravnost narodov in blaginjo njihovih državljanov/množičnih potrošnikov. Če je bil naboj britanske hegemonije »imperialističen« (spominja na obnašanje Španije), potem je mogoče poglobitni naboj ameriške hegemonije označiti kot »protiimperialističen« (spominja na obnašanje Nizozemske). Združene države Amerike se za razliko od Velike Britanije niso usmerile v »ozemeljski svetovni imperij«, temveč v »kapitalistično nadvlado«. Obseg, cilj in

učinkovitost ameriškega upravljanja s svetom, kot tudi koncentracija vojaških, finančnih in intelektualnih sredstev, uporabljenih v ta namen, sta tako daleč presejala cilje in sredstva britanske hegemonije (Knutsten 2001, 220; Arrighi 2009).

Povojni gospodarski sistem je bil načrtan na medvojni monetarni in finančni konferenci v Bretton Woods leta 1944, na kateri so pod pokroviteljstvom ZDA vzpostavili *sistem fiksni menjalni tečajev*. Pod tem sistemom so bile vrednosti drugih valut določene glede na dolar, katerega vrednost pa je bila določena glede na zlato (za to je skrbel ameriški *Federal Reserve System* – FED). Omenjeni sistem je zagotavljal stabilnost, ki je omogočala širjenje mednarodne trgovine in obdobje enakomerne gospodarske rasti (Arrighi 2009, 67; Fulcher 2010, 113). Nov valutni sistem naj bi prav tako onemogočal uporabo valut kot orožja za zagotovitev globalne konkurenčnosti (Kocbek 2010). Rezultat konference Bretton Woods je bil nastanek mednarodnih organizacij, kot sta Mednarodni denarni sklad (IMF) in Svetovna banka (WB). Naloga IMF naj bi bila vzdrževanje mednarodne gospodarske stabilnosti. Poleg tega naj bi redno opravljali preglede gospodarskih rezultatov vseh držav članic, pospeševal mednarodne finance in trgovino, jamčil za konvertibilnost valut in določal ter stabiliziral menjalne tečaje. Prav tako naj bi financiral kratkoročna neravnovesja pri mednarodnih plačilih in tako stabiliziral finance ter valute držav članic. Svetovna banka in njena hčerinska Mednarodna banka za obnovo in razvoj (IBRD) pa naj bi pomagala državam pri povojni obnovi in razvoju (Pugh in Garratt 1993, 114–115; Knutsen 2001, 193; Ferfila 2007, 14). V petdesetih in šestdesetih letih sta omenjeni instituciji odigrali le skromno vlogo pri reguliranju svetovnih financ (Arrighi 2009, 64).

ZDA so položaj hegemonov v Evropi utrdile z *Marshallovim planom obnove*, ki je bil namenjen obnovi porušene infrastrukture in gospodarstva zahodnoevropskih držav. Plan pa je poleg tega zahteval liberalizacijo trgovine, povečevanje produktivnosti in s tem »amerikanizacijo« Zahodne Evrope. ZDA so s tem dosegle, da so zahodnoevropske države padle pod njen vpliv in ne pod vpliv Sovjetske zveze. Načrt je neposredno služil gospodarskim ciljem mednarodno usmerjenih ameriških korporacij, saj so slednje od njega imele največje koristi. Marshallov plan je tlakoval pot kasnejšemu političnemu povezovanju Zahodne Evrope kot sta npr. Evropska skupnost za premog in jeklo (ECSC) in Evropska gospodarska skupnost (EEC) (Perry 1989b, 749–796; Estulin 2008, 151).

Za obdobje po 2. svetovni vojni (petdeseta in šestdeseta leta 20. stoletja) so po besedah Fulcherja (2010, 133–134) bili značilni: mirna gospodarska rast (cca. četrto stoletje); verovanje, da so krizne tendence kapitalizma navsezadnje obvladane; neutemeljenost strahov po visoki brezposelnosti po koncu vojne; veliki javnofinančni izdatki za konflikte na različnih koncih sveta; oživitve uničenih gospodarstev Japonske in Evrope, saj sta bili frontni liniji hladne vojne; draga vesoljska tekma. *Za razcvet gospodarstva v centru po 2. svetovni vojni pa so bili odločilni naslednji dejavniki. Precej rasti je poteklo na račun drugih. Blaginja Zahodnih industrijskih družb je bila namreč odvisna od nizkih cen osnovnih proizvodov iz preostalih delov sveta – pri tem je bila posebej ključna nizka cena nafte, saj ni šlo le za gorivo, ampak tudi širok nabor sintetičnih materialov. Tehnološki napredek je močno povečal proizvodnjo, povpraševanje potrošnikov se je postopoma povečevalo. Večja produktivnost je pomenila nižanje cen blaga, zato je to bilo vse bolj dostopno ljudem, ki so ga proizvajali (npr. avtomobili), večja produktivnost je prav tako omogočila porast delavskih plač. Polna zaposlenost je namreč močno izboljšala pogajalska izhodišča delavcev.*

Proizvodne strukture so se razmahnile kot še nikoli doslej v zgodovini kapitalističnega svetovnega sistema. Posledica tega je bila, da so se vsi *strukturni trendi* – stroški za plače, za vhodne vire in obdavčitve – obrnili strmo navzgor (Wallerstein 2006, 110). Konkurenca in regulacija trga sta upadli, ker sta se obe plati industrije bolje organizirali. Povečala sta se državno vodenje in nadzor. Mednarodni spori so povzročili, da so si vlade prizadevale zaščititi nacionalna gospodarstva pred naraščajočo mednarodno konkurenco ter učinkoviteje upravljati svoje vire in jih uporabiti proti sovražnikom (Fulcher 2010, 54).

Čas po letu 1945 je bil čas *velikega optimizma*. Ekonomska prihodnost se je zdela svetla in ljudska gibanja vseh vrst so bila videti uspešna. Moderni svetovni sistem se nikoli dotlej ni zdel tako dober tako velikemu številu ljudi, in ta občutek je imel poživljajoče, a v marsičem tudi stabilizirajoče učinke (Wallerstein 2006, 110). »Razvoj«, kot so pojem razumeli po letu 1945, je temeljil v znanem pojasnjevalnem mehanizmu, v teoriji stopenj (ali faz). Vse ločene enote – nacionalne družbe – naj bi se razvijale v enaki temeljni smeri, vendar različno hitro. To je pomenilo, da lahko »najbolj razvito« državo damo za zgled »manj razvitim«, te pa prisilimo v neke vrste mimikrijo, tako da jim

obljubimo višji standard in bolj liberalno upravljavsko strukturo (»politični razvoj«) (Wallerstein 2006, 16; Letouche 2009).

Hkrati so postala *protisistemska gibanja* izjemno uspešna pri uresničevanju svojega neposrednega cilja, to je prevzemanja oblasti v državnih strukturah. V obsežnem severnem območju od srednje Evrope do vzhode Azije (od Labe do reke Jalu) so bile na oblasti komunistične stranke. V panevropskem svetu (Zahodna Evropa, Severna Amerika in Avstralija) so bile na oblasti – ali pa so se na oblasti vsaj izmenjevale – socialdemokratske stranke ali njihovi ekvivalenti. V Latinski Ameriki so bila močna *nacionalistična/populistična gibanja* (Wallerstein 2006, 110). Čas po drugi svetovni vojni je prav tako čas srditega *antikolonialnega boja*, ki je zajel kolonije dotedanjih imperialističnih sil, npr. Velike Britanije, Francije, Nizozemske. Antikolonialni boj je spremljalo tekmovanje ZDA in Sovjetske zveze po politično-ekonomskem vplivanju na nove elite. Antikolonializem je do 70. let privedel do nastanka številnih novih držav v Afriki in Aziji, ki pa so se po odhodu bivših vladarjev, pogosto znašle v krvavih državljanskih vojnah za oblast med lokalnimi plemeni in etničnimi skupinami (Perry 1989b, 834–845; Hodgson 2009, 412–413).

3.4.2 MATERILANA EKSPANZIJA ZDA

Sedaj, ko smo predstavili okoliščine nastanka ameriške hegemonije, si bomo v nadaljevanju podrobneje ogledali začetno obdobje sistemskega cikla akumulacije Združenih držav Amerike, obdobje materialne ekspanzije.

Koncept, ki se je uveljavil kot opis družbenoekonomske organizacije kapitalističnih družb v prvih desetletjih po 2. svetovni vojni oziroma v obdobju materialne ekspanzije ZDA, je *fordizem*. Ime je dobil po ameriškem avtomobilskem magnatu Henryju Fordu in upravljavskih ukrepih, ki jih je ta uveljavil v svojih tovarnah že v dvajsetih in tridesetih. Fordizem se je kmalu utrdil kot celovita paradigma kapitalistične ekonomske ureditve (Wolfe 1991, 134; Kirn 2010, 17–19). Teoretsko pa se je avtomatizacije dela lotil Taylor in oblikoval modele racionalnega vodenja gibov delavcev za stroji. S tem so se za stroji lahko zaposlili nekvalificirani delavci, ki so kmalu postali večina zaposlenih. Tak način proizvodnje lahko imenujemo tudi *taylorizem* (Lukšič in Kurnik 2000, 112).

V obdobju materialne ekspanzije ZDA je bil torej prevladujoč fordistično-keynsijanski »režim akumulacije«. Za slednjega so bile značilne naložbe v fiksni kapital, ki ustvarjajo potenciale za redno povečanje produktivnosti in množične potrošnje. Da bi se ta potencial tudi uresničil, so potrebne ustrezne vladne politike in ukrepi, socialne ustanove in vedenjske norme ter običaji (»način regulacije«). Keynsijanstvo je način regulacije, ki je vzpenjajočemu fordizmu omogočil, da do popolnosti uveljavi svoje potenciale (Arrighi 2009, 8). Gre za čas intervencijske *vloge države*, kjer država zagotavlja polno zaposlenost in stalno povpraševanje (Močnik 2006, 128).

Za ta *fordistično proizvodnjo* so torej značilni: tekoči trak; množična in standardizirana proizvodnja; končni proizvodi prihajajo v velikih serijah in so enolični; centralizirana in togo, vojaško hierarhično urejena tovarna; nekvalificirano delavstvo, ki je zgolj »privesek stroja«; delovni proces je »odtujen« od delavke in delavca in se jima prikazuje v obliki »objektivnih tehnoloških zahtev«; na delovnem mestu vlada železna disciplina, ki jo diktirajo zahteve proizvodnega procesa, utelešene v teku strojev. Vse produkcijske in organizacijske odločitve so v rokah uprave. Življenje delavstva in delavskih družin se podreja ritmu tovarniške proizvodnje, ki določa »življenjski slog« (npr. dnevni urniki, prisilni neplačani dopusti, uniformirani in v naprej določeni življenjski cikli, proizvodnja diktira porabo, uniformirana gospodinjstva se polnijo z enoličnimi trajnimi dobrinami, porabništvo postane življenjska norma). Množično delavstvo je nosilec »množičnega povpraševanja«, ki zahteva »množično ponudbo«, ta pa spodbuja množično proizvodnjo, od katere živi množično delavstvo – to razvije množično povpraševanje – in tako naprej. Logika fordizma je razvoj v napredujoči spirali: množična proizvodnja ustvarja množično in razmeroma dobro plačano delavstvo s trajno zaposlitvijo (Močnik 2006, 127–128; Rifkin 2007, 177–180).

Delodajalci so skupaj z delavski sindikati sklepali *kolektivne pogodbe*, s katerimi so urejali medsebojna razmerja in plačno politiko. Država je kot tretji veliki partner poskrbela za monetarne misije in kreditne politike s katerimi je zagotovila ustrezno povpraševanje na trgu. Poleg tega je pridobila pomembno vlogo v pogajanjih med delodajalci in delojemalci, šlo je za tako imenovano *tripartitna pogajanja* (Kirn 2010, 20).

Močnik (2006, 41) navaja, da je v obdobju fordizma družbena in ideološka struktura temeljila na opoziciji delo/nedelo, pri čemer je bilo »delo« dominantni člen, pod »nedelo« pa se je uvrščala tako obnova delovne sile in »trošenje« z delom pridobljenega dohodka, kakor usposabljanje za delo, kamor je sodilo zlasti šolanje in torej generacijska kategorija mladosti. *Odrasli svet dela* je bil strukturiran na način industrijskega taylorizma: rutina, poklici, hierarhije, organizacijska trdnost in preglednost; množična proizvodnja homogeniziranih izdelkov; monopoli velikih podjetij; distribucijske verige in vsestranska ponudba pod eno skupno znamko; življenjski ritem, podrejen delu v tovarni; življenjska obdobja, ki jih skandira fordistična povezanost med delom in prostim časom, med mezdo, kreditom in porabo. *Čas in svet nedela* sta bila v nasprotju s svetom dela, prostor svobode, igrivosti, porabe, »skrbi zase« ipd. Seveda je bilo celotno področje zunaj dela podrejeno delovnemu smotru in zato v marsičem omejeno.

3.4.3 SOCIALNI KAPITALIZEM V ZDA

Fordistično-keynsijanski »režim akumulacije« v času materialne ekspanzije ZDA je spremljal »socialni kapitalizem«, ki po besedah Fulcherja označuje kombinacijo dinamičnega kapitalizma in napredne socialne države. Za razliko od evropskega modela socialne države, ki ga bomo opisali v nadaljevanju, gre tukaj za zagotavljanje socialnega skrbstva v okviru zasebnih korporacij. Državno socialno skrbstvo v ZDA je namreč zagotavljalo zgolj varovalke za revne. *Socialni kapitalizem New Deal-a* je v ZDA deloval še v 50-ih in 60-ih. Za to obdobje so značilni: zakonodaja s področja socialne varnosti; programi socialnega skrbstva; zagotavljanje brezplačne zdravstvene oskrbe revnim in ostarelim; nadzor cen in prihodkov. To je čas velike obdavčitve bogatih, ki državi omogoča redistribucijo presežkov. Država je pobrala dovolj sredstev, s katerimi je nato lahko vlagala v infrastrukturo (npr. gradila jezove, mostove, avtoceste, šole, bolnice), vlagala v znanost (npr. vlaganja v programe odkrivanje vesolja s strani NASE, kar je doseglo vrhunec s pristankom na Luni leta 1969). Država je imela za primarni cilj polno zaposlenost, kar je dosegala tudi na račun velikega proračunskega primanjkljaja in zadolževanja (Fulcher 2010, 81,84).

Po 2. svetovni vojni se je »vojaško keynsijanstvo« nadaljevalo v obliki enormnega vojaško-industrijskega kompleksa, ki je sčasoma dobil vodilno vlogo v ameriškem gospodarstvu. Zaposloval je milijone ljudi in tako vsrkaval vse več odvečne delovne sile, ki jo je v drugih industrijah spodrivala avtomatizacija (Rifkin, 2007, 96–97).

Vlade so si prizadevale uravnati gospodarstvo z razvijanjem sodelovanja med državo in sindikalnimi ter delodajalskimi organizacijami. Država je namesto zatiranja nezadovoljstva delavskega razreda začela z upravljanjem preko *vključevanja*, kar pomeni z vključevanjem in zastopanjem delavskega razreda. Za ameriški kapitalizem je bil značilen »poslovni sindikalizem«, ki ima naslednje značilnosti: ni se ukvarjal z družbenimi preobrazbami niti s kolektivnimi interesi delovne sile kot celote; ukvarjal se je s pridobivanjem najboljših možnih pogodb za člane sindikatov; borili so se ne samo za dobre in visoke plače, ampak tudi za dobre ugodnosti, kot so plačan dopust, zavarovanje in zdravstvena nega. Skratka, gre za sindikalizem belih, moških delavcev (Fulcher 2010).

Petdeseta in šestdeseta leta fordistično-keynsijanskega »režima akumulacije« ZDA lahko označimo za »zlato dobo srednjega razreda«. Naraščajoče gospodarstvo je namreč ustvarilo nov srednji sloj, v katerega je spadalo 60 odstotkov družin, ki so denar namenjale nakupu potrošnih dobrin. Leta 1958 je približno 83 odstotkov ameriških gospodinjstev imelo televizijski sprejemnik, število družin z dvema avtomobiloma pa se je v letih 1951-1958 podvojilo. V ZDA je živelo 6 odstotkov svetovnega prebivalstva (150 milijonov leta 1950), ki je porabilo tretjino svetovnih dobrin in storitev ter proizvedlo dve tretjini izdelkov. *Potrošništvo* je veljalo za »domoljubno dolžnost«, ki pomaga gospodarskemu okrevanju. Najbolj iskano blago so poleg avtomobilov in televizije bili pralni stroji, hladilniki, opekači za kruh, sesalci za prah in podobni gospodinjski aparati, ki so olajšali in posodobili življenje. V vsakdan so stopili telefoni in fotoaparati. To je prav tako čas podaljševanja življenjske dobe in rasti velikih predmestij. Petdeseta leta so veljala za konzervativno desetletje, zasnovano na *družinskih vrednotah* belskega srednjega sloja, po katerih so moški opravljali dobro plačano in varno službo, ženske pa ostajale doma in se posvečale gospodinjstvu. »Ameriškega sna« pa niso bili deležni vsi – črnci so bili podvrženi rasnemu razlikovanju pri zaposlovanju, šolanju in demokratičnih pravicah, kar je bilo najbolj prisotno zlasti na jugu ZDA (Prunk 2008, 517–522; Hodgson 2009, 418–419).

3.4.4 SOCIALNA DRŽAVA V EVROPI

Dvajseto stoletje je po mnenju Močnika bilo stoletje ameriške svetovne hegemonije in v največjem delu konfrontacija dveh imperijev: ameriškega in sovjetskega. Nacionalna država se je globalizirala in postala prvina v svetovnem soočanju obeh imperijev. Spopad imperijev je omogočil ponovno uveljavitev postrevolucionarne države: v svetovni politiki z *gibanjem neuvrščenih*, v notranjih razmerjih pa z *razrednim kompromisom*, ki je pripeljal do *države blaginje* oziroma *socialne države*. Družbeni kompromis v državah centra med delom in kapitalom, do katerega je prišlo s posredovanjem države, je država institucionalizirala z razrednim kompromisom in ga s tem garantirala (Močnik 2006, 54,128). Vodilni razredi kapitalističnih držav so tako »pomirili« delavski razred v vseevropskih državah in tako preprečili, da bi zavzel »militantnejšo držo«, ki jo je simboliziralo svetovno komunistično gibanje (Wallerstein 1999, 26; Klein 2003, 59).

V 20. stoletju so bogate države svetovnega centra (z izjemo ZDA) in države realnega socializma z državnimi posegi, z redistribucijo bogastva, s številnimi mrežami družbene varnosti, v veliki meri in uspešno zavirale spontano težnjo kapitalističnega svetovnega sistema po polarizaciji akumulirane presežne vrednosti. *Socialna država* je bila v centru bolj ali manj demokratična, na periferiji pa avtoritarna. Medtem, ko je država blaginje v centru bila rezultat boja »od spodaj«, boja delovnih razredov, je periferna država blaginje v realno obstoječem socializmu bila rezultat razrednega boja »od zgoraj«, protiljudskega pritiska državno-partijske avtokracije (Močnik 2006, 29,54). Za *socialno državo na evropskem prostoru* je tako značilno: brezplačno izobraževanje; mreža socialnih podpor; skrb za polno zaposlenost; javne komunalne storitve (npr. dobava plina in vode, kanalizacija); javni transport; javno zagotavljanje stanovanj; javno telefonsko omrežje. V tem obdobju pride do podržavljenja celih vrst panog, na primer panoge pridobivanja elektrike, radiotelevizije, civilnega letalstva, železnic, premogovništva. Spodbuda za precejšen del te »nacionalizacije« ni prihajala iz socialističnih prepričanj o koristih javnega lastništva, ampak zaradi nacionalističnih interesov po javnem lastništvu ključnih služb in zaradi neučinkovitosti razdrobljenih ali zaostalih panog, ki se niso uspele modernizirati (Fulcher 2010, 58).

Socialna država je prevzela: zagotavljanje varne starosti; skrb za otroštvo; skrb za socializacijo mladih generacij in oskrbo obolelih ali kako drugače začasno ali stalno izključenih iz blagovnih produkcijskih procesov (Močnik 2006, 48). Približno četrto stoletje po 2. svetovni vojni je uravnavani kapitalizem dosegel svoj največji obseg. V štiridesetih je bila v polnosti vzpostavljena socialna država, poleg tega je prišlo do zadnjega velikega izbruha nacionalizacije, čeprav so še v 70-ih letih v Veliki Britaniji podžavljali nekatera »slabotna« podjetja. Vlade v 60-ih in 70-ih letih so poskušale nadzorovati cene in prihodke preko dogovorov s sindikati in delodajalci, ki so slednjim v zameno za sodelovanje pri izvajanju vladne politike zagotavljali nekakšen vpliv nanjo (Fulcher 2010, 59–60).

4 KRIZA AMERIŠKE HEGEMONIJE V SEDEMDESETIH LETIH

4.1 AMERIŠKA HEGEMONIJA DOSEŽE VRHUNEC

Šestdeseta leta so bila zadnje desetletje, ko je še trajal *svetovi gospodarski vzpon po drugi svetovni vojni* (Močnik 2006, 38). Leta 1965 so ZDA bile najmočnejša država na zemeljski obli. Njena vojaška moč, čeprav omajana zaradi ruskih dosežkov v jedrski oborožitvi in vesolju, je bila še naprej nedosegljiva. Ameriška tehnologija je vzbujala zavist po vsem svetu. Sredi šestdesetih so ameriška podjetja obvladovala mednarodno poslovanje in trgovanje. Milijoni ljudi po vsem svetu so pri nakupovanju iskali oznako »*Made in America*« v prepričanju, da blago iz ZDA predstavlja vrhunsko kvaliteto. Na domačih tleh so se mezde pisarniških in tovarniških delavcev dvigovale in milijoni Američanov so uživali ugodnosti, ki pripadajo srednjemu razredu. Leto 1965 je bilo zadnje leto rasti dobičkov ameriških korporacij, od tega leta naprej pa so se dobički začeli krčiti (Rifkin 2007, 173). Poleg ZDA so v svetovno ospredje vstopile Nemčija, Francija in Britanija, ki so se izvlekle iz povojne depresije in doživele gospodarski in potrošniški razcvet. Ljudje v centru so kupovali luksuzno blago in gospodinjske stroje, razvoj komunikacij je začel spreminjati način življenja in televizija je postala množični medij. V šestdesetih letih je svet bil priča nenavadno strme rasti prebivalstvene krivulje, znane kot »baby boom«. Leta 1964 je bilo 40 odstotkov prebivalstva ZDA mlajših od 20 let, kar je nakazovalo »generacijski prepad« med mladimi in starimi. Če so prejšnje

mlajše generacije posnemale starejše, se je ta nova generacija proslavila z uporno glasbo in vedenjem. Z izumom kontracepcijske tabletko je »osvobajanje« žensk dobilo nov zagon (Prunk 2008, 535; Hodgson 2009, 428).

4.2 PRELOMNA ŠESTDESETA LETA

4.2.1 OBDOBJE PRED REVOLUCIJO LETA 1968

V nadaljevanju naloge se bomo osredotočili na *ključne družbene lome* v sredini in koncu 60-ih let 20. stoletja, ki so bili znanilci krize hegemonije ZDA.

Kapitalistični svetovni-sistem je bil po prepričanju Močnika v šestdesetih še zelo uspešen, hkrati pa je bil kapitalizem kot zgodovinski sistem pod udarom *najrazličnejših kritik*, zlasti zgodovinskih gibanj, za katera se je zdelo, da odpirajo novo postkapitalistično ero v zgodovini človeštva. Te »praktične kritike kapitalizma« so predstavljale uspešne *socialistične revolucije* (npr. leta 1945 v Jugoslaviji, leta 1949 na Kitajskem, leta 1959 na Kubi), *protikolonialne revolucije*, med katerimi so bile številne socialističnega navdiha (npr. Vietnam in Alžirija leta 1962), pa tudi močna *napredna gibanja v centru kapitalističnega svetovnega-sistema* (zlasti gibanje za državljanske pravice ZDA, pozneje pa gibaje proti vojni v Vietnamu). Tako je bilo mogoče v ozračju zgodovinskega optimizma na dnevni red postaviti radikalno zgodovinsko preobrazbo in utopične projekte. To je bil tudi *čas eksplozije visokošolskega izobraževanja*. Mladi so se znašli v razmeroma varnem položaju, izvzeti iz diktature dela in delovnih odnosov, lahko se je posvečali bolj temeljnim eksistencialnim vprašanjem, svoje energije so porabljali »nefunkcionalno«, svobodno, torej ustvarjalno. Razvijali so lahko splošno kritičnost, potovali po svetu in spoznavali druge civilizacije (Močnik 2006, 38–42). Ne glede na to, pa so takratne sadeže rasti večinoma želi zgolj »vključeni« državljani. V to skupino so spadali odrasli, beli moški, povečini kvalificirani ali polkvalificirani delavci z nekaj izobrazbe. Socialni kapitalizem je namreč temeljil na *seksizmu* in *rasizmu belih moških*. Med takrat izključene državljane lahko štejemo tujce, mlade, ženske, pripadnike manjšinskih etničnih skupin (npr. črnci, latino-američani, azijski priseljenci), posameznike brez lastnine in zapornike (Isserman in Kazin 2000, 47; Wallerstein 2006, 69–71).

V obdobju sredine 60-ih let se je krepilo *razočaranje* prav nad ljudskimi gibanji na oblasti. Drugi korak formule dveh korakov – spreminjanje sveta – je bil videti precej dlje od uresničenja, kakor si je mislila večina ljudi. Kljub splošni ekonomski rasti kapitalističnega svetovnega-sistema je bilo nasprotje med centrom in periferijo večje kot kdaj koli prej. Kljub neznanskemu uspehu velikih protisistemskih gibanj je velikansko navdušenje udeležencev iz obdobja mobilizacije tako rekoč povsod »izpuhtelo v zrak«, ko so gibanja prišla na oblast. Nastali so novi privilegirani sloji (Wallerstein 2006, 111). Razočaranje je bilo prisotno tako v socialističnem bloku, ki so mu vladale marksistično-leninistične partije, kot v Zahodni Evropi, Severni Ameriki (kjer so vladali demokrati *New Deal*-a) in Avstralaziji, ki so jim večinoma vladale stranke iz socialdemokratske tradicije. Na teh področjih so ljudje izgubili vero v to, da so državne strukture sposobne doseči svoj primarni cilj – povečati občo blaginjo. Za konec 60-ih je bil značilen *padec legitimnosti* obstoječega sistema. Legitimnost je namreč izid dolgotrajnega procesa, katerega osrednja komponenta je prepričevanje tistih, ki jim gre kratkoročno slabo, da jim bo nekoč, dolgoročno, šlo bolje, celo veliko bolje in da naj zaradi tega podpirajo nemoteno delovanje sistema. Kar pa se *ni* zgodilo (Wallerstein 1999, 9).

4.2.2 SVETOVNA REVOLUCIJA LETA 1968

Kombinacija dolgo *tleče jeze* zaradi delovanja kapitalističnega svetovnega-sistema in *razočaranja* nad nezmožnostjo starih protisistemskih gibanj (tako imenovane »stare levice«), da bi spremenila svet, je leta 1968 pripeljala do *svetovne revolucije* (Wallerstein 2006, 111). Revolucija 1968 je bila kot feniks, hitro se je vnela in skoraj enako hitro izgorela. Toda dolgoročno je imela hude posledice za sistem (Wallerstein 1999, 28).

Študentske demonstracije, ki so se začele že v sredini šestdesetih, so se najprej začele v ZDA, nato pa so se razširile še v evropske in nekatere azijske države. Študentje so najprej branili svoje pravice do politične participacije, prav tako pa so protestirali proti vojni v Vietnamu. V nadaljevanju so študentje odprli tudi temeljna vprašanja glede države, še posebej glede odnosa med univerzo in poslovnim svetom, lokalno politiko in policijo. Leta 1968 so svoje nezadovoljstvo poleg ameriških izrazili še francoski študentje. Ti so, podobno kot ostali študentje po svetu, z množičnim protestiranjem in

zasedbami univerz ostro nasprotovali ameriškemu vojaškemu posredovanju v Vietnamu, kapitalistični družbeni ureditvi ter hkrati pozivali k spremembi obstoječega sistema (Cohn-Bendit 1968, 23–24; Prunk 2008, 455–457). Študentje so svoje zahteve izražali skozi različne platforme, kot sta bili na primer Students for a Democratic Society (SDS) in Situationistična internacionala (Gitlin 1993). Po atentatih na senatorja Roberta Kennedyja in borca za pravice črncev, Martina Luthra Kinga, je v številnih mestih prihajalo do rasnih nemirov, v katerih so se okrepile radikalne politične struje (npr. *Črni panterji*) (Hodgson 2009, 428–429).

Svetovna revolucija leta 1968 se je ukvarjala z vrsto različnih tem: z zavračanjem hegemonije ZDA in njene svetovne politike, ki je pripeljala v vietnamsko vojno; z vprašanjem položaja številnih zatiranih skupinah: žensk, etničnih manjšin, domorodnih ljudstev, skupin z alternativnimi spolnimi nagnjenji in praksami (Wallerstein 2006, 24,111). Na udaru revolucionarjev so se znašli tudi »intelektualci in strokovnjaki«, ki so, namesto, da bi razvijali kritično miselnost in pripomogli k družbenim spremembam, s svojimi »nasveti« pripomogli k vzdrževanju obstoječe svetovne ureditve (Chomsky 2003). Protestniki so poleg naštetega obsojali tudi Jaltski sporazum med ZDA in Sovjetsko zvezo, ki je omogočal *status quo* in s tem delitev sveta na dva tekmujoča si pola (Wallerstein 2004, 24).

4.2.3 POSLEDICE PRELOMNIH ŠESTDESETIH LET

Revolucija leta 1968 je oznanila konec materialne ekspanzije in napovedala začetek finančne ekspanzije ameriškega systemskega cikla akumulacije. Prav tako je *znatno zamajala takratno strukturo kapitalističnega svetovnega-sistema* in *preoblikovala geokulturo*, ki je dotlej zagotavljala nedotakljivost političnih institucij svetovnega-sistema (Wallerstein 2006, 102). Liberalizmu je odvzela vlogo samoumevnega meta-jezika svetovnega-sistema (Wallerstein 1999, 28). Prav tako je razkrojila najpomembnejši skriti stabilizator sistema – to je »optimizem zatiranih« (Wallerstein 2006, 112). Revolucija je legitimizirala levičarske vrednote, najbolj očitno na področjih rase, spola in seksualnosti. Rasizem je bil namreč od nekdaj pomembna prvina kapitalističnega svetovnega-sistema. Šele po revoluciji leta 1968 je nastala široka kampanja proti rasizmu pod vodstvom zatiranih skupin. Na prizorišče je pripeljala

počasne spremembe spolnih praks, izborila je izboljšanje položaja žensk, odpirala je vprašanje spolnih preferenc in prekospolnih identitet. Vse to je imelo velikanske posledice za zakonodajo, za vsakdanje življenje, za religijske in za intelektualne diskurze (Wallerstein 2006, 112–113).

Pojav novih praks sovpada s pojavom kulturne kontrarevolucije, z vznikom *nove desnice* oziroma *neokonzervativizma* (Wallerstein 2006, 112–113). Slednji je zastopal osrednjo družbenomoralno vlogo cerkve, lokalnih veljakov in skupnosti, patriarhalno gospodinjstvo, skrajno je nasprotoval državi blaginje in poudarjal retoriko *laissez-faire* (Wallerstein 1999, 28–29). Vlogo liberalne sredine so večinoma prevzele socialnodemokratske stranke, ki pa so se odpovedale zgodovinski opoziciji proti kapitalizmu kot sistemu. Kontaminiranost (od kapitala in oblasti) in nesposobnost »stare levice«, da bi izpolnila svoje obljube, je povzročila pojav *nove levice* oziroma *novolevičarskih gibanj*, ki so odpirala nove teme na drugačen način (Wallerstein 1999, 29; Oberstar in Kuzmanić 2004, 174).

Vstop mladih v družbo leta 1968 je pomenil, da se je mladina uveljavila kot posebna družbena skupina s pomembno splošno družbeno vlogo v ekonomiji, kulturi in politiki. Med mladimi se je razvila kultura protesta, uporništvu in inovativnosti, popularno je bilo eksperimentiranje s psihotropnimi substancami, ki se je navezovalo na zanimanje za neevropske in splošno nezahodne kulture. Mladi so se navduševali nad političnim radikalizmom in spiritualizmom. Zavzemali so se za socialni utopizem z zavračanjem porabništva, za senzualizem »nove senzibilnosti« z racionalizmom kolektivističnih zgodovinskih projektov. Za to obdobje je bilo značilen vznik *množice subkultur* (Močnik 2006, 33–36). Gre za obdobje vrhunca *hipijevskega gibanja*, ki je navdušeno sprejemalo rockovsko glasbo, mistične vere in spolno svobodo (Hodgson 2009, 429). V ekonomski sferi se je mladina uveljavila kot posebna, izjemo številna in razmeroma močna skupina porabnikov. Četudi je bilo splošno ozračje »protiuporabniško« se ni porabniški potencial nič manj udeleževal – prevzel je le drugačne oblike. Namesto »modnega diktata« so razne industrije (od oblačilne industrije do industrije zabave) začele ponujati diferencirano produkcijo, naravnano na razne subkulture, od koder so tudi prevzemale »koncepte«, ideje, oblikovanje in vsakršno ustvarjalnost. Na tem področju se je najhitreje pokazalo, da je »sistem« sposoben integrirati težnje, ki bi ga hotele spodbijati (Močnik 2006, 37–38).

Tekom revolucije leta 1968 so nastala *nova množična gibanja*, katerih namen ni bi, da bi prevzela državno oblast, temveč so hkrati poskušala izvršiti nekakšno nravstveno ali ideološko preobrazbo v čim širših množicah in pritiskala na nosilce oblasti. Mednje štejemo študentska, ekološka, feministična, pacifistična gibanja (Močnik 2006, 36). Ti poskusi vključevanja so postali zametki *protisitemskih gibanj*, se pravi gibanj, ki so si prizadevala za bistvene spremembe v družbeni organizaciji, predvsem pa za *svobodo, bratstvo in enakost* (Wallerstein 2006, 70).

Izključenim skupinam je po mnenju Wallersteina zakonodaja pogosto na več načinov omejevala njihovo pravico do organiziranja. Potencialni člani kot posamezniki v vsakdanjem življenju večinoma niso imeli kaj prida moči. Najpomembnejše ustanove večine držav niso bile naklonjene njihovim prizadevanjem, torej jih ni bilo težko zatirati. Šibkost gibanj so pogosto povzročali *spori o strategiji boja* – znotraj ali izven sistema. Eden večjih težav je bila njihova nezmožnost, da bi našla kaj prida skupnih točk. Vsako od gibanj je namreč vztrajalo, da je najprej potrebo odpraviti njihove stiske, šele kasneje pa težave drugih. Lep primer tega »egoizma« je prizadevanje sindikatov, da bi iz trga delovne sile izključili manjšine, saj naj bi slednje odžirale delovna mesta večinski etnični skupini (Wallerstein 2006, 91–94).

Ker izključene skupine niso mogle uveljavljati svojih interesov preko konvencionalnih načinov politične participacije (npr. na volitvah), so se zatekale k *nekonvencionalnim načinom* kot so: demonstracije, bojkoti, peticije, zasedbe, cestne zapore, sedeči protesti, stavke in mirni sprevodi (Della Porte 2003, 69–70). Glavna značilnost loma v šestdesetih je na eni strani ta, da so zgodovinsko relevantni politični procesi začeli potekati *zunaj specializiranih političnih institucij* (npr. demonstracije na ulici, zasedbe, grafiti), na drugi strani pa nekakšna »osamosvojitvev« ali izolacija državno političnih institucij. Politične procedure (npr. volitve) so tako postale vse manj načini za prevajanje državljanskih stališč in pobud v aparate odločanja in vladanja – vse bolj pa le načini legitimiranja političnega razreda in njegovih odločitev, do katerih prihaja v zakulisju in brez javnega nadzora (Močnik 2006, 37).

4.3 KRIZA AMERIŠKE HEGEMONIJE V SEDEMDESETIH LETIH

Po koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 20. stoletja je postalo jasno, da je fordistično-keynsijanski »režim akumulacije«, ki je bil značilen za obdobje materialne ekspanzije ameriške systemskega cikla akumulacije, zašel v *krizo*.

Po mnenju Mandela je mednarodno kapitalistično gospodarstvo med leti 1974 in 1975 doživelo prvo splošno recesijo po 2. svetovni vojni. Šlo je za koeksistenco različnih vzrokov, ki so drug poleg drugega poglobljali svetovno recesijo (Mandel 1986, 7). V nadaljevanju bomo natančneje raziskali *vzroke* za omenjeno krizo in preučili njene *posledice*.

Med letoma 1965 in 1973 sta se fordizem in keynsijanstvo soočalo z vedno večjimi težavami pri zaježitvi inherentnih protislovij kapitalizma. *Težave* so nastajale zaradi togosti pri dolgoročnih in velikopoteznih naložbah v sistemu množične proizvodnje, zaradi togosti reguliranega trga delovne sile in delovnih pogodb ter zaradi togosti državnih obveznosti za kritje socialnih in obrambnih programov. Omenjene razmere so bolj spodkopavale kot zagotavljale neomejeno akumulacijo kapitala. Prizadevanja ameriške in britanske vlade, da z izredno ohlapno monetarno politiko ohranita zagon povojnega gospodarskega razcveta, so proti koncu šestdesetih let obrodile nekaj uspeha, vendar je povratni udarec prišel v začetku sedemdesetih let. Togosti so se še krepile, realna rast je pojenjala, inflacijske težnje so ušle z vajeti, sistem fiksnih menjalnih tečajev, ki je vzdrževal in uravnaval povojno ekspanzijo, se je sesul (Harvey v Arrighi 2009, 8–9).

Takratne kapitalske dobičke so vse bolj ožemale *povišice plač*, delno zaradi nadaljnje rasti sindikalne organiziranosti in konkurence med sindikati, delno zaradi odziva delavcev na povšice cen in davkov z zahtevami po višjih plačah, s katerimi bi ohranjali svoj življenjski standard (Rifkin 2007, 174; Fulcher 2010, 134).

Neomejeno akumulacijo kapitala so vse bolj najedali *visoki davki*, ki so bili potrebni za vzdrževanje »drage socialne države«. Vse višji izdatki za socialne pravice (npr. za javno zdravstvo, šolstvo, javni transport, skrb za ostarele) so vse bolj obremenjevali državne

proračune in zmanjševali akumulacijo kapitala podjetij v državah centra, s tem pa nižali njihovo konkurenčno prednost pred območji, kjer teh izdatkov (in pravic) niso poznali (Rifkin 2007, 174; Fulcher 2010).

Naslednji razlog je bil v *rasti cen številnih osnovnih proizvodov*, predvsem nafte, kar je postopoma povečevalo stroške v industriji in trgovinske cene, s tem pa dodatno udarilo po dobičkih in znižalo realne plače ter tako zmanjšalo kupno moč (Fulcher 2010, 134).

Vedno večja ekološka ozaveščenost ljudi in posledična *ostrejša okoljska zakonodaja* je silila podjetja v centru, da so začeli internalizirati stroške proizvodnje, kar je vodilo v podražitev proizvodnje. Podjetja so se zato začela ozirati po območjih, kjer takšnih pritiskov in zakonodaje ni bilo in kjer bi lahko še naprej eksternalizirali stroške proizvodnje (npr. odlaganje odpadkov, neovirano izkoriščanje naravnih virov) (Fulcher 2010).

Poleg tega so se pojavile tudi večje *spremembe na področju vrednot in prioritet*, ki so nakazovale splošno reakcijo proti uravnavanemu kapitalizmu. Kazali so se znaki rastočega upora proti višjim davkom in vse večje nezadovoljstvo s pristopom *vse-alipusti*, ki so ga kazale javne službe, financirane iz davčne blagajne. Te službe niso zagotavljale izbire ali odzivnosti, ki so jih potrošniki vse pogosteje pričakovali. Čeprav je v 70-ih brezposelnost rasla, so ljudi pogosto bolj kot službe skrbeli davki in cene. Kolektivistična skrb za blaginjo, enakost in zaposlovanje, ki so bili središčne vrednote uravnavanega kapitalizma, so se umikali bolj individualistični usmeritvi v svobodo in izbiro. Pojavljali so se pozivi po vrnitvi k vrednotam in vitalnosti zgodnejših obdobj kapitalizma (Fulcher 2010, 62,70).

Med razloge za krizo lahko štejemo tudi *velike ameriške izdatke za vojsko* in *velik uvoz*, ki so svet preplavili z dolarji, teh pa obstoječi mednarodni finančni sistem, ki je temeljil na fiksnih deviznih tečajih, ni več mogel vsrkati (Knutsten 2001, 247; Fulcher 2010, 134).

Kriza ameriške hegemonije v sedemdesetih je sovpadala z »vzpenjanjem« polperifernih in perifernih držav. Vzpon narodnoosvobodilnih gibanj Azije, Afrike in Latinske Amerike je namreč šel z roko v roki z globalizacijo liberalne ideologije in liberalnih koncesij, ki jih je zagovarjal hegemon. Globalni liberalizem je nastopil v obliki osamosvajanja naroda (dekolonializacije) in projekta gospodarskega razvoja »narodov v razvoju« (Wallerstein 1999, 27).

Eden vidnejših razlogov za krizo materialne ekspanzije ameriškega systemskega cikla akumulacije je predstavljal takratni *razmah mednarodne konkurence* (območij s cenejšo delovno silo) in *vzpon proste trgovine*, ki je v starih, nacionalno izoliranih industrijskih družbah pripeljal do nižje donosnosti. Podjetja so za to dobičke poskušala ponovno pridobiti z iskanjem cenejše delovne sile drugje. Zaposlovanje v novih delih sveta je le še bolj okrepilo mednarodno konkurenco (Fulcher 2010, 136). Produktivnost v ZDA se je tako upočasnila in izdelki so vedno težje tekmovali na tujih trgih. Vse to se je odražalo v valu stečajev, ki je zajel osrednjo ameriško industrijo (Kunsten 2001, 247).

V drugi polovici 20. stoletja je bilo povpraševanje po naravnih virih dežel tretjega sveta s strani držav prvega sveta vse večje, prav tako po njihovi *obilni, neorganizirani in ceneni delovni sili*. Agenti bankirjev prvega sveta so stali v vrstah pred vrati vlad drugega in tretjega sveta in po znižanih cenah ponujali prekipevajoči kapital, ki ni več našel dobičkonosnega naložbenega prostora v njihovih deželah. Pogoji trgovanja so se ostro zasukali proti kapitalističnemu Zahodu, za dohodkovno vrzel med prvim in tretjim svetom pa se je zdelo, kot da se oži. Omenjeno izenačevanje periferije s centrom, ki je pomenilo svetlo upanje za ljudstva periferije, se je že po nekaj letih razblinilo, saj je kapitalistični Zahod sprejel vrsto ukrepov, ki so ta trend obrnili v svojo korist. V sedemdesetih sta se Zahod in Nezahod na novo preuredila v tristransko skupino, sestavljeno iz prvega, drugega in tretjega sveta. Medtem, ko se je zgodovinski Nezahod v celoti uvrstil v tretji svet, se je zgodovinski Zahod razcepil na tri sestavine. Njegovi najrazvitejši deli (Severna Amerika, Zahodna Evropa in Avstralija) so skupaj z Japonsko sestavljali prvi svet. Ena od njegovih manj cvetočih sestavin (ZSSR in Vzhodna Evropa) je predstavljala drugi svet, tretja (Latinska Amerika) pa se je pridružila Nezahodu, da bi z njim sestavljala tretji svet (Arrighi 2009, 24).

5 ODGOVOR AMERIŠKE HEGEMONIJE NA KRIZO

5.1 DOLŽNIŠKA KRIZA V SEDEMDESETIH LETIH

Recesijo v deželah centra je poleg zgoraj omenjenih vzrokov dodatno poglobila še *energetska kriza*. Slednjo je oktobra 1973 zakuhala tako imenovana *jomkipurska vojna* med arabskimi državami in Izraelom. Arabske izvoznice nafte, povezane v Organizacijo držav izvoznic nafte (OPEC), so v znak protesta podpori Izraelu za Zahodne države uvedle embargo na prodajo nafte. Cene tega, za gospodarsko rast nepogrešljivega energenta, so zato med leti 1973 in 1974 poskočile kar za 400 odstotkov. Industrijska proizvodnja v državah centra je brez goriva dramatično upadla, inflacija je spiralno narasla, svet pa je zdrsnil v gospodarsko recesijo. Vlade v centru so pomanjkanje goriva reševale z omejitvami porabe (npr. za kurjavo, transport, proizvodnjo), kar je radikalno poseglo v vsakdanje življenje. Poleg tega je kriza vzpodbudila iskanje alternativnih virov energije, kot so veter, sonce, plimovanje; iskanje alternativnih naftnih nahajališč in razvoj industrije ter prevoznih sredstev, ki so bolj varčna (Hodgson 2009, 440–441).

Mandel trdi, da je energetska kriza še dodatno poglobila svetovno recesijo. V državah centra so se tako drastično povečale inflacija in obresti, brezposelnost je poskočila, industrijska proizvodnja se je povsod zmanjšala, svetovna trgovina se je skrčila (Mandel 1986, 11–14).

Države centra so s *kombinacijo finančnih in političnih manevrov krizo uspešno prebrodile*; še več, posrečilo se jim je, da so jo prenesle na dežele svetovne periferije – na »nerazvite dežele« oziroma na tretji svet. Če močno poenostavimo, se je zgodilo tole: proizvajalke nafte so velike količine »naftnega denarja« oziroma »petrodolarje«, ki so ga pridobile s podražitvijo nafte, vložile v banke svetovnega centra (kot kratkoročne depozite), te pa so ga ponudile kot posojila perifernim oziroma »nerazvitim« deželam (Mandel 1986, 32; Knutsten 2001, 249; Močnik 2006, 14). Recikliran naftni denar, je za kratek čas spodbudil njihovo potrošnjo v deželah svetovne periferije. Dolgoročni dolgovi in visoke obresti pa so požrle njihove nacionalne prihodke, kar je dodatno povečalo svetovno neenakost (Fulcher 2010, 136–137).

Končni izid je tako bila *dolžniška kriza*, ki je posojilojemalke pripeljala v gospodarsko in politično odvisnost od mednarodnih finančnih ustanov, kakršne so IMF, WB in Svetovna trgovinska organizacija (WTO – nekdanji GATT – Splošni sporazum o trgovini in tarifah). Mednarodne finančne ustanove so periferne in polperiferne dežele potisnile v *popolno odvisnost od centra* (Močnik 2006, 14). Dolžniška kriza tako periferije in polperiferije je povzročila, da se je potrošnja blaga in strojev zgostila v uveljavljenih industrijskih družbah, na primer v ZDA, Evropi, Daljnem vzhodu (Fulcher 2010, 136–137).

5.2 FINANČNA EKSPANZIJA ZDA

Zaradi prej omenjenih razlogov, so kapitalisti držav centra od sedemdesetih let 20. stoletja naprej le s težavo ohranjali visoke dobičke, izhajajoče iz materialne produkcije. Zato so se kapitalisti v centru začeli preusmerjati v bolj *dobičkonosne finančne transakcije*.

Za finančno ekspanzijo oziroma drugo obdobje systemskega cikla akumulacije ZDA v sedemdesetih in osemdesetih je značilen izbruh novih finančnih orodij in trgov, povezanih z vzponom visoko dognanih sistemov finančne koordinacije na globalni ravni (Harvey v Arrighi 2009, 9). Kot poudarja Manuel Castells, so k *razmahu mednarodnega trgovanja in vlaganja v tujih valutah* pripomogli tako *tehnološki napredek* (geostacionarni sateliti, digitalni prenos podatkov in računalniška omrežja so povečali hitrost poslovanja in količino podatkov za obdelavo), kot *nove finančne tehnologije in inovacije*, na primer »izvedeni finančni instrumenti« (Castells v Fulcher 2010, 112).

5.2.1 DEREGULACIJA FINANČNIH TRGOV

Uradne fiksne menjalne vrednosti je bilo mogoče vzdrževati le, če so vlade vodile nepriljubljeno politiko ali če so nadzorovale pretok denarja preko svojih meja. Kadar je naraščajoči trgovinski primanjkljaj pritiskal na obstoječe vrednosti in so špekulanti začeli staviti na devalvacijo, so vlade lahko sprejele *ostre gospodarske ukrepe* in tako

ohranile vrednost svoje valute. Tako so lahko na primer zmanjšale porabo in s tem omejile uvoz, kar pa je bilo v demokratičnih državah zelo težko izvesti. Druga možnost je bila, da so špekulantom preprečili premikanje denarja, kar so poskušali doseči z *nadzorom menjav denarja*. Vendar je bilo gibanje denarja vse težje nadzorovati, ko se je trgovanje povečevalo, ko so se na tujem začele kopičiti zaloge valut nekaterih držav, posebej ameriškega dolarja, in ko so se med državami začele premikati vse večje količine denarja. V zgodnjih 70-ih letih se je izkazalo, da je fiksno vrednost dolarja vse težje vzdrževati, zato jo je bila vlada ZDA prisiljena *devalvirati*. To je bila med drugim posledica izdatkov ameriške vlade za vietnamsko vojno (Fulcher 2010, 113).

ZDA so se v obdobju predsedovanja Nixona odločile, da ne bodo več zamenjevale dolarjev za zlato. Ta odločitev je pomenila, da ne bodo več jamčile za konvertibilnost in stabilnost glavnih svetovnih valut, s čimer je razpadel dogovor iz Bretton Woodsa (Knutsen 2001, 248). Posledica te odločitve je bilo *drsenje valut*, ki je ustvarilo novo negotovost in nove priložnosti. Hkrati je spodbujalo trgovanje z valutami in trge s terminskimi pogodbami. »Drsenje« je pomenilo, da vrednosti valut niso več določali uradni tečajji, ampak *trg*, ki je rasel in padal glede na zalogo valute in povpraševanje po njej. Podjetja, ki so za svoje delovanje potrebovala tuje valute, so se soočale z večjo negotovostjo, zato so se morala zaščititi s pomočjo *trgovanja s terminskimi pogodbami*. Vendar se je trgovanje z valutami posebej povečalo zaradi boljših priložnosti za *špekulacije*, ki so jih zagotovili drseči valutni tečajji. Ob koncu 20. stoletja je tako *trgovanje v tujih valutah* znašalo približno 1,5 bilijona ameriških dolarjev dnevno, kar je vsota, ki presega letni bruto domači proizvod Velike Britanije (Arrighi 2009, 265; Fulcher 2010, 111–113). Trgovina s tujimi valutami se je v zadnjih desetletjih zelo razširila. Tako se je recimo aprila 2007 trgovalo s 3,2 bilijona dolarjev dnevno. Trgovanje med aprilom 2005 in aprilom 2006 je zraslo za 38 odstotkov, od leta 2001 se je pa za več kot podvojilo. Dnevno se po celem svetu na valutnem trgu *Forex* trguje s približno štirimi bilijoni dolarjev, od tega približno 1,36 bilijona dolarjev v Londonu. Med največje trgovce z valutami štejemo *Deutsche Bank*, *UBS AG*, *Barclays Capital*, *Citi*, *Royal Bank of Scotland*, *JPMorgan*, *HSBC*, *Credit Suisse*, *Goldman Sachs* in *Morgan Stanley* (Svetovanje 2011).

Menjalni tečajji, ki jih je določala država in nadzor nad mednarodnim pretokom denarja, se prav tako niso več ujemali z obnovljeno vero v prosti trg in konkurenco. Povečana konkurenca med finančnimi središči je v veliki meri poganjala deregulacijo finančnih trgov in finančnih inovacij. Finančne panoge, povezane z delniškimi trgi, so pridobivale vse večji pomen za gospodarstvo, zdravje teh panog pa je bilo odvisno od njihove sposobnosti, da so mednarodni pretok denarja preusmerile skozi svoj trg. Konkurenco starim finančnim središčem so kmalu začeli predstavljati delniški trgi v državah v razvoju (npr. Singapur) (Fulcher 2010, 114).

5.2.2 RAZMAH »KAZINOKAPITALIZMA«

V obdobju finančne ekspanzije centra se je izredno okrepilo trgovanje z *izvedeni finančni instrumenti*, ki so prefinjeni finančni instrumenti, katerih vrednost se izvede na podlagi vrednosti nečesa drugega, na primer delnic, obveznic, valut ali celo blaga kot je nafta ali kava. Med izvedene finančne instrumente lahko štejemo *terminske pogodbe*, ki so na primer pogodbe za nakup delnic, obveznic, valut ali blaga nekoč v prihodnosti po njihovi trenutni ceni. Če namreč mislite, da bo cena neke delnice narasla, lahko zanje kupite trimesečno terminsko pogodbo. Ko ti trije meseci potečejo, delnice prejmete po prvotni ceni in ustvarite dobiček, ko jih prodate po višji ceni, ki tedaj velja. To se lahko počne iz povsem špekulativnih razlogov, z namenom služenja na račun razlik v cenah. Gre za ugibanja o gibanju cen v prihodnosti na podlagi slabše ali boljše obveščenosti. Lahko pa kupite *opcije*, s katerimi se ne obvezujete k nakupu v prihodnosti, ampak se lahko kasneje odločite, če želite posel speljati ali ne. Denar pa je mogoče ustvarjati tudi s pomočjo *arbitraže*, ki izkorišča majhne razlike v cenah na različnih trgih, ki se pojavijo iz tehničnih razlogov. Če ste te razlike sposobni opaziti, hitro preračunati, koliko so vredne, in zelo hitro premakniti velike vsote denarja, lahko ustvarite velik dobiček (Fulcher 2010, 19–21).

Ker se cene nenehno spreminjajo, po Fulcherju vsak trg zagotavlja priložnosti za *pridobivanje denarja s špekulacijami*. Do tega pride, ko nek predmet kupimo s pričakovanjem, da ga bomo v prihodnosti prodali po višji ceni, ne da bi ga pred tem kako obdelali in mu s tem zvišali vrednost. Takšno špekulacijo je mogoče izvesti s praktično vsakim blagom. Lahko imamo žito, lahko valuto, lahko izveden finančni

instrument, lahko sužnja. Špekulacije pogosto veljajo za neproduktivne in parazitske dejavnosti, ki so povsem ločene od pravega gospodarstva, kjer se proizvajajo blago in storitve. Morda so pogosto res neproduktivne, vendar ne gre le za *način služenja denarja preko špekulacij*, ampak tudi za *izogibanje tveganja*. Ker se razmerje med ponudbo in povpraševanjem neprestano spreminja, so trgi zelo nestabilni. S kopičenjem in shranjevanjem zalog se lahko zavarujemo pred nekaterimi nenaklonjenimi gibanji cen, ki bi lahko preprečila dobiček in uničila podjetje. Obstoje *kapitalskih trgov* je za kapitalizem osrednjega pomena. Za njegovo delovanje so ključni, ker povezujejo tiste, ki iščejo finančno podporo za gospodarske dejavnosti, in tiste, ki imajo denar za vlaganja. Ker se cene podjetij na delniških trgih spreminjajo, ko se spreminjata njihova ekonomska situacija in donosnost, se neizogibno pojavijo priložnosti za špekulacije o prihodnjih gibanjih cen. Špekulacije niso nekaj, kar bi bilo ločeno od kapitalizma, temveč neizogibna posledica njegovih osrednjih mehanizmov (Fulcher 2010, 27–28).

Prenos kapitala iz vlaganj v proizvodnjo na špekulacije z delnicami, valutami in izvedenimi finančnimi dokumenti, je vodil v *ogromne količine »špekulativnega« denarja v obtoku* (Fulcher 2010, 137). Kot poroča Manuel Castells, so med letoma 1970 in 1997 *mednarodna vlaganja*, med katerimi je bila večina špekulativnih, narasla za skoraj 200-krat (Castells v Fulcher 2010, 111). Razsežnost dandanašnjih špekulativnih nakupov surovin in njihovih posledic lepo nakaže izjava slovenskega ministra za kmetijstvo, Dejana Židana: *»Z vrednostnimi papirji in finančnimi instrumenti, vezanimi na cene prehranskih surovin, se v enem letu opravi toliko poslov, kot znaša 15-letna proizvodnja žit. Gre za fiktivne posle, ki rušijo trge«* (24UR 2011).

Obdobje finančne ekspanzije centra nekateri imenujejo tudi obdobje *»kazinokapitalizma«* oziroma obdobje *»vladavine Wall Streeta«*. Akterji finančne ekspanzije (npr. banke, bonitetne hiše, borzni posredniki, lastniki delnic, menedžerji) se pri svojem početju ravnajo po *»pričakovanjih, domnevah, zaupanju«*, pomembni sta predvsem *»kredibilnost«* in *»javna podoba«* (Močnik 2006, 81). Glavna motivacija akterjev je ustvarjanje še večjih dobičkov, ne glede na stroške. Ključ za to je pohlep¹. Poleg omenjenega je zelo pomemben dostop do informacij (npr. razlike v cenah delnic,

¹ Obnašanje in vrednote borznih posrednikov so jasno prikazni v filmih *Wall Street* (Stone, 2005) in *American psycho* (Harron, 2005).

tržne niše), ki omogočajo »pravilno odločitve za investicije ob pravem času«. Obdobje nereguliranega ustvarjanja velikanskih dobičkov s tveganimi borznimi posli Strange pomenljivo poimenuje »kazinokapitalizem« (Strange 1997).

Za poznejše obdobje »kazinokapitalizma« je značilna »rast mehurčkov« hitro rastočih ITK podjetij. Ko so se »mehurčki« (vrednosti delnic podjetij) napihovali, so novi proizvodi, visoki zasluži v panogi finančnih storitev in evforija ob naraščajočem zasebnem kapitalu, spodbujali porabo lastnikov omenjenega kapitala. Pok »mehurčkov« pa je pripeljal do krčenja zaposlovanja in zaslužkov v proizvodnji (ITK) in finančnem sektorju (*Wall Street*). Številni ljudje so po poku »mehurčka« izgubili precejšen del svojih zaslužkov in privarčevanega denarja za pokojnine, saj so bili pokojninski skladi vezani na rast »mehurčkov«. Te je omogočala kompleksnost finančnih trgov in izjemno šibek finančni nadzor znotraj bank in *lakota korporacij po vse večjih dobičkih* (Fulcher 2010, 23,144).

Kapitalistični svetovni-sistem se v zadnjih desetletjih sooča s silovitimi špekulativnimi pritiski, ki se *izmikajo nadzoru* največjih finančnih institucij in nadzornim organom, kakršne so centralne banke (Wallerstein 2006, 115). Pomanjkanja nadzora in gonja po dobičkih v nekaterih korporacijah je omogočila sleparske računovodske prakse (npr. škandale v *Barrings Securities*², *Worldcom* in *Enron*³). Dokler so dobički in delnice rasle, noben ni podvomil v »vzroke« za njihovo rast. Pravi kapitalist namreč edino motivacijo vidi v amoralnem kopičenju denarja, to pa določene posameznike pogosto pripelje do tega, da prilagodijo ali prekršijo pravila. Šele, ko se pojavijo težave (npr. bankrot), se nenadoma pokažejo goljufive prakse, ki jih v času širjenja ni težko prikriti. Vlade potem kaznujejo zločince in poostrijo nadzor, ki pa vedno pusti nekaj dvoumnosti in pravnih vrzeli. Povečan nadzor lahko zadostno obnovi zaupanje in s tem omogoči delovanje trgov (Fulcher 2010, 138–145).

² Špekulativno finančno poslovanje banke *Barrings Securities* je lepo razvidno iz filma *Rouge Trader* (Dearden, 2003).

³ Špekulativna gonja za dobički in pomanjkljiv nadzor v podjetju *Enron* sta nazorno prikazana v filmu *Enron: The Smartest Guys in the Room* (Gibney, 2006).

Kapitalisti se zoper visoke davke v času finančne ekspanzije »borijo« s prenosom premoženja v *finančne davčne oaze* ali tako imenovane *off shore bankinge* (Arrighi 2009, 265). Med bančne davčne oaze sodijo Kajmanski otoki, Britanski deviški otoki, Panama, Švica, Luksemburg, Liechtenstein, Ciper in še mnoge druge države. V davčnih oazah lahko posamezniki in podjetja anonimno, hitro in poceni ustanovijo bančne račune, ki jih lahko spremljajo preko interneta, brez da bi se sploh kdaj osebno tam oglasili. Bančni prilivi so za tujce večinoma neobdavčeni, velja visoka stopnja zaščite premoženja in velika tajnost, kar dodatno povečuje stopnjo akumulacije kapitala (Going Offshore). Obseg poslovanja preko davčnih oaz je izredno obsežen. Tako je bilo na primer leta 2005 v davčnih oazah po vsem svetu naloženih približno 11,5 bilijona dolarjev ali 7,5 bilijona evrov premoženja najbogatejših posameznikov. Vsota nepobranih davkov, ki jo države na letni ravni izgubijo na račun premoženja, naloženega v davčne oaze, dosega 255 milijard dolarjev ali skoraj 168 milijard evrov. Za primerjavo povejmo, da je to dvajsetkratnik celotnih prihodkov državnega proračuna Slovenije za leto 2008 (Marn 2008).

5.3 SPREMEMBE V NAČINU PRODUKCIJE V CENTRU

Sedaj, ko smo orisali obdobje finančne ekspanzije v deželah centra, si bomo v nadaljevanju ogledali, kakšne spremembe so po krizi v 70-ih doletele tamkajšnjo produkcijo in storitve.

Bolj konkurenčna oziroma cenejša delovna sila držav polperiferije in periferije je kapitaliste v centru prisilila k pocenitvi drage produkcije in storitev. Povečanje stroškov oziroma zniževanje profitov so povzročali vse višji izdatki za mezde, visoke okoljske dajatve in visoki davki (Rifkin 2007, 174).

Kot bomo videli v nadaljevanju, so kapitalisti centra stroške proizvodnje in storitev zmanjševali na naslednje načine: (1) *s selitvijo tovarn iz centra v območja s cenejšo delovno silo v polperiferiji in periferiji*, (2) *z vpeljevanjem vse bolj avtomatizirane proizvodnje*, (3) *s postfordistično proizvodnjo* in (4) *z vse večjim izžemanjem obstoječe delovne sile*.

Zaradi krize se je po besedah Močnika v centru znotraj produkcijskega načina temeljito *spremenil delovni proces*. Materialna, industrijska produkcija v centru je postala najmanj profitabilna, v njej so mezde postale nižje, ekološke obremenitve, izkoriščanje in zatiranje pa največji. Kapitalsko produktivne so postale finančne transakcije, obdelava in proizvodnja informacij, razvoj tehnologije in podobne močno intelektualne in »nematerialne« dejavnosti (Močnik 2006, 16–17). Stopnje rasti v državah centra so bile zaradi krize v 70-ih letih, v zadnji četrtini 20. stoletja za pol manjše kot tiste v predhodni četrtini (Fulcher 2010, 135).

5.3.1 SELITEV PROIZVODNJE

Obdobje finančne ekspanzije je spremljal pojav »pobeglih tovarn«. Gre za množično selitev obratov industrijskih korporacij v območja s cenejšo delovno silo (Fulcher 2010, 85). Kot smo že povedali, so selitev produkcije in storitev olajšale takratne *izboljšave v transportu* (npr. cenejši in učinkovitejši kontejnerski ladijski prevoz), *izboljšane komunikacijske tehnologije* (npr. podvodni kabli, satelitski telefon, internet) (Badalič 2010, 56–58) Več o sami selitvi materialne proizvodnje v polperiferijo in periferijo, njenih konkretnih primerih ter značilnostih, pa bomo govorili v nadaljevanju naloge, natančneje v šestem poglavju.

5.3.2 AVTOMATIZACIJA PROIZVODNJE

S tem, ko se je v centru v neposrednem proizvodnem procesu povečal delež opredmetenega dela (mašinerije), se je znatno zmanjšal delež živega dela, kar je vodilo v množična odpuščanja odvečne delovne sile. Do dobička je potemtakem mogoče priti le tako, da se proizvodne stroške zmanjša pod raven »družbeno priznanega« abstraktnega dela, potrebnega za proizvodnjo določenega proizvoda. Se pravi, z zniževanje količine dodatnega živega dela na proizvod oziroma z izboljšavami v tehnologiji, s povečevanjem v strojih »opredmetenega« dela, ki sodeluje pri proizvodnji proizvoda (Močnik 2006, 135–136). Z zmanjševanjem stroškov dela so se podjetja skušala postaviti po robu cenanim uvoženim proizvodom iz novih industrializiranih družb (Fulcher 2010, 137). Avtomatizacija in robotizacija sta tako nadomestili veliko

najtežjega in najbolj preprostega dela (Prunk 2008, 518). V upanju na povečevanje produktivnosti v težkih časih so se podjetja obrnila k novim *računalniškim in informacijskim tehnologijam* (npr. k računalnikom, robotom, strojem). Produktivnost dela se je povečevala s sočasnim odpuščanjem odvečne nekvalificirane delovne sile. Ne glede na milijone vloženega denarja, pa se je produktivnost povečala šele, ko so se zastarele organizacijske strukture prilagodile novim tehnologijam (Rifkin 2007, 174–175).

5.3.3 POSTFORDISTIČNA PROIZVODNJA

Ker se je fordistični način proizvodnje v centru izkazal za vse manj učinkovitega, so podjetja začela uvajati nove načine proizvodnje – znane kot *postfordizem*.

Postfordistični način proizvodnje uporablja manj vsega kot fordističen, polovico človeškega naprežanja, polovico proizvodnega prostora, polovico investicij v orodja, polovico ur potrebnih za razvoj novih izdelkov, manj inventarja na licu mesta, privede pa do manj okvar ter proizvaja več različnih izdelkov. Takšen način »vitke« proizvodnje ima svoje korenine v japonski avtomobilski industriji, natančneje v *Toyoti*, zato ga nekateri imenujejo tudi *toyotizem* (Rifkin 2007, 181). Za *postfordistični proizvodni proces* v centru je značilno, da se na mesto množičnih, standardiziranih proizvodov zdaj uvaja »individualizirane« serije s ciljnim porabništvom. Prevladujejo fantazijski *design*, neortodoksni prijemi, ekstravagantne perspektive in iznajdbe itn. V posameznih sektorjih je že težko razločevati med »izobraževanjem«, »raziskovanjem« in »produktivnim delom«. V ospredje so stopile krilatice kot so »inovativnost« in »ustvarjalnost«, prevladujejo neortodoksni in nestalni organizacijski vzorci ter delo v manjših kreativnih skupinah. Živo delo, ki sodeluje v neposrednem proizvodnem procesu je vse manj telesno delo, saj se proizvodnja pospešeno avtomatizira – živo delo pa prevzema naloge nadzora in uravnavanja v strojih opredmetenih procesov. Poleg raziskovalnega in inovacijskega dela vse pomembnejšo vlogo dobiva organizacijsko delo – »menedžment« ne le v pomenu organizacije in upravljanja v proizvodnih enotah in v njihovih povezavah, temveč tudi in vse bolj v pomenu upravljanja širše družbe. Ker ni več tekočega traku, tudi ni več stalnih delovnih položajev za posamezne delavke in posamezne delavce. Zdaj delavke in delavci delajo v ekipah, ki so »polivalentne«, to je,

v istem času ali po vrsti strežejo večjemu številu strojev. Za uspešno delo niso več pomembne zgolj telesne in mehanične spretnosti ter vzdržljivost, zdaj so pomembni »ekipni duh«, privrženost skupini, enoti, korporaciji, čustvena kompetenca, tovarištvo, nekonfliktnost in podobne individualne psihične lastnosti (Močnik 2006). Delovni čas se reducira, povečuje se fleksibilnost zaposlitev, delo postaja le eden od momentov eksistence, identiteta pa ni več vezana na delo. Znanost, informacija, vednost na sploh, lingvistična komunikacija in ne več delovni čas, se predstavljajo kot glavni steber, ki podpira proizvodnjo in bogastvo (Kurnik 2005, 154–155). Za delovno silo se vse bolj postavljajo zahteve kot so: mobilnost, fleksibilnost in čim večja produktivnost (Klepec 2008, 74). Ekipni model dela dosega večjo učinkovitost s tem, da spodbuja razvoj večstransko kvalificiranih delavcev. Delavci imajo v vsakem trenutku vsakovrstne informacije, s katerimi lahko pripomorejo k izboljšanju produkcije ali storitev (Rifkin 2007, 183). Sproščeno delovno okolje v podjetju *Google* v Zürichu je razvidno iz slike 5.1.

Slika 5.1: Prostori *Googla* v Zürichu

Vir: Picasa Web Albums (2011).

Za *postfordistično proizvodno enoto* je značilno, da osnovna proizvodna enota ni več velikanska centralizirana tovarna, temveč majhna specializirana in hkrati prožna enota, ki je lahko tudi samostojno podjetje (mistika »malih in srednjih« podjetij, »družinskih« podjetij, »gazel« ipd.) v »podpogodbenem« odnosu s kakšno svetovno korporacijo. Tem malim enotam je prepuščeno, kako organizirajo delo in izkoriščanje, pomembno je le, da so zadosti hitre in da je njihov proizvod ustrezne kakovosti. Njihov položaj je ves čas ogrožen, ves čas so v konkurenci z drugimi podobnimi enotami in s tistimi, ki bi hotele njihovo »podpogodbo«. Stalni pritisk jih spodbuja k domiselnosti, da kar najbolj izrabijo sredstva, ki jih imajo na voljo. Ta sredstva niso zgolj materialna (npr. orodja, stroji, tehnike in spretnosti), temveč tudi in zlasti *družbena*. Pri pospeševanju dela in

povečanju izkoriščanja se upirajo na družinsko privrženost, na širše sorodstvene in etične solidarnosti, mafijske mreže, najrazličnejše »kulturne« značilnosti – skratka, v pospešeno dinamiko sodobnega kapitalizma vpregajo tradicionalistične in »predkapitalistične« družbene odnose. Postfordistične proizvodne enote so ves čas na dražbi, kjer tekmujejo, kako hitro in učinkovito bodo predelovale lokalne kulturne tradicije v izkoriščevalske vzvode globalne ekonomije. Te manjše proizvodne enote so med seboj povezane, tako da dosegajo največjo učinkovitost v trenutnih okoliščinah. Splošni vzorec povezav je omrežje. Nič več ni enotne proizvodne linije, ki jo je utelešal tekoči trak. Sestavine, potrebne za izdelavo izdelka, se »naročajo« z raznih koncev, tako da pridejo natančno v trenutku, ko jih potrebujejo – gre za proizvodnjo »ravno-ob-pravem-času«. Ni več skladiščenja, ni več zalog. Proizvodno omrežje je zmožno malone v trenutku spremeniti pomembne lastnosti končnega izdelka, tako, da iz iste proizvodne strukture v najkrajšem času pride »drugačen« izdelek in se trg nikoli zares ne zasiti (Močnik 2006, 129–131; Rifkin 2007, 184). Za razliko od neosebni standardiziranih in množično proizvedenih izdelkov sedaj v ospredje vstopajo produkti, prilagojeni željam, koristim in okusu porabnikom. Govorimo lahko o *custom made* proizvodnji oziroma o obrtniškem delu. Za slednjega je značilno veliko vložnega ročnega dela, s katerim se ustvari velika presežna vrednost. Produkti imajo zato visoko tržno vrednost; gre za unikate v majhnih serijah (Rifkin 2007, 191). Majhna podjetja, kot so na primer: *Caffe Press*, *Zazzle*, *Chocomize*, *Element Bars*, *ShirtsMyWay*, *Westcoastcustoms* imajo danes velik potencial in zagotovljeno rast. Ni jim potrebno zapravljati denarja za drago oglaševanje, špekulirati glede modnih trendov in imeti velikih in dragih proizvodnih obratov (VEČER 2010).

Razmah postfordistične produkcije sovпада z razcvetom podjetij, ki se ukvarjajo z *informacijsko-komunikacijskimi tehnologijami* (ITK). ITK (npr. računalniške tehnologije, mobilna telefonija, sateliti) so znatno pripomogle h gospodarskemu preporodu pešajočega centra. ITK podjetja se tako ukvarjajo z ustvarjanjem »hardware« in »software« računalniške opreme (npr. *Microsoft*, *IBM*, *Apple*), z razvojem svetovnega spleta (npr. dot.com podjetja – *Google*, *Facebook*), e-trgovanjem (npr. *Lastminute.com*). Dosežki ITK so omogočili delo na daljavo ter s tem spremenili službena življenja ljudi v centru, hkrati pa omogočili hitrejšo gibanje velikih vsot denarja po svetu in dali svoj prispevek k nestabilnosti kapitalizma (Fulcher 2010, 138–142).

Gonja po čim višjih dobičkih in vse ostrejša konkurenca podjetja v centru nenehno silita v reorganizacijo dela in uvajanje novih tehnologij, kar pa dnevno prispeva k *odpuščanju odvečne delovne sile*. Slednjo vse bolj zamenjujejo bolj učinkoviti računalniki, stroji in roboti (Rifkin 2007, 192). Preostali visokokvalificirani postfodistični delavci pa so nenehno pod pritiski dodatnih izobraževanj in nadgrajevanja znanja in veščin, ki so potrebne za vse bolj zahtevne delovne operacije (Wolfe 1991, 138).

Če je nekoč »modernizacija« označevala migracijo dela od poljedelstva in rudarstva (primarni sektor) k industriji (sekundarni sektor), se proces postmodernizacije ali informatizacije v deželah centra z ZDA na čelu od 70-ih let 20. stoletja naprej kaže v migraciji od industrije k *storitvam* (terciarni sektor). V postindustrijski družbi storitve tako pokrivajo vedno večji razpon dejavnosti in zaposlitev, od zdravstva, izobraževanja in financ, do transporta, zabave in oglaševanja (Negri in Hardt 2003, 235). Dobro so plačana vodilna mesta v financah, zdravstvu in ITK, slabo pa v trgovini in gostinstvu, kjer so sindikati šibki, delavci pa nezaščiteni in pogrešljivi (Lieberman 2011).

Od postmodernizacije in informatizacije dežel centra naprej smo priča spremembi v *globalni delitvi dela*. Za produkcijo v centru je značilno, da prevzema vse več nematerialnih oblik dela pri proizvodnji določenega produkta, sama materialna produkcija je namreč vse bolj skoncentrirana v deželah polperiferije in periferije. Omenjeni odnos nazorno prikazuje izdelava nogometnih žog korporacije *Nike*. Upravljalvske odločitve, razvoj izdelkov, distribucija, marketing in oglaševanje so skoncentrirane v matični državi korporacije v centru (v ZDA), proizvodno delo pa se po pravilih nahaja izven razvitih držav, nekje na svetovnem obrobju (Badalič 2010, 77–78).

Razvidno je torej, da globalna delitev dela in neenaka menjava vplivata na (ne)dominantno pozicijo dežele v kapitalističnem svetovnem-sistemu. Za diskurz ekonomskega *razvoja*, ki se je vzpostavil pod hegemonijo ZDA je značilno, da se je dežele, katerih ekonomska proizvodnja trenutno ni na ravni dominantnih dežel, štelo za »dežele v razvoju« (Negri in Hardt 2003, 233). »Razvoj« je torej zahodni koncept, ki se večinoma meri v ekonomskih merilih. Vse države morajo po tej mitski logiki slediti »razvoju«, da se bodo z modernizacijo in tehničnim napredkom nekoč spremenile v »razvite dežele« (Latouche 2009, 13).

5.3.4 IZŽEMANJE DELOVNE SILE

Kapitalisti lahko vse večje dobičke dosežejo tudi z vse večjim izžemanjem zaposlenih. Po mnenju Močnika (2006) so kapitalisti in vlade *večjo prožnost delovne sile* in njeno podreditev novim zahtevam dosegli s *prekarizacijo delovnih odnosov*, z *zmanjševanjem pravic iz dela* – skratka, s povečevanjem negotovosti. Gre za *socialni dumping* s katerim vlade poskušajo doseči konkurenčnost svojih gospodarstev s povečevanjem izkoriščanja in zatiranja tistih, ki proizvajajo vrednost.

S stališča *kapitala* prožnost na trgu delovne sile pomeni: konkurenčno prednost za deželo, ki tako prožnost zagotavlja; da se bo lahko kapital hitreje gibal; da bo lažje preskakoval iz ene proizvodne veje v drugo, iz kraja v kraj; da bo vselej lahko zaposlil najcenejšo delovno silo ob najboljših najemnih pogojih. Prav tako naj bi prožnost bila dejavnik gospodarske rasti in povečevanja bogastva. S stališča *nosilcev* ali *ponudnikov delovne sile* prožnost na trgu delovne sile pomeni: zmanjševanje pravic iz dela; vpeljevanje delovnih razmerij brez jamstev za delavke in delavce; spodkopavanje kolektivnih pogodb; velik porast pogodb za določen čas in honorarne pogodbe za določen projekt; dejansko odpravo minimalne plače; odpravo pravic do bolniške, dopusta, pokojnine, zdravstvenega zavarovanja; zmanjševanje moči sindikatov (Močnik 2006, 116,143). *Prekarizacija* za zaposlenega poleg že naštetega pomeni še hitrejši tempo življenja, stresno življenje v velikih mestih (npr. izpostavljenost prometnim konicam) in oteženo rešitev stanovanjskega problema (Kirn 2010, 142). Danes se prekarizacija kaže tudi v vse manjšem članstvu zaposlenih v sindikatih, kar pomeni, da danes večino zaposlenih ne štiti noben sindikat in so zato bolj izpostavljenim pritiskom delodajalcev (Wolfe 1991, 132).

Vse večja preobremenjenost zaposlenih lahko vodi v številne stresne situacije, te pa v delovne nesreče in napake. Delodajalce v ZDA stres na delovnem mestu stane 200 milijard dolarjev letno zaradi izostajanja, manjše produktivnosti, zdravstvenih izdatkov in zahtevkov za nadomestila. V Veliki Britaniji pa pobere do deset odstotkov letnega BDP (Rifkin 2007, 299–302). Na Japonskem pa prekomerno delo prispeva k velikemu odstotku smrti na delovnem mestu, saj se tisoči zaposlenih dobesedno »pregarajo do smrti« (Ferfila 2007, 851–852).

Vse večjo prekarizacijo delovne sile v Sloveniji ugotavlja tudi *raziskava Mladi 2010*, iz katere je razvidno, da 66 odstotkov mladih v Sloveniji dela v *nerednih oblikah dela* (npr. delo za določen čas, študentsko delo, delo preko podjemne pogodbe, delo preko avtorske pogodbe) (Urad RS za mladino 2010). Poleg tega prekarnost podaljšuje delovni čas, kar se kaže v porastu nadur, delu čez vikend, odpovedi dopustu. Ločnica med delom in nedelom je vse bolj zabrisana, ni več fiksnih delovnikov. Zaposleni so plačani po učinku, prav tako pa praviloma na njihova bremena pada plačilo prispevkov (Gregorčič 2005, 45–46; Kirn 2010, 138).

Za življenje zaposlenega prekarnost zaposlitve po mnenju Močnika (2006) pomeni nenehno grožnjo brezposelnosti in revščine; odpoved materinstvu in očetovstvu; nenehno vsakdanjo gonjo in skrb; nesrečno mladost, trpko zrelost in bridko starost. Prav tako prekarnost vodi v vse hujšo negotovost v vsakdanjem življenju; razkroj »poklicev« in »življenjskih potekov«; konkurenco med posameznicami in posamezniki; hitro upadanje kakovosti življenja; vsesplošni občutek ogroženosti; večjo storilnostno naravnost.

Močnik prekarnost slikovito označi z naslednjimi besedami: »*Potem, ko si je kapital s fordizmom podredil delavska telesa, si v postfordizmu podreja tudi duha in dušo, čustva in inteligenco. Zdaj ni več dosti, da potrpiš – zdaj se moraš ob garanju še navduševati. Kapital ne pije več samo krvi, zdaj hoče še dušo in srce*« (Močnik 2006, 131).

Na tem mestu se pa je smiselno vprašati, kaj se je zgodilo z ostanki primarnega in sekundarnega sektorja v državah centra? To delo danes vse bolj opravljajo *marginalne skupine* (npr. nizko izobraženi, imigrantski delavci, etnične manjšine). Ti opravljajo dela, katerih v centru noče več nobeden opravljati, denar pa porabijo za plačevanje svojih bednih nastanitev in slabe hrane, kar jim ostane pa pošljejo domov družinam. Soočeni so *izrednemu izkoriščanju* – izpostavljeni so številnim kršitvam delovne zakonodaje, bivajo v izjemno slabih bivalnih pogojih, delodajalci jim neredno izplačujejo plače in ostale socialne prispevke. Ker mnogi nimajo državljanstva, tudi niso upravičeni do socialnih ugodnosti, ki veljajo za večino državljanov (Andlovic 2009).

5.4 VZPOSTAVITEV NEOLIBERALIZMA

Na *hudo krizo ameriške hegemonije*, ki jo je povzročila omenjena koincidenca konjunktorne, ciklične in sistemske krize, so se vladajoči razredi odzvali z *neoliberalno gospodarsko politiko* v svetovnem merilu in z *uničevanjem socialne države*. Neoliberalna politika centra svetovnega-sistema je tako poskušala ohraniti obstoječi kapitalistični svetovni-sistem, ki je centru zagotavljal gospodarsko, politično in vojaško prevlado (Močnik 2006). Koalicija sredinskih in desnih sil si je prizadevala *zaustaviti naraščanje stroškov* na vseh treh stroškovnih področjih. Poskušali so znižati raven plač, spet so poskusili eksternalizirati stroške za vhodne vire. Prizadevali so si znižati davke, ki jih je terjala država blaginje. Poleg tega so želeli znižati izdatke za izobraževanje, zdravje in vseživljenjski prihodek (Wallerstein 2006, 113). Omenjene politike lahko poimenujemo program neoliberalizma (Wallerstein 1999, 41). Intelektualci, kakršen je bil Milton Friedman, eden najbolj prepoznavnih obrazov čikaške ekonomske šole oziroma neoliberalcev, so verjeli, da poznajo rešitev kako države centra potegniti iz krize. Neoliberalne ideje so v času vse večje moči delavcev in državnega vmešavanja na trg prinašale način obrambe interesov lastnikov kapitala ter sprožile kapitalistično protiofenzivo keynesianstvu in socialni demokraciji (Klein 2009).

Čikaški ekonomski nauk je pravil, da so ekonomske sile ponudbe in povpraševanja, inflacija in brezposelnost kakor sile narave, stalne in nesprejemljive. Trg je treba po njihovem pustiti, da sam najde svoje ravnotežje, kakor naj bi sile v ekosistemih vedno našle svoje ravnotežje (Klein 2009, 55). Prepričani so bili, da bodo *tržne sile* prinesle blaginjo, svobodo, demokracijo in mir vsemu človeštvu. Neoliberalci so v zadnjih desetletjih oživili klasično liberalno tezo Adama Smitha proti posredovanju države na trgu (doktrina *laissez-faire*), ki postaja vedno bolj globalen. Po njihovem država nima dovolj zmožnosti za kontrolo globalizacije, zato je treba pustiti globalne trge, da delujejo po svoje. Neoliberalizem torej zagovarja popoln umik državne regulacije na področju meddržavnega in globalnega pretoka denarja, blaga, storitev in kapitala, ukinitvev državnega nadzora nad cenami, plačami in menjalnimi razmerji tujih valut (Šolte v Pikalo 2003, 5).

Neoliberalizem tako izpostavlja odločilno vlogo tržnih odnosov in trga, ki povezuje in določa delovanje gospodarskih subjektov (Lah 2005, 69). Neoliberalci verjamejo, da je *svobodi trg popolni znanstveni sistem*, v katerem posamezniki, ki delujejo na podlagi svojih koristoljubnih želja, ustvarjajo maksimalno korist za vse. Če je znotraj gospodarstva svobodnega trga nekaj narobe – visoka inflacija ali naraščajoča brezposelnost – je to zato, ker trg ni v resnici svoboden. Če se v sistemu pojavi neka motnja ali izkrivljenost, čikaška rešitev vedno zagovarja enako rešitev: strožjo in popolnejšo uvedbo temeljnih načel. Za Friedmana je torej osrednjega pomena svoboden, atomiziran posameznik, osvobojen kolektivnega prizadevanja, ki s svojimi potrošniškimi odločitvami izraža absolutno svobodno voljo (Klein 2009, 56–57).

Nobelovec Milton Friedman je v svoji knjigi *Kapitalizem in svoboda* načrtoval glavne ideje neoliberalne doktrine, s katerimi naj bi se vlade borile zoper padajoče in omejene dobičke kapitalistov. Vlade morajo po Friedmanu izvajati naslednje ukrepe: (1) odpraviti vsa določila in regulativo, ki preprečuje kopičenje dobička; (2) odprodati vse premoženje, ki ga imajo v lasti in bi ga korporacije lahko vodile z dobičkom in (3) financiranje socialnih programov morajo dramatično zmanjšati. Z drugimi besedami, vlade morajo izvajati *privatizacijo, deregulacijo* in *krčenje javnih izdatkov*. Davki naj bodo nizki, za vse državljane pa naj se uvede enotna davčna stopnja. Vlada mora omogočiti svobodno delovanje korporacij in si ne prizadevati zaščite lokalnih industrij. Vse cene, vključno s ceno delovne sile, mora določati trg, minimalna plača pa ne sme obstajati. Privatizacija naj zajame zdravstveno skrbstvo, pošto, izobraževanje, pokojnine in ostale javne sektorje (Friedman 2002; Klein 2009, 61). Med neoliberalne ukrepe zmanjševanja javne porabe in uvajanja tržnih modelov v državno upravo lahko uvrstimo tudi idejo *javno-zasebnega partnerstva*, ki v zadnjih desetletjih vse bolj stopajo v ospredje (Ferfila 2007 126).

Po Heldu je neoliberalizem, ki ga z drugimi besedami lahko poimenujemo tudi *nova desnica* ali *neokonzervativizem* zagovarjal stališče, da je politično in ekonomsko življenje stvar individualne svobode in iniciative. Politični program nove desnice je zato vključeval: razširitev trga na vse več področij življenja; oblikovanje »minimalne države«; zmanjšanje moči sindikatov; vzpostavitev močne vlade, katere naloga je uveljavitev zakonov in reda (Held 1989, 231).

Nova desnica je sočasno s poudarjanjem pomena trga v ospredje postavljala obujene *konzervativne vrednote*. Okrepilo se je verovanje v moč in avtoriteto institucij (npr. Cerkev, države, družine). Nova desnica je zagovarjala svetost privatne lastnine, vladavino zakona, obračanje k zgodovini in tradiciji, antihumanizem, realizem v politiki, naravnost in nujnost družbene neenakosti, boj zoper oblike drugačnosti (npr. preganjanje feminizma, homoseksualnosti, pravice do splava) (Oberstar in Kuzmanić 2003, 33–42).

Klein je mnenja, da se je doktrina neoliberalizma v svetu večinoma uvajala s pomočjo *doktrine šoka*. Neoliberalci so namreč za uvajanje svojih reform pogosto izkoristili izredne razmere (npr. vojne, državne udare, gospodarske krize, naravne nesreče). Takrat so ljudje preveč *šokirani*, da bi se učinkovito branili zoper krčenje svojih priborjenih pravic. V mirnem obdobju se ljudje namreč le stežka odrečejo svojim pravicam in privilegijem, v obdobju šoka, pa so pod vplivom »kolektivne omotice« in tako bolj dovzetni na odrekanje določenim pravicam. Ko pa stanje šoka enkrat popusti in se ljudje zavejo situacije, je večinoma že prepozno, saj je kontrarevolucija že izpeljana, pravice pa odvzete (Klein 2003).

Friedman in njegovi čikaški fantje so prvo priložnost za uresničitev idej neoliberalizma v praksi zagrabili v sedemdesetih letih v Čilu. Tamkajšnji levo usmerjeni predsednik Salvador Allende je po zmagi na volitvah leta 1970 namreč začel drastično posegati v gospodarstvo. Uvedel je številne socialne programe, največji »greh« pa je bila nacionalizacija delov čilskega gospodarstva. S tem je posegel v interese ameriških korporacij, ki so zaradi nacionalizacije izgubile velikanski delež prihodkov. Kapitalisti so se zato naslonili na pomoč ameriške vlade, ki je s pomočjo Centrale obveščevalne agencije (CIA) podprla državni udar Augusta Pinocheta. 11. septembra 1973 se je slednji krvavo zavihtel na oblast in uvedel vojaško diktaturo. Sočasno z vojaško fronto (npr. preganjanje političnih nasprotnikov, mučenja, usmrčitve) je potekala ostra gospodarska fronta. Stanje šoka ljudi so čikaški fantje s Friedmanom na čelu, izkoristili za izvedbo neoliberalne protiofenzive. Čikaško gospodarstvo je zajel val privatizacije, deregulacije in krčenja socialnih izdatkov. Vlada je odprla gospodarstvo tujim korporacijam, odpravila uvozne prepreke, ki so ščitile domače gospodarstvo, omogočila špekulativne finance, znižala javno porabo in odpravila nadzor nad cenami osnovnih dobrin. Skladno s teorijo o naravnih zakonitostih delovanja trga so pričakovali padec

cen in stabilizacijo gospodarstva (npr. znižanje brezposelnosti in inflacije). Motili so se. Inflacija je leta 1974 dosegla 375 odstotkov, cene osnovnih živil so poletele v nebo, brezposelnost se je drastično povečala, zavlada je lakota. Ne glede na to so čikaški fantje trdili, da za neuspehe ni kriva teorija, temveč dejstvo, da trg še ni bil *dovolj* svoboden oziroma da reform niso uvedli dovolj strogo. Pinochetu so predlagali še več privatizacije, še obsežnejše in hitrejše krčenje porabe. Kot rečeno, se je neoliberalni poskus izkazal za popolni polom. Družba se je izredno polarizirala, brezposelnost povečala, inflacija je bila neukročena, gospodarstvo je bilo na tleh, zadolženost države se je izredno povečala. Največje koristi so pobrale zgolj tuje korporacije in majhna finančna elita – *piranhe*, ki so jim neoliberalni ukrepi prinesli bajne dobičke (Collier in Sater 2004, 359–373; Klein 2009, 79–90). Neoliberalna doktrina šoka se je na podoben način kot v Čilu izvajala še v številnih drugih koncih sveta, od držav centra do držav polperiferije in periferije. Uvajali so jo tudi v ostalih latinskoameriških državah (npr. v Argentini, Braziliji, Boliviji), Indoneziji, v Rusiji po razpadu Sovjetske zveze, na Kitajskem po »odprtju«, v ZDA po orkanu Katrina, v Aziji po uničujočem cunamiju, v Iraku po ameriški invaziji in še mnogih drugih državah. Marsikje je šok doktrina potekala na krvav način, velikokrat pa so jo uvedli na miren način pod pretvezo »nujno potrebnih reform« (Klein 2009).

5.5 NEOLIBERALIZEM KOT POLITIČNI PROGRAM

V nadaljevanju bomo analizirali neoliberalne »reševalne« prakse v samem centru kapitalističnega svetovnega sistema, natančneje v Veliki Britaniji in ZDA.

V Veliki Britaniji je po drugi svetovni vojni prevladovala keynisijska ekonomska politika, plod katere je bila razširjena država blaginje z visokimi davki. Vlada je s posegi na trg zagotavljala polno zaposlenost, z veliki javnofinančnimi izdatki skrbela za socialno varstvo in z močnimi socialnimi partnerji sklepala kompromise. Takšna politika je vodila v večanje proračunskega primanjkljaja, s tem pa v večanje javnega dolga. Zaposleni so si s pomočjo sindikatov izborili vse višje plače, kar je klestilo dobičke in vodilo v vse višjo inflacijo. Po naftni krizi so cene goriv in ostalih potrošnih dobrin eksplodirale, inflacija in brezposelnost sta poskočili v nebo (Pugh in Garratt 1993, 134–135; Lah 2005, 241).

Ker se je keynisijska politika le stežka soočala z vse večjo inflacijo in posledičnim ugašanjem gospodarstva, so rešitev iz nastale situacije ponudili neoliberalci oziroma z drugimi besedami teoretiki *nove desnice* ali *monetarizema* ali *neoklasične ekonomske teorije*. Slednji so zagovarjali tezo, da je za rešitev iz krize, nujno potrebno »državo potisniti nazaj«. Po njihovem mnenju je individualno svobodo zmanjševalo večanje števila birokratskih državnih uradov, torej »preobremenjena vlada«. Njihov program je temeljil na odporu do posegov države in njenega nadzora nad ključnimi ekonomskimi in družbenimi področji. Avtorji, kot so bili Milton Friedman, Robert Nozick in Friedrich Hayek, so vneto zagovarjali potrebo po »minimalni državi«, katere bistvena naloga je varovanje individualne svobode posameznika in zagotavljanje nemotenega delovanja tržnih sil. Država naj opravlja le funkcijo »nočnega čuvaja«. Proračun pa naj bo uravnan in majhen (Held 1989, 231–232; Pugh in Garratt 1993, 136–137; Lah 2005, 222,250; Payne in Phillips 2010, 88–89).

Britanska premierka Margaret Thatcher je po zmagi konzervativcev na volitvah leta 1979 začela uvajati neoliberalno politiko, ki pa je v angleški skupnosti sprva trčila ob veliko nezadovoljstvo ljudi, kar je povzročilo padanje njene priljubljenosti. Ljudje se namreč v mirnem obdobju niso želeli rade volje odpovedati svojim priborjenim pravicam in privilegijem. Thatcherjevi se je izjemna priložnost za radikalno kapitalistično preobrazbo ponudila s *falkladnsko vojno* z Argentino. Zmaga v omenjeni vojni je pozornost naroda preusmerila k »zunanjemu sovražniku«, ljudje so se oprijeli nacionalistične retorike, prej nepriljubljeno premierko pa so povzdignili v junaško »železno lady«. Stanje vojne oziroma kolektivnega šoka in velika podpora ljudi zaradi zmage, sta ji je omogočila lažji brutalni spopad z »notranjim sovražnikom«, sindikalno organiziranimi delavci. Stavko rudarjev v letih 1984-1985 je nasilno zatrla, s tem pa dala jasen signal delavcem in preostalim sindikatom, da naj se nehajo upirati in se odrečejo pravicam in privilegijem. Pot neoliberalnim reformam je bila prosto odprta (Klein 2009, 137–141).

Z nacionalnimi organizacijami sindikatov in delodajalcev se niso več posvetovali o vladnih politikah in predstavniki obojih so ugotovili, da niso več vključeni v državne organe. Sredstva za socialno skrbstvo so se znižala z omejitvijo podpor, posebej pri plačevanju podpore brezposelnim, z nadomeščanjem podpor s krediti, kar je šlo na račun študentov in s poviševanjem dajatev. Panoge in storitve v javnem sektorju so se z

različnimi oblikami privatizacije vrnile na trg (npr. prodaja javnih podjetij zasebnikom). Prišlo je do masovne prodaje stanovanj javnega sektorja in uvajanja »obveznih konkurenčnih javnih razpisov«. Oblikovali so notranje trge na področju zdravstva in izobraževanja, kar je prisililo šole, univerze in bolnišnice v medsebojno konkurenčnost. Spodbujalo se je zasebno zdravstvo in izobraževanje, zasebne pokojninske fonde in privatizacijo zaporov. Prišlo je do deregulacije gospodarstva, ki je pomenila ukinjanje ali zmanjševanje državne regulacije gospodarskih dejavnosti (npr. ukinjanje omejitev nedeljskega poslovanja in šibkejša regulacija komercialnih televizij). Poleg tega so uvedli deregulacijo finančnega sektorja, ki je vodila v odstranitev mednarodnih preprek, posebej opustitev menjalnih nadzorov; tuje banke so tako dobile večjo svobodo v Londonu, britanske banke pa večjo svobodo pri poslovanju v tujini in ustvarjanja denarja preko finančnih poslov. S Thatcherjevo je prišlo do jasnega preobrata prioritet od ohranjanja zaposlenosti k nadzoru inflacije. Cilj je bilo povečati gospodarsko rast in akumulacijo kapitala. Iz ekstenzivne fiskalne politike so se tako obrnili k restriktivni monetarni politiki. Znižali so davke, zvišali obrestne mere, količino denarja v obtoku pa zmanjšali, kar je po njihovem vodilo v nižanje visoke inflacije. Polna zaposlenost ni bila več vladni cilj, saj so verjeli, da je nezaposlenost le začasna in jo bo trg sam od sebe odpravil. Vsi ti ukrepi so zahtevali vzpostavitev močne države. Ponovna oživitev tržnih sil je dejansko povečala državni nadzor – ustanovili so namreč vrsto novih regulativnih teles. Centralna oblast je prav tako povečala nadzor nad lokalnimi oblastmi (Pugh in Garratt 1993, 138–151; Fulcher 2010, 63–66).

Iz zgornjih ukrepov je razvodno, da *ni* prišlo do »umika« države, saj so tržni mehanizmi lahko delovali samo v kontekstu državnega posredovanja in regulacije. Pravzaprav je bila celotna predstava o zgodnjem obdobju, v katerem je vlagal trg, le *mit*, saj je v času arhaičnega kapitalizma država preko vzdrževanja reda igrala ključno vlogo pri zagotavljanju delovanja kapitalizma. Neoliberalizem v resnici zaznamuje gromozanski *porast državne regulacije*, ki se je razširila, bolj kot kadarkoli prej. V obdobju po Margaret Thacher so oblast v Veliki Britaniji prevzeli »novi laburisti«, ki pa so, ne glede na svoj primarni politični program (skrb za izboljšanje položaja delavstva), nadaljevali z neoliberalno doktrino. Privatizacijo so razširili na nova področja s pomočjo *javno-zasebnih partnerstev*, ki so v javne službe pritegnile zasebni kapital in upravljanje (Fulcher 2010).

Neuspešno soočanje Carterjeve administracije z gospodarskimi (npr. naftni šok, visoka inflacija) in številni zunanjepolitični problemi (npr. izguba vpliva ZDA na številne prozahodne vlade v tretjem svetu na račun okrepljenega vpliva Sovjetske zveze) je vodilo v izgubo zaupanja volivcev. Carterja je zato na volitvah leta 1980 premagal Ronald Reagan, ki je združeval odpor do komunizma, ki je spominjal na petdeseta leta, s fundamentalistično vero v neoliberalno doktrino svobodnega trga (Knutsen 2001, 255). Uradna ideologija ameriške vlade je tako pod administracijo Reagana postala vera v *samouravnavajoči se trg*, kar lahko razumemo kot odziv na krizo hegemonije ZDA v sedemdesetih letih (Arrighi 2009, 67).

Med *neoliberalne ukrepe*, s katerimi je administracija Reagana skušala obrniti strukturni trend padanja dobičkov, štejemo: opuščanje keynesijanstva; omejitev javnofinančnih odhodkov; deregulacijo nekaterih panog (npr. letalski, železniški, cestni in tovorni promet, telekomunikacije in pridobivanje elektrike); privatizacijo nekaterih storitev (npr. privatizacija mnogih lokalnih služb in zaporov z državnim vodenjem); okrnjenje socialnega skrbstva; zniževanje davkov in omejevanje socialnih podpor ter siljenje njihovih prejemnikov k slabo plačanemu delu (npr. program *Welfare-to-work*) (Fulcher 2010, 85). Ali je Reaganov monetarizem deloval? Odgovor na to vprašanje je dvojen. Inflacija in brezposelnost sta resda upadli. Ker so znižali davke (za bogate), je država izgubila pomemben vir prihodkov. Z enormnimi javnimi izdatki na račun velikega zadolževanja je vlada v vojaško-industrijskem kompleksu zaposlila na milijone ljudi (npr. projekt *Vojne zvezd*) in s tem uspešno znižala brezposelnost. Izdatki za orožje so se s 85 milijard dolarjev leta 1975 povečali na 130 milijard dolarjev leta 1980. Reagan je tako v resnici nadaljeval predhodno keynesiansko politiko, kar je privedlo do tega, da je prej relativno nizek proračunski primanjkljaj države poskočil iz 60 milijard leta 1980 na 200 milijard leta 1985 (Pugh in Garratt 1993, 153–154; Knutsen 2001, 257).

Predsedniki vseh kasnejših administracij (npr. George H. W. Bush, Bill Clinton in George W. Bush) so nadaljevali s neoliberalno politiko. Politične odločitve, kot so spodbujanje naravnega delovanja trga, deregulacija finančnih trgov, zniževanje stopenj obdavčitve visokih prejemkov, sproščanje davkov na dobiček od kapitala in investicij so najbolj koristile najbogatejšim Američanom, izvajale pa so se na račun nižjih prejemkov in pravic srednjega in revnejših slojev (Lieberman 2010).

5.6 ZNAČILNOSTI NEOLIBERALNE IDEOLOGIJE

Vsak sistem svojo vladavino vzdržuje s pomočjo neke *ideologije*. Da bi lažje razumeli kako se širi *neoliberalna ideologija* bomo na tem mestu na kratko orisali kaj ideologija sploh je in na kakšne načine se lahko širi.

Vsaka ideologija ustvarja utvaro, da je mogoča »sinteza«, da je mogoče vprašanje totalizirati in povzeti: zato ideologija tudi ustvarja praktično iluzijo, kakor da je mogoč en sam odgovor, enoten sklep in ena sama odločitev, kakor da je mogoča in potemtakem tudi nujna ena sama in edina akcija (Močnik 2006, 95). Ideologija ni zgolj niz idej ali teorij, ni zgolj moralna drža ali svetovni nazor. Je koherentna strategija, iz katere je mogoče narediti politične sklepe. Ideologije, ki so se rodile neposredno po francoski revoluciji, trdijo, da obstajajo tekmujoče skupine, ki imajo tekmujoče dolgoročne strategije o tem, kako obravnavati spremembe in kdo naj bi imel pri tem vodilno vlogo (Wallerstein 2006, 81–82).

Po Althusserjevem mnenju ima »vladajoči razred« v svojih rokah državno oblast in tako tudi nadzor nad represivnim in ideološkimi aparati države. »Vladajoči razred« s pomočjo *ideoloških aparatov države* tako z lahkoto širi vladajočo ideologijo (Althusser 1980, 53). Kaj pa je represivni aparat države (RAD) in kakšna je njegova vloga? V klasični marksistični teoriji aparat države (AD) obsega vlado, upravo, vojsko, sodišča, policijo, zapore, psihiatrične bolnišnice itd. Althusser je našete institucije poimenoval *represivni aparat države* (RAD). Njegova naloga je, da v skrajnih primerih »s silo širi« vladajočo ideologijo (Althusser 2000, 70).

Že Gramsci je v svojih delih razmišljal, da država ne obsega samo državnega represivnega aparata, pač pa zajema tudi nekatere institucije »občanske družbe« (npr. cerkev, šole, sindikate). Althusser pa je med prvimi teoretiki najbolj sistematično in dosledno razvil idejo o posebnih in specializiranih institucijah, ki jih je poimenoval *ideološki aparati države* (IAD). Med njih Althusser uvršča verski ideološki aparat države (sistem različnih cerkva), šolski ideološki aparat države (sistem različnih »šol«, državnih in zasebnih) in družinski ideološki aparat države (reprodukcija delovne sile). Poleg omenjenih ideoloških aparatov države pa Althusser navaja še pravni ideološki

aparatus države (sodi tudi k RAD), politični ideološki aparatus države (politični sistem z različnimi strankami), sindikalni ideološki aparatus države, informacijski ideološki aparatus države (npr. tisk, radio in televizija) ter kulturni ideološki aparatus države (npr. književnost, lepe umetnosti, šport) (Althusser 1980, 50–51).

Vladajoče politično-ekonomske kaste so ukrepe neoliberalizma zapakirale v »prikladno govorico neoliberalne ideologije«, s pomočjo katere so bili drastični posegi v socialne in delavske pravice lažje sprejemljivi za množice. Kaj pa nam sporoča neoliberalna ideologija, pa bomo proučili v nadaljevanju.

Blagodejni samodejni mehanizmi kapitalistične ekonomije po Močniku (2006, 124) zahtevajo vdano in poslušno ljudstvo. Kako ljudstvo prisiliti v vdanost, poslušnosti in otopelost, pa je spet posel države: z ideološkimi aparati, cerkvijo in televizijo, po potrebi pa tudi z pendrekom, kundakom in, ker smo razviti, nemara s šokerjem.

Izobraževalni sistem je vnaprej institucionaliziran kot sistem za reprodukcijo družbenih hierarhij in neenakih položajev. Šolski, parašolski in vzporedni mehanizmi socializacije mlade ljudi socializirajo na način izrazitega individualizma, družbene atomizacije in anticipirane družbene anomalije (Močnik 2006, 30,49). Na univerzah se dandanes večinoma ne proizvajajo več kritične misli, profesorji silijo študente, da se na pamet naučijo resnic, ki jih pač hočejo slišati na izpitih. Študentje pa nič: kot pridni hlapci se pač učijo na pamet, da bi jih njihovi gospodarji na koncu pohvalili (Rutar 2003, 22).

Ideološki aparatus države, predvsem informacijski in kulturni IAD, nam v življenju ponujajo ničvrednosti, plehkosti, jalovosti, zaradi česar ljudje preusmerjajo svojo pozornost na nepomembne vsakdanje zadeve, kot so na primer moda, potrošnja dobrin, medijska zabava (Rutar 2004, 10). Preko IAD-a se prav tako skuša posredovati *prevladujoče ideje in vrednote Zahoda*, zapakirane v besedno zvezo »imeti in uspeti«. Tako nam pravijo, da če boš priden, vesten, odgovoren, samozavesten, odločen, vztrajen, motiviran, predan, inovativen, fleksibilen, boš s srčnostjo, odrekanjem, požrtvovalnostjo, trdim delom in trpljenjem imel velike možnosti, da postaneš v življenju zelo uspešen. V medijih nam zato nenehno prikazujejo primere uspešnih, lepih, bogatih posameznikov, ki so s trdim delom v življenju uspeli in imeli (npr. Bill Gates, Donald Trump, Carlos Slim, Mark Zuckerberg, Larry Page in Sergey Brin).

Prepričujejo nas, da so *možnosti ogromne*, potrebujemo le nekaj volje, znanja, domišljije in predvsem sreče (CEKIN 2010; Forbes 2011). IAD nam preko izjemno popularnih resničnostnih šovov in izborov, kot je na primer *Slovenski top model*, nenehno ponujajo »recepte«, kako z nekaj sreče, znanja, lepote in talenta uspeti »iz nič« in postali »velike slavne zvezde« (Slovenski top model). Ne glede na zgornje »sladke besede«, pa so možnosti, da bomo v resničnem življenju »iz nič« izjemno obogateli, približno ena proti milijon (Moore 2004, 149–154).

Ideologija boja »vseh proti vsem« in »zmage najmočnejšega« se nam subtilno vsiljuje preko vsakodnevnih TV programov, kot je na primer *Animal Planet*. S poudarjanjem Darwinovega logike, da v naravi preživi le najmočnejši in najbolj prilagojeni, predvajanjem prehranjevanja plenilcev (npr. morskih psov, levov, kač, hijen), nam v podzavest vsiljujejo logiko, da če pa hočeš v življenju uspeti, se boš moral prilagoditi okolju, v katerem se vsi borijo proti vsem, poraziti boš moral tekmece oziroma konkurente, biti boš moral zvit, napadalen, agresiven, potrpežljiv, tako kot se obnašajo ostali plenilci v naravi (Animal Planet 2011). Moderni *Robinson Crusoe* – Bear Grylls, ki ga lahko dnevno spremljamo na *Discovery Chanelu* nas znova in znova prepričuje, da lahko posameznik v naravi in družbi preživi in uspe le, če je dovolj iznajdljiv, prilagodljiv, pogumen, vztrajen in trden (Discovery 2011).

Ideološko vezivo v neoliberalni ideologiji po besedah Močnika torej ni več solidarnost, temveč »konkurenca«, »boj vsakogar proti vsakomur« – ali, s priročnim evfemizmom, »individualna odgovornost«. Vladajoča ideologija nenehno in povsod »neizpolnjene obljube« sistema prevaja v »še nedosežene uspehe« ali celo kar »neuspehe« individuuma. Tako individuumi kar naprej lovijo svojo »prihodnost« in svoj »prihodnji uspeh«, s tem pa pomagajo pri večnem pogonu sistema za seboj samim, se pravi, pri neprestanem sistemskemu revolucioniranju ali, bolj prozaično, pri uveljavljanju systemske zahteve po neskončni akumulaciji (Močnik 2006, 65). Dejstvo, da kapitalizem ni »pravičen«, je torej ključna poteza, ki ga dela za *večinsko sprejemljivega*. Mnogo lažje je namreč sprejeti lastni poraz, če vemo, da ta ni posledica naših inferiornih kvalit, ampak stvar naključja/sreče/usode (Žižek 2007, 84).

Gre torej za individualizacijo življenjskih izbir in privatizacijo dosežkov ter odgovornosti za (ne)uspele izbire. Pritiski k individualizaciji so mehanizmi discipliniranja, so ideološka razgradnja sleherne skupnosti v politično anemične posameznice in posameznike, ki se vsak zase, globoko v zasebnosti, potegujejo za čim boljši življenjski prostor in ne vidijo, da pri medsebojnem prerivanju kolektivne in politične probleme teptajo v prah (Kralj 2006, 170).

Neoliberalna ideologija se je v zadnjih desetletjih zelo ukoreninila v svetovni *politični areni*. Znanе besede Margaret Thatcher: »*There is no alternative*«, jasno nakazujejo, da neoliberalizem z uvajanjem načel prostega trga na vsa področja človeškega življenja, v svetu naj ne bi imel nobene alternative (McChesney 1999). Ob propadu Sovjetske zveze oziroma ob koncu hladne vojne so nekateri avtorji sledili tradiciji Thatcherjeve. Trdili so, da bodo univerzalna merila in vrednote prevladale nad tistimi, ki temeljijo na lokalnih, nacionalnih ali regionalnih družbenih formacijah. Formacija te trditve je bila »teza o koncu zgodovine«, ki jo je razvil Francis Fukuyama (Kunsten 2001, 278). Slednji je bil mnenja, da opazovalci hladne vojne spremljajo »konec zgodovine« kot takšne: to je končna točka ideološkega razvoja človeštva in univerzalizacije zahodne liberalne demokracije in neoliberalnega kapitalizma kot končne oblike človeške vladavine. Vojna idej je bila po njegovem stvar preteklosti, doba globalnega spopada pa mimo (Fukuyama 1992). Vse ovire so bile odstranjene, vse alternative kompromitirane, svet pa naj bi doživel popolno homogenizacijo, kjer vsi sprejemajo vrednote liberalne demokracije (Štefančič 2011b). Nekateri avtorji pa se niso strinjali s tezo o »koncu zgodovine« – tako je Samuel Huntington zagovarjal tezo o »spopadu civilizacij«, ki naj bi nasledil spopad kapitalistične in komunistične ideologije po koncu hladne vojne. Po njegovem največji in najpomembnejši spopadi ne bodo potekali med družbenimi razredi, med bogatimi in revnimi ali gospodarsko drugače določenimi skupinami, temveč med ljudstvi, ki bodo pripadale različnim kulturnim enotam. Največjo grožnjo za red in mir naj bi tako predstavljal »spopad med različnimi civilizacijami« (Huntington 2005).

Poleg naštetega neoliberalna ideologija vneto zagovarja »kulturne raznoličnosti«, multikulturalizem, pluralne identitete, spoštovanje svoboščin, človekovih pravic in različnosti ter vodi »politiko priznanja« (Močnik 2006, 128–129).

5.7 NEOLIBERALNA GLOBALIZACIJA

Na tem mestu se bomo ozrli, kako se je neoliberalna ideologija *globalizirala* po vsem svetu. Z neoliberalno globalizacijo so države centra z ZDA na čelu želele okrepiti svojo pešajočo vlogo hegemonu v kapitalističnem-svetovnem sistemu.

Kaj pa sploh je *globalizacija*? Pojem globalizacije je sicer zelo izmuzljiv. Ne obstaja neka enotna definicija globalizacije, poskus, da bi jo opredelili, pa je »enak poskusu, da bi na steno z žebljem pribili puding« (Beck 2003, 39).

Po Močniku gre pri globalizaciji za niz procesov, ki jih spodbuja sistemska logika kapitalizma. ***Globalizacija je logika kapitalizma sama.*** V tem smislu je sistemska nujna – odkar obstaja in vse dokler traja kapitalizem. V zgodovini so se soočale različne politike globalizacije, včasih so sodelovale, pogosteje se spopadale – zlasti seveda v bojih za prevlado, za hegemonijo v kapitalističnem svetovnem-sistemu. Zato nobena posamezna politika globalizacije ni nujna – in tako tudi zdaj vladajoča neoliberalna politika globalizacija ni neizbežna (Močnik 2006, 8–9). Logiko globalizacije sta že leta 1848 v *Komunističnem manifestu* nazorno opisala Marx in Engels:

Buržoazija je z izkoriščanjem svetovnega trga kozmopolitsko oblikovala produkcijo in potrošnjo vseh dežel. Industriji je na veliko obžalovanje reakcionarjev spodmaknila spod nog nacionalna tla. Prastare nacionalne industrije so bile uničene in se še iz dneva v dan uničujejo. Spodrivajo jih nove industrije, katerih uvajanje postaja za vse civilizirane nacije življenjsko vprašanje, industrije, ki ne predelujejo več domačih surovin, temveč iz najbolj oddaljenih področij, in katerih fabrikanti se ne porabljajo le v deželi sami, temveč na vseh delih sveta hkrati (Marx in Engels 2009, 99).

Neoliberalna globalizacija se prikazuje kot nujen okvir, ki ne omogoča alternativ. Globalizacija naj bi težila h *konvergenci*. Njeni procesi naj bi prispevali k poenotenju, ne glede na to, da imamo v procesih globalizacije opraviti z različnimi začetnimi temelji in institucionalnimi ureditvami družb, držav ali gospodarstev (Pikalo 2003, 29–30). V neoliberalnem diskurzu globalizacije gre za odsotnost želje. Tako se nikoli ne govori o

željah multinacionalk po neomejenih trgih, prosti trgovini, demontaži države ipd. Globalizacija se tako prikazuje kot »naraven proces«, ki poteka brez posegov človeka (Fairclough v Pikalo 2003, 32–33). *Neoliberalna globalizacija* (1) deluje v smeri varovanja interesov kapitala in razširjanja procesov akumulacije kapitala; (2) teži k homogenizaciji državnih politik in celo državnih oblik, ki vse varujejo interese kapitala in razširjajo proces akumulacije kapitala z ekonomskim pravoverjem v ideologijo trga (znotraj katere država sama postane podrejena tržnim silam in hkrati instrumentalno deluje v interesu kapitala); (3) dodaja in razširja nivo transnacionalne institucionalne oblasti nad državami; (4) izključuje uporne družbene sile iz politične arene (Amoor in drugi v Pikalo 2003, 123–124). Neoliberalno globalizacijo lahko torej označimo kot posledico močnih držav, zlasti ZDA, ki vsiljujejo trgovinske in druge sporazume v grlo ljudstev sveta, da bi korporacijam in bogatim olajšale ekonomsko prevlado v državah sveta, ne da bi imele obveznosti do narodov teh držav (McChesney 2005, 22). Po Wallersteinu neoliberalna globalizacija pomeni nič drugega kot odpiranje mej za prosti pretok blaga in kapitala (ne pa tudi dela) (Wallerstein 2006, 114).

5.7.1 AKTERJI NEOLIBERALNE GLOBALIZACIJE

Globalizacija, ki jo doživljamo zdaj, je potemtakem neka posebna globalizacija: tista, ki jo uveljavlja neoliberalna politika držav centra, ZDA in Evropske unije. Njeni glavni nosilci so dveh vrst: *mednarodne ustanove*, kakršne so Mednarodni denarni sklad, Svetovna trgovinska organizacija in Svetovna banka ter *vladajoči razredi* (Močnik 2006, 22). Pri razširjanju ameriškega gospodarsko političnega vpliva po svetu sta od 70-tih let 20. stoletja imeli glavno vlogo mednarodni finančni ustanovi, v kateri je ameriški vpliv prevladujoč – Svetovna banka (WB) in Mednarodni denarni sklad (IMF) (Fulcher 2010, 118). Omenjeni instituciji sta ob Združenih narodih postali pomožno orodje v rokah ameriške vlade pri uresničevanju njenih svetovnih hegemonističnih ciljev (Arrighi 2009, 64). V letih 1974-1975 sta IMF in WB preusmerili pozornost od razvitih industrijskih držav k tretjemu svetu, ki se je opotekal pod težo rastočih cen nafte. Ko je IMF postopno večal svoja posojila, je zlagoma povečal tudi obseg prisilnih »pogojev« in »strukturnih prilagoditev«, ki jih je vsiljeval državam porabnicam (Davis 2009, 196–197).

Od 80-tih letih 20. stoletja naprej je vstopil v veljavo *Washingtonski konsenz*. Z njegovo pomočjo so ZDA »izrabile« zgoraj omenjene »mednarodne institucije«, da so s finančnimi pritiski prisilile države v razvoju k prilagajanju prevladujočemu ameriškemu modelu kapitalizma. Mednarodne institucije (npr. IMF, WB) so promovirale *ideologijo in politiko prostega trga*; *proračunsko strogost* – usmerjena v zmanjševanje »potratnih« javnofinančnih odhodkov in ukinjanje ohlapnih monetarnih politik, ki vodijo v inflacijo; *privatizacijo* – s katero naj bi se znebili »neučinkovitih« javnih podjetij, vpeljali tržno disciplino in hkrati omejili javnofinančne odhodke; *liberalizacijo* – umikanje preprek pri trgovanju, pri čemer naj bi pomagala Svetovna trgovinska organizacija (WTO) in prekinitev državnih vmešavanj v delovanje trgov. Te politike so kot rečeno vpeljevali s *pogojevanjem*, kar pomeni, da so bila posojila pogojena z uresničevanjem takšnih politik. Visoka odvisnost držav v razvoju od posojil je pomenila, da je bil njihov položaj pri nasprotovanju tem politikam zelo šibak (Chomsky 2005, 27–28; Fulcher 2010, 119).

Poglavitno orodje za oblikovanje svetovnega trga pod ameriško hegemonijo je bil leta 1949 sprejet Splošni sporazum o trgovini in tarifah (GATT). Slednji je prepuščal nadzor nad hitrostjo in smerjo liberalizacije trgovine vladam na splošno in še posebej ameriški vladi. S tem so ZDA uvedle trgovinski režim, ki je bil veliko manj radodaren do preostalega sveta, kot je bil britanski (Arrighi 2009, 68). GATT se je leta 1995 preoblikoval v Svetovno trgovinsko organizacijo (WTO), katere naloga je reševanje trgovinskih sporov in sprejemanje rešitev za učinkovit ter obsežen globalni trgovinski režim. Članice morajo ob vključitvi spremeniti državna pravila oziroma zakonodajo v smislu popolne uskladitve z naddržavno trgovinsko zakonodajo. Pritiski globalnega gospodarstva in neoliberalna podpora prosti trgovini številne nečlanice »silita« k čimprejšnjemu vstopu v WTO (Ferfila 2007, 14).

»Globalizacija« je okrepila transregionalne povezave in ekonomsko, politično ter varnostno sodelovanje med državami. Med takšne projekte poglobljenega sodelovanja med državami na primer uvrščamo: Evropsko unijo (EU), Organizacijo Severnoatlantske pogodbe (NATO), Organizacijo za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE), Organizacijo za ekonomsko sodelovanje in razvoj (OECD), Azijsko-pacifiško ekonomsko sodelovanje (APEC), Združenje jugovzhodnih azijskih narodov (ASEAN) in še mnoge druge (Beck 2003, 170–171; Ferfila 2007, 12–15).

Med najpomembnejše akterje neoliberalne globalizacije Arrighi šteje *transnacionalne korporacije*. Čas ameriške hegemonije je spremljala težnja po »ponotranjenju« in opravljanju pomembnega in naraščajočega deleža svetovne trgovine v okvirih velikanskih, navpično povezanih in transnacionalnih korporacij. Gre za strogo poslovne organizacije⁴, ki se specializirajo funkcionalno na specifičnih področjih proizvodnje in distribucije prek mnogih ozemelj in jurisdikcij v sodelovanju z drugimi podobnimi organizacijami in v konkurenci z njimi. Velikanski vpliv korporacij se kaže tudi v dejstvu, da vse večji delež svetovnega trgovanja predstavlja zgolj transferje znotraj korporacij. Poleg tega osrednji pomen, namesto trgovine, dobivajo *tuje neposredne investicije* s strani korporacij (Arrighi 2009, 68). Globalne korporacije s patentiranjem znanja in produktov (npr. s patenti, z licencami, z registriranimi znamkami) dosegajo vrtooglave dobičke in monopolne tržne deleže. Postavljajo trende, sooblikujejo življenjske sloge, sponzorirajo številne dogodke vsakdanjega življenja (npr. športne in kulturne dogodke), vplivajo na oblikovanje politik držav in so celo močnejše od številnih »revnih« držav (Klein 2005). Za korporacije je značilna hitra rast. V zadnji četrtini 20. stoletja se je njihovo število s 7000 leta 1971 povečalo na 26000 leta 1993. Njihova rast vlaganj v države v razvoju je narasla po letu 1985 in se nadaljevala v 90-ih letih (Fulcher 2010, 101,115).

5.7.2 DRŽAVA IN NEOLIBERALNA GLOBALIZACIJA

Kriza ameriške hegemonije je vlade centra prisilila, da so dotedanjo državo blaginje preoblikovale v *neoliberalno državo*. Za moderno, subsidiarno neoliberalno državo je po Močniku značilen prehod iz suverenosti ljudstva k suverenosti večinskega naroda. Suverenost večinskega naroda pa se izvršuje z različnimi vrstami etničnega čiščenja, segregacijo in diskriminacijo. V »državi organske identitete« se dogaja *politizacija kulture* – kultura tako od politike prevzame kohezijsko vlogo družbenega veziva. Identitetne kulture so izključujoče in normativne. *Avtonomizacija politične sfere od ekonomije* vodi v posledičen nastanek avtonomne državopolitične sfere in hegemonijo svobodne in avtonomne ekonomske sfere (Močnik 2006, 55–57).

⁴ Delovanje korporacij nazorno prikazuje film *The Corporation* (Achbar in Abbott, 2006).

Naloga moderne, subsidiarne neoliberalne države so po mnenju Močnika, da skrbi za manjšine in preganja nacionalizme; priznava versko svobodo, goji toleranco in bdi nad razcvetom verskih skupnosti, varuje njihove tradicije in posebne kulture – a preganja fundamentalizme, nestrpnost, politizacijo kulturnih razlik. Poleg omenjenega izvaja represijo nad ostanki socializirane politike, ki se reartikulirajo v nove politične prakse zunaj političnih aparatov. Najpomembnejša naloga neoliberalne države pa je, da skrbi, da procesi svetovne ekonomije na njenem ozemlju nemoteno potekajo, in da *izpolnjuje zahteve institucionalnih zastopnikov teh procesov* (npr. Mednarodnega denarnega sklada, Svetovne trgovinske organizacije, Svetovne banke, Evropske unije, OECD). Hkrati pa je njena naloga izpolnjevanje zahtev univerzalnega prava in njenih institucionaliziranih ali samozvanih zastopnikov (npr. ZDA, EU, OZN). Nenehno si mora prizadevati, da *na svoje ozemlje pritegne kapitalne tokove*, hkrati pa izkoriščanju in zatiranju navkljub, *ohranjati socialni mir*, se pravi, standarde človekovih pravic in manjšinskih statusov (Močnik 2006, 58–59).

Za vladavino oblastniških kast v državah centra kapitalističnega svetovnega sistema je značilno, da se javno prikazujejo in ideološko legitimirajo za »strokoven« ceh, za *nevtravno tehnično skupino družbenih upravljalcev*. Da lahko nemoteno vladajo, morata biti izpolnjena naslednja pogoja. Po *ideološkem pogoju* morajo vladajoče politike izgledati samoumevne, neproblematične in ne smejo imeti alternative; ljudstvo, »javnost«, ljudje ne smejo niti vedeti, da so kakšne drugačne politične in družbene prakse sploh mogoče; vse druge prakse je treba prikriti, osmešiti ali kriminalizirati. *Strukturni pogoj* pa zagotavlja monopolizacijo političnega življenja. Politika vladajoče politične kaste zato nenehno zatira politično (Močnik 2006, 68–70).

Vlade v deželah centra kot *agenti neoliberalizma* skrbijo, da družbeni kompromis vsekakor nima več oblike države blaginje, država s svojimi posegi ne zagotavlja več polne zaposlenosti. V državah je zato manj socialnega skrbstva in manj državne lastnine. Vlade nenehno krčijo proračunske izdatke. Država se je celo odpovedala monopolu pri uporabi fizičnega nasilja in je nekatere svoje »varnostne« funkcije prenesla na zasebna podjetja. Vlade druga za drugo privatizirajo šolstvo, zdravstvo in pokojninsko varstvo (Močnik 2006; Fulcher 2010).

5.7.3 POSLEDICE NEOLIBERALIZMA

Na vse počasnejšo gospodarsko rast držav centra, vse večje nestabilnosti in pogostost kriz so po Fulcherju (2010, 135) vladajoče kaste svojo vojaško, politično in ekonomsko gospostvo nad ostalim svetom ohranjale z vsiljevanjem neoliberalnih politik – tako v deželah centra kot polperiferije in periferije. Brutalnost vpeljevanja teh politik in njihove grozljive posledice v odnosu do *družbe in okolja po svetu* bomo nakazali v nadaljevanju naloge.

Poročila Organizacije združenih narodov o človekovem razvoju jasno kažejo, da se je *prepad med najbogatejšimi in najrevnejšimi državami* v zadnjih desetletjih močno povečal. Leta 1820 je bilo najbogatejših pet držav na svetu trikrat bogatejših od petih najrevnejših. Leta 1950 so bile bogatejše 35-krat, leta 1970 44-krat in leta 1992 72-krat. Mednarodne razlike v bogastvu enakomerno naraščajo in vse bolj *ločujejo* svet na dva dela (Fulcher 2010, 115). Leta 1990 je bila razlika v življenjskem standardu med vsemi zgodaj industrializiranimi državami z Vzhodno Evropo vred in preostalim svetom v razmerju 1 proti 8. Razlika med Indijo in ZDA je bila v razmerju 1 proti 20; med Kitajsko in Japonsko pa 1 proti 9 (Giraud 2006, 8).

Zaradi neoliberalnega plenjenja so se drastično povečevale *razlike med bogatimi in revnimi prebivalci planeta*. Prepada med dvajsetimi odstotki najbolj bogatega in dvajsetimi odstotki najbolj revnega dela prebivalstva v svetu se je v letih med 1960 in 1989 povečal za več kot polovico (Rizman 2005, 9). V letu 1998 je premoženje treh najbogatejših ljudi na svetu bilo večje od skupnega BDP najrevnejših 48 držav sveta (Latouche 2009, 15). Decembra 2006, mesec dni po smrti neoliberalnega guruja Milтона Friedmana, je raziskava UN ugotovila, da imata, »najbogatejša 2 odstotka odraslih v svetu v rokah polovico globalnega gospodinjskega imetja« (Klein 2009, 436). Po podatkih Organizacije Združenih narodov za prehrano in kmetijstvo (FAO) število kronično lačnih neprestano narašča. V svetu, v katerem nekateri posamezniki uživajo nepredstavljivo bogastvo, je zaradi pomanjkanja hrane 200 milijonov otrok, mlajših od petih let, podhranjenih (Vodovnik 2010, 156).

Zadnja desetletja smo prav tako priča grozovitim *posegom v naravno okolje*, ki jih je zakrivila *fetišizacija gospodarske rasti*. V želji po čim večji rasti se transnacionalne korporacije ne ozirajo na okolje pri pridobivanju kapitalskih dobičkov, v želji po čim večji potrošnji dobrin pa države ne omejujejo potratnega potrošniškega načina življenja. Nevzdržnost obstoječega neoliberalnega vrednostnega sistema se kaže v tem, da če bi vsak človek na svetu trošil toliko, kot povprečni prebivalec bogatih dežel centra, bi potrebovali najmanj štiri planete v dimenzijah Zemlje. Neoliberalno plenjenje naravnih virov je pripeljalo do stanja, da dnevno in brezobzirno siromašimo naravne vire (npr. vodo, nafto, premog, plin, zrak), uničujemo biotsko raznovrstnost (npr. s prekomernim izsekavanjem gozdov, s prekomernim ribolovom), onesnažujemo okolje (npr. odlaganje in sežiganje odpadkov) in spreminjamo ozračje (npr. s toplogrednimi plini) (Hamilton 2007, 155–157).

Neoliberalno pehanje kapitalistov za dobički, kot rečeno vodi v nižanje stroškov proizvodnje (npr. rezanje stroškov za varnost in nadzor, zmanjševanje števila zaposlenih, uporabo nekakovostnih materialov, odlaganje strupenih odpadkov v naravo). Takšno ravnanje je v številnih primerih, ki jih bomo navedli spodaj, prevedlo do strahovitih *okoljskih nesreč*, ki so trajno uničile naravno okolje in vplivale na kakovost življenja lokalnega prebivalstva. Trajne posledice na okolje je na primer pustilo brezobzirno črpanje nafte podjetja *Chevron* (bivši *Texaco*) v pragozdu v Ekvadorja. Z zniževanjem stroškov za črpanje nafte (npr. z minimalno stopnjo varovanja okolja, z uporabo zastarelih tehnologij in cenene opreme) je podjetje izredno onesnažilo tamkajšnjo naravno okolje in s tem povzročilo številne bolezni lokalnega prebivalstva (*Chevrontoxico*). Zmanjševanje stroškov za varno in kvalitetno proizvodnjo nafte je prav tako pripeljalo do ene največjih okoljskih katastrof – izlitja milijonov ton nafte po eksploziji naftne ploščadi v Mehiškem zalivu v letu 2010, za kar so bili odgovorni *BP* in njegovi podizvajalci. Izlitje nafte je zelo prizadelo prebivalce bližnjih obalnih mest, ki zelo so odvisni od turizma in ribolova (SIOL 2010). Podobni razlogi – zniževanje stroškov proizvodnje korporacije – so v letu 2010 na Madžarskem privedli do velikanske okoljske katastrofe, ko je prišlo do razlitja več tisoč kubičnih metrov nizko radioaktivne rdečkaste gošče iz zadrževalnika tovarne aluminija *Ajkai Tomfoldgyar* (Ecoguerilla 2010).

Sedaj, ko smo orisali posledice neoliberalnega plenjenja po planetu, si bomo v nadaljevanju podrobneje ogledali *posledice v državah centra kapitalističnega svetovnega-sistema*.

V državah centra so neoliberalne politike privedle do velikega *povečanja neenakosti v distribuciji prihodkov*. Tako se je razširil razkorak med tistimi, ki so ujeti v poklice z nizkimi mezdami, in tistimi, ki lahko izkoriščajo nove priložnosti za kopičenje bogastva (Fulcher 2010, 69,71). Število milijonarjev v državah centra se je v zadnjih letih izredno povečalo (Boston Consulting Group 2010). Na drugi strani pa so Reaganove neoliberalne reforme povzročile, da je delež revnih v ZDA leta 1984 presegel 14 odstotkov (Patterson 1986, 221). Danes v ZDA v revščini živi vsak sedmi državljan oziroma kar 43,6 milijona ljudi, kar je največ v zadnjih 50 letih. Poleg tega naj bi v ZDA brez zdravstvenega zavarovanja živelo kar 50,7 milijona Američanov (24UR 2010).

Za neoliberalno državo je značilen *razkroj države blaginje* in z njim povezana odpoved mehanizmov družbene kohezije. Družba je namreč razpadla na individuum, prihaja do pospešenega odpravljanja redistribucijskih mehanizmov in razpadanja varnostnih mrež (Močnik 2006, 45–48). Ker se je neoliberalna država odpovedala skrbi za lastne ljudi, je prihodnost posameznika postala manj varna, posebej na kritičnih področjih človeškega življenja – v zaposlovanju, nastanitvi in pokojninah (Fulcher 2010, 70–71). Prihaja do *razpada pokojninskih sistemov* in posledične individualizacija skrbi za varno starost. Če je bila nekdanje v državi blaginje skrb za starost družbena skrb in funkcija celotne družbe, mora zdaj vsakdo sam poskrbeti za svoja stara leta (Močnik 2006, 49). *Privatizacija zdravstvenega sektorja*⁵ mnogim, predvsem revnejšim slojem, radikalno poslabšuje kvaliteto življenja. Posledično draga in nedostopna zdravila, vrtoglave cene rutinskih zdravniških posegov, draga zavarovanja, po večini vezana na zaposlitev, pogosta doplačila storitev, prispevajo k nižji življenjski dobi in večji smrtnosti kot v deželah z javnim, univerzalnim zdravstvenim sistemom (Stanković 2006). *Javno-zasebno partnerstvo*, ki naj bi po besedah neoliberalnih gurujev bilo namenjeno zmanjševanju javne porabe držav, je zlahka podvrženo korupciji in kraji javnega denarja. Bizaren

⁵ Nazorna primerjava vpliva privatnega ameriškega in javnega evropskega zdravstvenega sistema (Francija, Velika Britanija) na zdravje ljudi je prikazana v filmu *Sicko* (Moore, 2008).

primer neracionalne rabe javnega denarja (beri: kraje) je bil moč zaslediti na Hrvaškem, kjer so z javnim denarjem nekaj desetkrat preplačali stranišča ob avtocestah (Kajzer 2011).

Zaradi neoliberalnih ukrepov je *življenje mladih ljudi* dandanes vse bolj priprava na odraslost in vse manj »mladost«. Namesto klasičnih ciljev šolanja se vse bolj uveljavlja pridobivanje socialnih spretnosti za uspešno prebijanje skozi življenje in za morebitno promocijo, pa tudi za uspešnost v »boju vseh proti vsem«. Življenje mladih vse bolj postaja »investicija«, ki jo sami in njihovi starši vložijo v to, da bi si zagotovili čim ugodnejši izhodiščni položaj v boju, ki jih čaka v zrelem obdobju. Mladi človek, ki izpade iz normalne izobraževalne poti, hitro postane marginaliziran in kmalu izključen oziroma celo kriminalen (Močnik 2006, 49–50). Balibar opozarja, da v ospredje vse bolj stopa »konflikt interesov« med starejšimi populacijami, ki so deležne zagotovljenih dohodkov, socialne varnosti, zdravstvenega varstva in mlajšimi populacijami, v katerih je skoncentrirana visoka stopnja brezposelnosti in so deležne najbolj neusmiljene konkurence na trgu dela (Balibar 2007, 135). Brezposelnost med mladimi v centru vse bolj narašča. Po izsledkih raziskave *Mladi 2010* je samo v Sloveniji presegala 25 odstotkov, kar mladim onemogoča samostojno življenje. Mladi zaradi tega vse bolj »odlagajo« odločitev o lastni družini in so »prisiljeni« v »bivanje pri starših« (mladi v Sloveniji se po omenjeni raziskavi najdlje v Evropi odselijo od svojih staršev) (Urad RS za mladino 2010).

Vse bolj prisotni procesi *družbenega izključevanja* pomenijo, da se družbe ne morejo ohranjati in obnavljati, če hkrati ne ohranjajo in ne obnavljajo razmeroma velikih skupin »odvečnega« ali, natančneje, *marginaliziranega prebivalstva* (Močnik 2006, 28–29). Med marginaliziranimi skupinami se pogosto znajdejo *priseljenci* ali *migranti*, ki se v želji po boljšem življenju (npr. ekonomski, politični, vojaški, verski, okoljski in drugih razlogi) množično zgrinjajo v države centra. Tako se na primer Evropska unija dnevno sooča z vali priseljencev v Sredozemlju (npr. na italijanski otok Lampedusa) (Hočevar 2011). Toka priseljevanja se ne more popolnoma ustaviti kljub številnim poskusom »ograjevanja« (npr. *Schengenski vizni režim* v EU; ameriški obrambni zid na meji z Mehiko; načrtovani zid med Grčijo in Turčijo; izraelski »obrambni« zid), lahko pa se politično strukturo naravna tako, da migranti ne bodo imeli oziroma bodo imeli vedno manj političnih in socialnih pravic kot »državljanik« V bitki za lastno preživetje in

dodatna sredstva za pomoč domačim, so pripravljene sprejeti tudi slabše plačana dela, katerih se »civilizirani državljani« centra otepajo (Balibar 2007). Po padcu Berlinskega zidu, ki je ločeval »totalitarni Vzhod« in »demokratski Zahod«, imamo danes zidove, ki ločujejo »bogati Sever« od »revnega Juga«, torej ločujejo »užitek bogatih od želje revnih« (Badiou 2008, 56). Ti zidovi še kako »delujejo«: ostro so začrtali mejo med uspešnim centrom in siromašno periferijo, med »zmagovalci« in »poraženci« in ne bodo padli, dokler ne bo korenitih sprememb družbene ureditve (Inkret 2010).

Dokler so bila gospodarstva centra v vzponu, so bili migrantski delavci zaželeni, saj so pomagali »graditi« države. V času gospodarske stagnacije, ko nezaposlenost narašča, pa po mnenju mnogih pomenijo »nelojalno konkurenco« domačim delavcem in nepotrebno obremenitev socialne blagajne (Rus 2009, 120). Ko skupina migrantov doseže pomemben odstotek, dobimo recept za *državlanski konflikt*. Priseljenci (in njihovi potomci) bodo ob soočenju z rasističnimi, desničarskimi domačini, znatno okrepili občutek za etnično identiteto, prihajalo bo tudi do neuradne segregacije po soseskah in okoliših (Wallerstein 1999, 53). Tako je na primer družbeno depriviligiranje (npr. visoka brezposelnost, zelo nizki dohodki, dnevno soočanje s predsodki) med drugim v letu 2005 prispevalo k vsesplošnemu uporju mladih priseljencev v predmestjih Francije (Miheljak 2005). Omenjena družbena skupina se je, kljub temu, da je del Francije in jo sestavljajo francoski državljani, čutila *izključeno* (na drugi strani Zidu) iz lastnega političnega in družbenega prostora in je javnosti svojo prisotnost oznanila z izgredi. Nasilje je bilo torej *nujno*: če bi organizirali nenasilni shod, bi dobili le drobno fusnoto na dnu strani (Žižek 2007, 73).

Neoliberalni ukrepi so pripomogli k veliki *družbeni razslojenosti na revne in bogate potrošnike*. Srednji razred v centru namreč vztrajno izginja, temu pa se je prilagodila tudi ponudba potrošnih dobrin. *Premožnim potrošnikom* je danes na izbiro mnogo luksuznega blaga in storitev. Na voljo jim je najprestižnejša in najkvalitetnejša ponudba hrane, oblek, bivalnih pogojev in zdravstvenih storitev (Hamilton 2007, 89). *Revni potrošnikom* so, da lažje shajajo skozi težki vsakdan, in da se ne upirajo, na voljo poceni izdelki iz diskontne ponudbe in hitra prehrana. Poceni hrana⁶ ponavadi zadostuje zgolj

⁶ Več o množični proizvodnji poceni, nezdrave hrane v dokumentarnih filmih *Fast food nation* (Linklater, 2007), *Super size me* (Spurlock, 2006) in *We feed the world* (Wagenhofer, 2009).

minimalnim standardom kakovosti in pogosto vsebuje raznorazne škodljive kemikalije, ki so krivci številnih bolezni (npr. rak, alergije) (Institut za varovanje zdravja RS 2011).

Zaradi neoliberalnih ukrepov se v družbah centra vse bolj povečujejo *številne družbene anomalije*, ki jih bomo podrobneje obravnavali v nadaljevanju naloge.

V neoliberalni, potrošniški družbi nas vladajoče kaste preko IAD vsak dan bombardirajo s podobami in sporočili, ki nas prepričujejo, da lahko zadovoljstvo in izpolnitev dosežemo le tako, da pridobimo ta ali oni izdelek, se trudimo za popolno podobo svojega telesa ali pa se vzpenjamo po korporacijski lestvici. Zaradi tega slavimo bogate, močne, slavne in lepe. Stremljenje za osebnimi cilji, kot so denar, slava in privlačnost pa po raziskavah vodi k nižji kakovosti življenja. Ljudje s takšnimi cilji so pogosteje nagnjeni k stresu, depresiji, psihičnim težavam in posledično različnim boleznim (npr. anoreksiji, bulimiji). Države centra z ZDA na čelu se vse bolj soočajo s *porastom in epidemijami psiholoških motenj* (npr. depresij, anksioznosti, samomorov). Prav tako prihaja do porasta odvisnosti od *zlorab številnih drog* (npr. tobaka, kofeina, alkohola, kokaina, poživil) (Hamilton 2007, 41–45). Odpravljanje posledic odvisnosti in depresij pa zahteva velike izdatke za zdravljenje. Tako v Veliki Britaniji stres stane do 10 odstotkov bruto nacionalnega proizvoda (Rifkin 2007, 302). *Masovno uživanje drog*, mehkih ali trdih, je po Wallersteinu očiten znak anomalije in družbenega zloma, upora ali delegitimizacije obstoječega zgodovinskega sistema. Posledica tega je, da je danes industrija drog ena najbolj dobičkonosnih in da jo morajo nujno voditi mafije, ki se morajo nujno ukvarjati s podkupovanjem državnih uradnikov (Wallerstein 1999, 47).

Zatiralske delovne in družbene hierarhije, vse večje družbene neenakosti in vse bolj množična revščina zelo povečujejo *družbene napetosti*. Strah za preživetje, osebno varnost, prihodnost sebe in svojih otrok med navadnimi ljudmi tako povečuje klientelizem in zunajdržavno samoobrambo. Razpad družbene blaginje vodi v *rast kriminala, sivih ekonomij in ilegalnih ekonomij*, zlasti tistih, ki se povezujejo s psihotropnimi substancami in trgovanjem z ljudmi ipd. Neoliberalna oblast pa se na to ne odziva s preventivo, temveč s povečanjem *družbene represije*. Ker se stopnja kriminala povečuje, si ljudje začnejo zagotavljati svojo »lastno policijsko zaščito« – kupujejo puške, organizirajo lokalne patrulje, postavljajo ograje. S temi dejanji morda res zmanjšajo neposredno tveganje napada, vendar hkrati omejijo kvaliteto življenja

vseh ljudi in zmanjšajo občutek za moralno skupnost (Wallerstein 1999; Močnik 2006). Tako je na primer samo v ZDA v zadnjih letih zraslo na desetine ograjenih in varovanih stanovanjskih sotesk, ki druga z drugo tekmujejo po »večji varnosti in udobju« za premožnejše sloje (Gated Communities USA).

Socialne neenakosti v centru, ki so posledica neoliberalizma, se tako kažejo v *povečanju neenakosti pri življenjskih možnostih manjšinskega prebivalstva*. Tako je na primer pri črnih prebivalcih ZDA stopnja umrljivosti 1,8-krat večja kakor pri belih. Poleg tega črne ženske umirajo veliko pogosteje (npr. pri porodu ali drugače), kakor bele, četudi skrbno upoštevamo raven dohodka. Prav tako ima manjšinsko prebivalstvo omejen dostop do javnega zdravstva, možnosti izobraževanja in živijo v nevarnejšem urbanem okolju, na primer v *getih* (Sen 2002, 169–170). Reaganova neoliberalna politika je namreč za reveže raje gradila ječe in kaznilnice, ne pa dispanzerjev, otroških vrtcev in šol. »Kriminalizacija revščine« je najbolj prizadela ravno deprivilegirane manjšinske skupine. Tako ima po verjetnostnem računu afroameriški moški za časa svojega življenja več kakor 25 odstotkov možnosti (1 proti 4), da bo vsaj eno leto prestal v zaporu, Latinoameričan 16 odstotkov (1 proti 6), belec pa samo 4 odstotke (1 proti 23) (Wacquant 2008, 78,84).

V neoliberalni državi, kjer nenehno poteka »krut in krvoločni boj« med avtonomnimi posamezniki, lahko marginaliziranim skupinam kolektivno (socialno) varnost in zaposlitev, učinkoviteje od države, ponudijo *mafije*. Mafije si želijo priti do velikih dobičkov z izogibanjem zakonskim omejitvam in davkom ter z izsiljevanjem plačil za varstvo. Za doseg te ciljev so pripravljene uporabiti zasebno silo in obsežno korupcijo uradnih državnih procesov (Wallerstein 1999, 43). Mafije se tako lotevajo nelegalne proizvodnje (npr. proizvodnja drog) in storitev (npr. preprodaja drog, orožja, ljudi, človeških organov, ukradenih umetnin), a so precej pogosto dejavne tudi v povsem legalnih oblikah proizvodnje. Mafijci si, potem ko so akumulirali kapital, pogosto prizadevajo denar »oprati« in postati legalni podjetniki (Wallerstein 2006, 74).

Sedaj, ko smo že orisali posledice neoliberalnega plenjenja po planetu in plenjenju po državah centra, bomo v nadaljevanju orisali še *posledice uvajanja neoliberalnih politik v državah polperiferije in periferije*.

Ukrepi, ki jih v zameno za posojila, vsiljujejo mednarodne institucije centra, kot so IMF, WB in WTO, v državah polperiferije in periferije povzročajo pravo »razdejanje«. *Varčevanje* lahko v neprimernih okoliščinah uniči dragocene projekte, ki so odvisni od javnofinančnih odhodkov, in povzroči množično brezposelnost. *Privatizacija* lahko pripelje do kraje javnega premoženja in do višjih cen za potrošnike. *Liberalizacija* lahko preprosto odpre vrata vdoru tujega kapitala (Stiglitz v Fulcher 2010, 118). Neoliberalne politike razbijajo nacionalna gospodarstva in onemogočajo svobodno gibanje ljudi (Močnik 2006, 61). Posledice vsiljenih »reform« na svetovnem obrobju so se po Davisu kazale v: porušeni javni infrastrukturi; razkroju do tedaj zgrajene države blaginje (npr. v osiromašenemu javnemu zdravstvu in izobraževanju); padcu mezd; rastočih cenah; deindustrializaciji; propadu gradbeništva; poslabšanju sanitarnih razmer; ekstremni revščini in porastu barakarskih naselij – *slumov* (Davis 2009, 200–201).

Nazoren primer periferne države, ki so jo izropale »nacionalne« institucije centra, po besedah Rizmana, predstavlja *Haiti*. Ko je Svetovna banka od Haitija »uspela« pri svoji zahtevi, da bi »reformirali« oziroma »liberalizirali« tamkajšnji gospodarski sistem, je to vodilo v uničenje lokalne ekonomije. Če so na Haitiju pred »liberalizacijo« pridelali dovolj riža za svoje potrebe, so po njej lahko krili le še približno polovico svojih potreb. Najbolj revna država v tem delu sveta je tako postala največji uvoznik v ZDA pridelanega riža, katerega pridelavo je močno subvencionirala ameriška država. S tem so ameriški pridelovalci riža neznansko povečali svoje dobičke, katerih del je pripadal ožjemu krogu haitijskih bogatašev, medtem ko so plače na Haitiju na splošno upadle za 56 odstotkov zaradi znatnega povečanja nezaposlenosti (Rizman 2005, 9).

Kleinova navaja ogromno podobnih primerov neoliberalnega plenjenja v polperifernih in perifernih državah, ki so jih izvajali po Friedmanovem receptu. Tako so na primer Bolivija, Argentina, Rusija in mnoge druge Latinskoameriške, Afriške in Azijske države druga za drugo okusile *privatizacijo*, *liberalizacijo* in *krčenje porabe*, kar je služilo predvsem bogatenju na račun šibkejših s strani korporacij centra in njihovih »pomagačev« (Klein 2009). Kot smo videli, je večina »reševalnih dejavnosti«, ki naj bi ohranile kapitalizem in sedanja razmerja (nadvlado ZDA), potemtakem negativnih: odpravljajo dosežke stoletnih bojev in potiskajo velike množice v vse hujše izkoriščanje, vse večjo revščino in negotovost, v vse bolj brezupno podrejenost (Močnik 2006, 62).

5.7.4 KRITIKA NEOLIBERALIZMA

Po besedah Fulcherja lahko govorimo o *štirih mitih neoliberalne globalizacije*: prvi mit govori o tem, da je kapitalizem nov pojav, v pa resnici sega precej globlje v zgodovino; drugi mit je globalni pretok kapitala, v resnici pa se večji del giblje v okviru majhne skupine bogatih držav; tretji mit pravi, da je kapitalizem zdaj organiziran predvsem globalno in ne v okviru posameznih držav, vendar so razlike med državami enako pomembne, kot so vedno bile, nacionalne države pa imajo še vedno vodilno vlogo v dejavnostih mednarodnih korporacij; četrti mit je, da globalni kapitalizem povezuje svet, vendar je ob vse večji globalnosti kapitalizma neenakomerna porazdeljenost bogastva svet le bolj razdelila (Fulcher 2010, 121).

Na tem mestu se prav tako odpira vprašanje obstoja *popolnoma svobodnega trga*. Po Wallersteinu popolnoma svobodni trg deluje le kot ideologija, kot mit, kot prisilni vpliv, nikoli kot vsakdanja realnost. Razlog, da svobodni trg ne obstaja v realnosti, je v tem, da tak trg onemogoča neskončno akumulacijo kapitala. Na popolnem trgu bi imeli prodajalci in kupci popolne informacije, zaradi tega bi kupci barantali s prodajalci, tako, da bi ti imeli absolutno minimalni dobiček. Nizka raven dobička pa bi povzročila, da bi postala kapitalistična igra za prodajalce popolnoma nezanimiva, s čimer bi spodnesli ves kapitalistični svetovni-sistem (Wallerstein 2006, 36). Prosta trgovina oziroma »svobodni trg« v ideologiji in praksi, kot so jo zagovarjale ameriške vlade v času ameriške hegemonije, je torej pomenila predvsem strategijo dvostranskih in večstranskih pogajanj o liberalizaciji trgovanja, njihov namen pa je bil predvsem odpiranje trgov drugih držav za ameriško blago in podjetja (Arrighi 2009, 67). Rizman trdi, da ni treba preveč verjeti konvencionalni neoliberalni retoriki o »zatonu nacionalne države«, ki bo odprl tako rekoč neomejeno vladavino svobodnega trga. Eno in drugo je mit, ki ga neoliberalna ideologija, tako z besedami, kot tudi, če je potrebno, z »gorjačo« razširja po svetu. Države igrajo v zvezi z globalizacijo oziroma povečevanjem revščine in uničevanjem okolja proaktivno vlogo, pri tem pa so v »koalicijski navezi« s transnacionalnimi korporacijami. Vlade tujih državah in njihovi diplomatski predstavniki kvečjemu vzpostavljajo privilegirane pogoje za korporacije, ki pri svojem delovanju po večini optimizacijo lastne interese in interese nacionalnega gospodarstva iz katerega izhajajo (Rizman 2005, 8).

6 VZPON POLPERIFERIJE

6.1 CENTER PRISPEVA K VZPONU POLPERIFERIJE

Obdobje finančne ekspanzije ameriškega systemskega cikla akumulacije je v 80-ih letih 20. stoletja zaznamoval razcvet *investicijskih skladov*. Preko njih so kapitalisti centra neposredno kanalizirali denar v »vznikajoče trge« polperiferije, ki so takrat začeli privabljati vlaganja (podobno kot kapitalisti Velike Britanije v času vzpona ZDA). Vlagatelji so tako kupovali poceni delnice podjetij v na novo industrializiranih državah, in medtem, ko so njihove cene rase, so realizirali dobičke. Sklade so poleg bankirjev, z motivacijo po kratkoročnih dobičkih, s svojimi prihranki polnili tudi navadni državljani (npr. z vlaganji v pokojninske sklade, življenjska zavarovanja) (Fulcher 2010, 112). Takšne sklade, ki dnevno investirajo milijone evrov v nove rastoče trge, lahko na primer v Sloveniji najdemo pod zvenečimi imeni kot so *ALTA AZIJSKI TIGRI*, *ILIRICA BRIC*, *KD Indija – Kitajska*, *NLB Skladi – Visoko rastoča gospodarstva delniški* (Skladi). S tem, ko se je kapital centra, v želji po dobičkih, masovno pretakal v države polperiferije, si je v resnici naredil »medvedjo uslugo«. Po eni strani je kapitalsko obogatil polperiferijo in jim s tem omogočil »rast in razvoj« (npr. masovno zaposlovanje v proizvodnji), po drugi pa istočasno osiromašil kapitalsko okolje centra in njegovo produkcijo.

6.2 RAZMAH MATERIALNE PRODUKCIJE

Kapitalistični svetovni-sistem že od svojih začetkov, pred približno 500 leti, deluje na isti način. Vedno znova išče *nova in nova območja*, ki jih lahko kapitalistično izkorišča. Pred temi procesi ni bila imuna niti materialna produkcija v državah centra (Arrighi 2009, 18). S selitvijo materialne proizvodnje, masovnim prenosom finančnih sredstev (npr. skladi) in postfordističnim načinom dela je center polperiferiji omogočil rast številnih proizvodnih obratov, ki zaposlujejo tamkajšnjo revno in po večini samooskrno agrarno prebivalstvo. Za člane polperiferij in perifernih gospodinjstev slabo plačano mezdno delo v proizvodnji, a z zagotovljenim rednim dohodkom, predstavlja dodatne, veliko večje prihodke, kot jih pridobijo z životarjenjem v revnem agrarnem okolju, kjer

so golo preživetje in prihodki odvisni od številnih dejavnikov – npr. od dobre letine ali naravnih nesreč. Reprodukcijska delovna sila ruralnih okolij je namreč po večini zagotovljena s transferjem vrednosti iz male nekapitalistične tržne produkcije in netržne produkcije (Amin 2009, 148–149). Gre torej za »win-win« situacijo, v kateri kapitalisti znižajo svoje stroške in povečajo profite, revno agrarno prebivalstvo pa z dodatnim mezdanim delom izboljša svoj ekonomski status. Želja po boljšem življenju tako žene ogromno ljudi v na novo zgrajena oziroma konstantno rastoča milijonska mesta. Tam sprejmejo delo v lokalnih tovarnah, ki so jih (po večini) postavile tuje korporacije in se gnetejo v slabih bivalnih pogojih (npr. v barakarskih naseljih oziroma *slumih*, v najemnih stanovanjih). Garaško prislužen denar nato porabijo za osnovne življenjske potrebščine, preostanek pa pošiljajo nazaj revni družini v agrarno okolje. Delež urbanega prebivalstva v svetu je zaradi teh procesov v zadnjih desetletjih naglo narasel (Davis 2009).

Kot rečeno, se je materialna produkcija od sedemdesetih let 20. stoletja, začela množino seliti iz centra v cenejša okolja polperiferije in periferije. V primeru ZDA govorimo o postopni selitvi proizvodnje južno od »pasu rje«, najprej do »sončnega pasu« in nato v Mehiko (Fulcher 2010, 85). Proizvodnja se je začela vse bolj koncentrirati v *izvožno-predelovalnih conah*, ki pa niso najnovejši izum, saj so prve cone zrasle v Puerto Ricu že pred letom 1950. Število con se je v zadnjih desetletjih izredno povečalo. V letu 2006 je po svetu obstajalo 3500 con, razpršenih v 130 državah, v njih pa je bilo zaposlenih 66 milijonov ljudi (Badalič 2010, 36–38). Danes tako večina najbolj znanih in donosnih mednarodnih korporacij (npr. *Nike, Levi's, Champion, Rebok, IBM, General Motors*) v celoti seli delovna mesta v cenejša okolja. V izvožno-predelovalnih conah držav polperiferije in periferije (npr. v Indoneziji, v Vietnamu, na Filipinih, na Kitajskem) se danes vse bolj koncentrija proizvodnja oblačil, obutve, športne opreme, igrač, elektronike in avtomobilov (Klein 2005, 190–191).

Za izvožno-predelovalne cone so značilni: ogromni in ograjeni proizvodni kompleksi z več tisoč delavcev; cone so formulirane kot posebna območja izven nacionalnega (ustavnega) pravnega/delavskega reda – gre za področja oproščena plačevanja davščin, carin in ostalih dajatev; gre za specifičen postkolonialni prostor – prostor, kjer so socialne in delavske pravice zelo omejene (npr. omejeno gibanje; neobstoj ali šibka implementacija zdravstvenih, varnostnih, okoljskih standardov; izkoriščanje mladih

žensk; prepoved stavk, prepoved organiziranja delavskih sindikatov s strani podjetij in vlad; prepoved vstopa državnih inšpektorjev in novinarjev v cone). Tako je na primer v Gvatemali od 150000 zaposlenih v izvozno-predelovalnih conah samo 400 članov sindikata – sindikate namreč ovira sistem oblastno-kapitalske represije (Klein 2005; Badalič 2010). Težki delovni pogoji v tako imenovanih »švic fabrikah« so lepo razvidni iz slike 6.1, ki prikazuje delo v eni izmed številnih tekstilnih tovarn v coni *Kaesong Industrial Complex* v »komunistični« Severni Koreji.

Slika 6.1: *Kaesong Industrial Complex*

Vir: SERIWorld (2011).

Po Kleinovi korporacije dopolnjujejo proizvodnjo v conah s proizvodnjo preko *pogodbenega dela podizvajalcev*. Pri tem pa jih sami pogoji dela, v katerih je proizvod narejen, preprosto ne zanimajo (Klein 2005, 190). Produkcija se zato vse bolj seli v majhna, večinoma družinska podjetja (s 50 do 100 zaposlenih), locirana zunaj izvozno-predelovalnih con, za katere pa ne veljajo nobene davčne olajšave. Ta podjetja delajo za večje multinacionalke, lahko pa tudi same pridobivajo posle na trgu. Delajo glede na naročila, delavci pa imajo zelo omejene pravice, zaradi česar so še bolj »konkurenčni« (Badalič 2010, 18).

Zaradi še cenejše in bolj deregulirane proizvodnje so korporacije tovarniško produkcijo izvozno-predelovalnih conah začele, poleg dela preko podizvajalcev, »nadgrajevati« tudi s *selitvijo produkcije v bližnje domove in kleti delavcev*. V delavnicah v svojih domovih delavci (tudi otroci) delajo v izjemno slabih pogojih. Na dom dobijo material iz tovarne, ki ga na to sami dokončajo do končnega izdelka. V takšni proizvodnji ni nobenih delavskih in socialnih pravic, delavci pa so plačani po kosu. Njihova glavna motivacija je izdelati čim več izdelkov v čim krajšem času. Po vaseh Pakistana, Indije, Bangladeša je ogromno takšnih primerov proizvodnje, kjer se za velike multinacionalke

množično šiva nogometne žoge in obleke, ta pa na zahodnih trgih dosegajo »smešno nizke cene« (Klein 2005, 190; Badalič 2010, 22–23).

Zaradi vse dražje delovne sile v centru se po navedbah Fulcherja v cenejša okolja polperiferije in periferije ne seli samo proizvodnja, temveč tudi *storitvene dejavnosti* (npr. strojepisje, sprejemanje telefonskih klicev, obdelava podatkov, razvoj programske opreme, reševanje problemov). Tam so stroški dejavnosti nižji zaradi nizkih plač in nizkih najemnin za pisarne, dejavnosti pa selijo tudi zaradi enostavnosti dela (pogoj je le znanje jezika) in majhne potrebe po »dragih usposabljanjih« (Fulcher 2010, 104). Eklatanten primer zniževanja stroškov storitev predstavlja južnokorejsko vpeljevanje robotskih učiteljev angleščine, ki jih upravljajo »občutno cenejši« kolegi s Filipinov (Dnevnik 2010b).

Večino zaposlenih v proizvodnji v polperifernih in perifernih državah predstavljajo *mlade ženske*. Njihovo izkoriščanje se ujema s patriarhatom; ženske so slabše plačane kot moški; podvržene so nadzoru moškega; vedno so na »razpolago«, saj jih je ob upadih povpraševanja po delovni sili mogoče poslati nazaj v gospodinjstvo (Fulcher 2010, 103–104). »Idealna« delavka, zaposlena v coni, naj bi bila, po besedah Badaliča, mlada, neporočena, zdrava, suha, samska, ki živi blizu tovarne in nima predhodnih delovnih izkušenj. Delodajalci v conah radi zaposlujejo ženske, ker so izjemno potrpežljive, ne moti jih opravljanje dolgočasnih ponavljajočih se del, niso uporniške, so prilagodljive in ubogljive ter »slovijo po ročnih spretnostih«. Opis *danosti* in *narave* zgornjih karakteristik conskega subjekta je potrebno razumeti kot rezultat korporativnih oblastnih prijemov, umeščenih v trenutno zgodovinsko obdobje. Conska delavska *danost* je ustvarjena s strani tistih, ki pričakujejo, da jim bo kot taka uspešno služila; ustvarjena je zato, da zacementira razumevanje ženske kot »ubogljive tovarniške dekline«. Za lažje razumevanje conskega okolja je potrebno upoštevati disciplinski oblastni model, ki ga je v odnosu do delavskega »telesa« in »duše« v svojem delu *Nadzorovanje in kaznovanje* opisoval Foucault (Badalič 2010, 133–137). Foucault trdi, da je telo namreč vedno neposredno potopljeno v politično polje; oblastni odnosi ga neposredno držijo, investirajo, zaznamujejo, urijo, mučijo, prisiljujejo k delu, mu v vsiljujejo ceremonije. To politično investiranje telesa je zvezano z njegovo gospodarsko uporabo; v precejšnjem delu je telo obdano z oblastnimi in gospodovalnimi razmerji prav kot produkcijska sila; zato se kot delovna sila lahko vzpostavi le, če je zajeto v

sistem podrejanja. Telo postane koristna sila šele tedaj, ko je hkrati *produktivno* in *podjarmljeno telo* (Foucault 200, 33–34).

Zaposleni v proizvodnji v centru so v »zlatih časih« materialne produkcije imeli *potrošniško vlogo*. Danes pa je delavec v polperiferiji in periferiji vse manj potrošnik, saj mu nizke plače (od 50 do 150 evrov na mesec) ne omogočajo, da bi lahko užival »lagodno potrošniško življenje«. S temi sredstvi si namreč lahko zagotavlja le najnižji možen eksistenčni standard – kritje stroškov osnovne prehrane, bivanja (v barakarskih naseljih ob tovarnah – brez elektrike, kanalizacije, vode ali v najemnih stanovanjih). S tem, ko se materialna produkcija iz centra seli v oddaljena območja polperiferije in periferije (po možnosti izolirana od ostale družbe), upada zanimanje za njihov bedni socialni in politični položaj s strani ljudi v centru. Delavci so namreč zaradi »informacijske blokade« postali »nevidni« za medijski diskurz, izobraževali sistem in politične stranke centra. Skrb za njihov standard ni več *naš* problem, *nas* zanima samo, v kateri trgovini bomo lahko kupili cenejši izdelek (ki pa je za svojo nizko ceno na policah potreboval do onemoglosti izkoriščano delovno silo). Pri tem si korporacije, ki izkoriščajo delovno silo, nenehno prizadevajo ohranjati svoj neomadeževani imidž, saj to, da veljaš za »izkoriščevalca« ne dviguje prodaje. Raziskovanje životarjenja v izvozno-pridelovalnih conah je za raziskovalce in novinarje zaradi zaprtosti con zelo oteženo. Izolirane izvozno-pridelovalne cone (npr. z zidovi, s privatnimi varnostno-nadzornimi službami) tamkajšnjim »sodobnim sužnjem« preprečujejo stik z zunanjim svetom. Zaposleni namreč *ne smejo* poznati boljšega življenjskega standarda, obstoja delavskih pravic in ostalih izborjenih bonitet, kot jih na primer poznamo v centru (Badalič 2010). Periferna področja se le težka vključujejo v svetovne tokove – kadar pa se vključujejo, prispevajo le ceneno delo, nizek standard, ceneno družbeno okolje brez socialne varnosti, tolerantno ekološko ureditev ipd. Na teh področjih je najpomembnejši nadzor nad prebivalstvom, pomembno je, da prebivalstvo ostaja doma in ne sili v razviti svet, važna je »jasna razmejitev« med centrom in periferijo. Zato je, kakor lahko vidimo, na periferiji vse več meja, meje so vse trdnejše za ljudi in vse prepustnejše za kapital (Močnik 2006, 23). Polperiferne in periferne države med seboj tekmujejo, katera bo za tuje korporacije vzpostavila boljše pogoje izkoriščanje, to tekmo pa poimenujemo »*Race to the Bottom*« (Badalič 2010).

6.3 VZPON »AZIJSKEGA WOKSHOP-A«

6.3.1 ROJSTVO AZIJSKIH TIGROV Z JAPONSKO NA ČELU

Vzpona »azijskega workshop-a« ne moremo razumeti mimo *vzpona Japonske*. Slednja je po ameriški okupaciji po 2. svetovni vojni relativno hitro gospodarsko okrevala. V 50. letih je visoka rast bila vezana na produkcijo in prodajo izdelkov jeklarske industrije, ladjedelništva in avtomobilske industrije, v 60. letih pa izdelave fotoaparatorov, videorekorderjev ter elektronskih naprav z novo tehnologijo mikročipa (Hodgson 2009, 456). S tem, ko je Japonska ustvarjala nove industrijske panoge, obvladovala trge in imela mnogo višjo produktivnost kot industrije v starih industrijskih družbah, je v 60-ih in 70-ih predstavljala vse večjo konkurenco državam centra (Fulcher 2010, 84,135). Medtem, ko so na primer v ameriškem avtomobilskem gigantu *General Motors* še vedno vztrajali pri »zastarelem« fordističnem proizvodnem procesu množičnih in standardiziranih produktov, so v japonski *Toyoti* že uvajati nove, učinkovitejše načine proizvodnje. *Toyotine* tovarne so uvedle postfordistični način proizvodnje, ki se je odlikoval po višji učinkovitosti in produktivnosti, tovarne pa je spremil v »visokotehnološke laboratorije«, v katerih so v proizvodnji delavce vse bolj nadomeščali roboti, ki so znižali stroške in zmanjšali čas produkcije. Zaposleni so se zato usmerjali v inovacije novih in novih produktov, ki so se prilagajali željam in potrebam individualiziranim potrošnikom (Rifkin 2007, 181–186).

Eksplzivni razvoj Japonske po drugi svetovni vojni je slednji prinašal izjemne kapitalne dobičke. V sedemdesetih letih pa so se japonski kapitalisti zaradi vse dražje produkcije, ki je bila posledica *pomanjkanja ozemlja in drage domače delovne sile*, odločili za *selitev proizvodnje v cenejša okolja*, kjer bi lahko njihov kapital nadaljeval svojo rast (Fulcher 2010, 103). Ta območja je Japonska v 70-ih letih »odkrila« v manjših vzhodnoazijskih državah, v tako imenovanih *azijskih tigrih* – v mestnih državah Singapur in Hongkong, v Južni Koreji in na otoku Tajvan – in jih ponesla na raven *novega središča akumulacije kapitala*. Kapital iz starih industrijskih držav se je tako začel pretakati od usihajočih središč v to nastajajoče središče (Mandel 1989, 178). Omenjene države so z vrsto ukrepov uspele odpraviti dohodkovni prepad med njimi in uveljavljenimi industrializiranimi državami. Z ustanovitvijo državnih bank,

subvencioniranimi posojili za industrijo in spodbujanjem tujih vlaganj so podpirali izvozno usmerjena podjetja, ki so s kombinacijo tuje tehnologije in poceni delovne sile proizvajala blago z manj stroški (Hodgson 2009, 457). Res pa je, da nobeno od zgornjih območij sprva **ni predstavljalo »sile«** v običajnem pomenu. Vse države so namreč bile docela **odvisne od ZDA** – začeni z obrambno varnostjo, dobavo energije in hrane ter glede dobičkonosne prodaje svojih izdelkov. V 80. letih pa je Japonska svoje finančne presežke začela vlagati v financiranje **drage ameriške oboroževalne tekme** s Sovjetsko zvezo. ZDA so sprva na veliko pozdravljale japonsko financiranje **primanjkljaja in državnega dolga ZDA** ter **obnovo proizvodnih zmogljivosti**, ki so ustvarjala nova delovna mesta in zmanjševala primanjkljaj v ameriški plačilni bilanci. Po nekaj letih pa so ZDA izrazile veliko zaskrbljenost nad »japonsko invazijo« na dobičkonosna podjetja in nepremičnine. Ta zaskrbljenost, kulturna sovražnost in velika medijska histerija so dokaj uspešno **ustavila** finančne podvige Japonske v ZDA (Arrighi 2009, 19–25). Japonska je investiranje svojih finančnih presežkov zato preusmerila v njej bližja območja vzhodne in jugovzhodne Azije. Investiranje japonskega kapitala v cenejša okolja je po besedah Fulcherja v 2. polovici 20. stoletja potekalo v **treh valovih**. **Prvi val** v 70-ih in 80-ih je bil usmerjen v iskanje cenejše delovne sile v azijskih tigrih, v Hong Kongu, Tajvanu, Singapurju in Južni Koreji. **Drugi val** je sledil, ko so vlaganja azijskih tigrov v izobraževanje »proizvedla« kvalificirano delovno silo, ki je začela zahtevati boljše plačilo in delovne razmere. Vlagatelji so se zato v želji po višjih dobičkih preusmerili v druge azijske države, kot so Indonezija, Malezija in Tajska. **Tretji val** iskanja še cenejše delovne sile pa je nastopil, ko sta se odprli Ljudska republika Kitajska in Socialistična republika Vietnam (Fulcher 2010, 103).

Zaton ameriške moči v 70-ih lahko po Arrighiju (2009, 25) torej razumemo kot posledico vzpona kapitalističnega arhipelaga vzhodne in jugovzhodne Azije. Ta arhipelag je sestavljalo več »otokov« kapitalizma, ki so se na svojem območju prek centralizacije velikih dobičkov in dejavnosti z visoko dodano vrednostjo dvignili nad »morje« vodoravne menjave med lokalnimi trgi in svetovnim trgom. Pogoj za to rast so bile velikanske cenene in izjemno pridne delavske množice celotnih območij vzhodne in jugovzhodne Azije. Večja konkurenčnost »azijskega (svetovnega) workshop-a« je sama po sebi najpomembnejši dejavnik, ki je silil središča kapitalistične moči centra – Zahodno Evropo in Severno Ameriko – k prestrukturiranju in reorganizaciji lastne industrije, njihovih gospodarstev in tudi njihovega načina življenja.

6.3.2 »ODPRTJE« KITAJSKE

Vzponu vzhodne in jugovzhodne Azije je definitivno pripomoglo »odprtje« Ljudske republike Kitajske (Fulcher 2010, 120). Na Kitajskem ima od konca državljanske vojne leta 1949 oblast v rokah Komunistična partija, ki je z leti vzpostavila avtoritaren političen režim. V začetku osemdesetih, po Maovi smrti, se je Kitajska pod taktirko Deng Xiaopinga začela »odpirati«. Deng je, po nasvetih neoliberalca Milтона Friedmana, plansko gospodarstvo preoblikoval v izrazito tržno. Država je začela podpirati zasebno lastnino in potrošništvo, vzpodbujali so odprodajo državne lastnine, vstop tujih multinacionalk in izvozno naravnost gospodarstva. »Odprtju« pa ni sledilo »politično odprtje«, saj je Partija še vedno brutalno zatirala vsakršno politično in delavsko organiziranje (Mandel 1989, 131–138; Klein 2009, 184).

Strategija postopnega prehoda iz komunističnega v kapitalistično gospodarstvo je Kitajsko (za razliko od Rusije) »privedla do največjega zmanjšanja revščine v tako kratkem časi v zgodovini«. Na Kitajskem namreč niso uničili starih ustanov in posledično pričakovali vznik novih na njihovem mestu, ampak so novim kapitalističnim podjetjem dopustili, da so se razvila v okviru obstoječega družbenega reda. Prednost Kitajske je bila tudi v močnem gospodarstvu in državi (za razliko razpadajočega imperija Sovjetske zveze), zato si je lahko sama izbrala in nadzorovala pot v kapitalizem. Njen vstop v kapitalistični svetovni-sistem je z *ogromnimi zalogami cenene delovne sile povečal mednarodno konkurenco in ogrozil donosnost in zaposlovanje drugod* (tudi v azijskih tigrih). Poleg tega je Kitajska s skoraj četrtino svetovnega prebivalstva postala izjemen vir globalne rasti v prihodnosti (Fulcher 2010, 120,146).

Kitajska je po Liju (2010, 14) bila ena izmed zadnjih velikih geografskih območij, ki so se »vključila« v kapitalistični svetovni-sistem. Njena prostrana ruralna območja so razpolagala z milijonsko ceneno delovno silo, ki še ni bila ekonomsko in politično organizirana. S popustljivo okoljsko in delavsko zakonodajo, ki je bila mila do tujih in domačih vlagateljev, je predstavljala številne priložnosti za ustvarjanje velikanskih kapitalskih dobičkov.

6.4 »AZIJSKA KRIZA«

Velikansko rast gospodarstev v Aziji (in ostalih vzpenjajočih se polperifernih državah) je po besedah Krugmana za nekaj let upočasnila »Azijska kriza«, ki je divjala med leti 1997 in 1998. Kriza je sprva izbruhnila na Tajskem in je bila posledica izgube zaupanja domačih in tujih (špekulativnih) investitorjev v tajsko gospodarstvo. »Panični« investitorji so »čez noč« potegnili denar iz države, kar je povzročilo padec vrednosti tajske valute. Padec valute je nato vodil v finančne težave pri poslovanju finančnih ustanov in drugih družb. Zastoj kreditiranja pa je povzročil, da so podjetja morala zmanjšati porabo, kar pa je vodilo v recesijo, ki pa je spet prinašala »slabe novice« glede dobičkov in bilanc stanja. »Slabe novice« iz gospodarstva so neizogibno pripomogle k zmanjšanju zaupanja in gospodarstvo se je sesulo (Krugman 2009, 95).

Strahovi, ki so pripeljali do umika velikih vsot denarja, ki so bile namenjene vlaganju v »novo nastajajoče trge« Vzhodne Azije, kot je bila na primer Tajska, so vsaj delno izvirali iz groženj dobičkom zaradi naraščajoče konkurence v regiji, saj so se proizvajalci blaga (npr. mikročipov, jekla, avtomobilov) v regiji kar množili. To je vodilo v zlom delniških cen in valut ter zrušitev bank. Ker so bile države izredno mednarodno finančno povezane preko tako imenovanih »skladov hitro rastočih trgov«, in ker je bilo tedaj izjemno enostavno prenašati denar v nacionalna gospodarstva in iz njih, se je podoben niz dogodkov nato odvil še v Maleziji, Indoneziji, Hong Kongu, Južni Koreji, Rusiji in Braziliji. Vlagatelji so namreč »odtegnili denar« iz vseh gospodarstev, ki so jih ocenili za »šibke«. Posledična recesija je v neposredno prizadetih državah dotolkla njihova gospodarstva, hkrati pa je imela globalen učinek, saj je zatono povpraševanje po celotni Vzhodni Aziji (Hodgson 2009, 457; Fulcher 2010, 137–138; Krugman 2009, 98).

Kriza je imela drastične posledice na navadne ljudi. Ko je kriza na primer dosegla Jelcinovo Rusijo, jo je povsem dotolkla. BDP se je skrčil za dve tretjini, propadle so številne banke, upokojenci so ostali brez pokojnin, brezposelnost je poskočila na 11,3 milijonov ljudi oziroma 7,7 odstotkov populacije, povečala sta se revščina in beda, znatno se je povečal alkoholizem (Estulin 2010, 89–90).

Ob poku azijskega finančnega balona je IMF (pod velikim vplivom ZDA) v zameno za pomoč pešajočim gospodarstvom (v obliki posojil) zahteval *strogo fiskalno politiko* (npr. povišanje davkov, krčenje javne porabe, višje obrestne mere), s katero naj bi se po njihovem mnenju izognili (pre)visokim proračunskim primanjkljajem. Poleg tega je IMF zahteval nam že dobro poznane »strukturne reforme« kot so privatizacija javnih storitev in deregulacija trga (Krugman 2009, 118–119).

»Reševalni« ukrepi IMF so po mnenju Kleinove bili nič drugega kot boleča »šokterapija«. Ukrepi so vodili v zmanjševanje izdatkov za socialno varnost, množična odpuščanja zaposlenih, privatizacijo državnih podjetij, vstop tujih multinacionalk, krčenje srednjega razreda, otroško prostitucijo in povečano zlorabo drog (Klein 2009, 263–268). Stroški reševanja gospodarstev so tako padli na pleča davkoplačevalcev; milijone teh davkoplačevalcev pa je v recesiji zapadlo v revščino in bedo (Roubini in Mihm 2010, 28). »Padec Azije« in njenih dobro stoječih podjetij je najbolj koristil ameriškim in evropskim multinacionalnim gigantom, ki so pod ceno pokupili »lokalno srebrnino« in tako utrdili svoj položaj na svetovnem trgu. Kriza je za več let zaustavila perspektivno rast »konkurenčne« Azije in s tem podaljšala hegemonijo držav centra z ZDA na čelu (Klein 2009, 270–273).

7 ZATON AMERIŠKE HEGEMONIJE?

7.1 OBDOBJE DO KRIZE LETA 2007

V obdobju od poznih 90-ih do krize leta 2007 je bila za države centra značilna *deflacija*, ki jo je vzpodbudila zasičenost trga. Če cene padejo, to ljudi spodbuja, da počakajo s trošenjem, ker bo blago v prihodnosti postajalo vse cenejše. Podobno to lahko spodbuja podjetja, da počakajo z nakupom novih strojev. Če potrošniki in podjetja zapravijo manj, se kronična težava *čezmerne proizvodnje* še poslabša. Dobički upadejo, vlaganja se zmanjšajo in brezposelnost se poveča. Ljudje imajo vse manj sredstev za trošenje in se vse bolj obotavljajo za nakupe. Nagnjenost k varčevanju pa vodi v kumulativni zaton gospodarske aktivnosti. Primer držav v deflaciji sta bili Japonska in Nemčija (Fulcher 2010, 142–143).

Težave čezmerne proizvodnje so v državah centra začasno rešili s povečevanjem potrošnje na račun *izjemnega zadolževanja*. Tako se na primer privatni in javni dolg ZDA že nekaj časa znatno povečuje (U.S. Debt Clock). Naraščajoča zadolženost pa, kot je znano, lahko samo nekaj časa vzdržuje povpraševanje. Vedno namreč obstaja tveganje povsem nenadnega in obsežnega krčenja, ko bodo ljudje omejili svojo porabo, ker si ne bodo več mogli privoščiti zadolževanja in s tem odplačevanja visokih vsot. Čas do globalne krize leta 2008 v ZDA so poleg nezadostnega povpraševanja, stalnega upadanja realnih plač zaposlenih in zadolževanja, zaznamovali veliki javnofinančni odhodki ob naraščanju porabe za vojsko, zniževanje davkov (za bogate), nižje obrestne mere (najnižje v zgodovini) in vse šibkejši izvoz (Fulcher 2010).

Krugman obdobje pred krizo v ZDA imenuje »*Greenspanova doba*«. Gre za relativno mirno obdobje z nizko inflacijo, nizko brezposelnostjo in visoko rastjo delnic. To je čas visoke produktivnosti in vpeljevanja novih tehnologij, ki so kapitalske dobičke poganjale v nebo (Krugman 2009, 142–143). Za to dobo je značilna *deregulacija finančnih trgov*, ki je bankam in drugim finančnim ustanovam omogočila uporabo dvomljivih finančnih instrumentov, zaradi katerih so še dodatno obogateli že tako bogati menedžerji in vlagatelji, lastniki hiš in upokojenci pa so bili zaradi njih izpostavljeni uničujočemu tveganju. V tem obdobju (leta 1999) je kongres razveljavil bančni zakon (Glass-Steagallov zakon iz leta 1933), ki je dotlej deloval kot »požarni zid« med bankami in investicijskimi družbami. Razveljavitev tega zakona je omogočila nastanek močnih finančnih institucij, kakršen je *Citigroup* (Lieberman 2011).

Čas pred krizo je torej čas vere v »neskončno rast« in prepričanja, da so trgi samoregulativni, stabilni, trdni in medsebojno povezani. Veljalo je prepričanje, da se bo celotna zgradba kapitalizma, podprta z novodobnimi finančnimi inovacijami vzdrževala »sama od sebe« in »iskala svoje ravnovesje«. Na tem vzorcu je temeljila vsa gospodarska politika in investicijske strategije. Obdobje pred krizo je bilo obdobje »nepremičninskega booma«, ki ga je vzpodbujala deregulacija finančnega sektorja s strani vladne administracije in Zveznih rezerv ZDA. Finančne inovacije in eksperimenti so doživljali ovacije in odobravanje zaradi prispevka h gospodarski rasti, vzklicile so nove finančne firme, ki so na trgu neizkušenim investitorjem prodajale malo znane vrednostne papirje, vse to pa je spremljala ekspanzija kreditnih linij, dostopnih milijonom posojilojemalcem (npr. drugorazredna hipotekarna posojila). V nekem

trenutku se je »boom« spremenil v »balon«. Vsi, od hitro rastočih bank, do običajnih potrošnikov, so se enormno zadolžili, zanašajoč se na dvomljivo, vendar prevladujoče prepričanje, da gredo cene *zgolj* navzgor. Ameriške zasebne bonitetne agencije (npr. *Standard & Poor's*, *Moody's Investors Service*, *Fitch Ratings*) so »slabim posojilom« nekritično dajale visoke bonitetne ocene (npr. AAA) in s tem prispevale k napihovanju »balona«. Večina ekonomistov in politikov je še vedno zagovarjala tezo, da ima »trg vedno prav« in da se država ne sme vmešavati; nasprotniki te teze pa so bili zasmehovani in ignorirali (Krugman 2009, 150–151; Roubini in Mihm 2010, 3,12).

7.2 KRIZA V ZDA

7.2.1 IZBRUH KRIZE V ZDA LETA 2007

Zaradi vse nižjih plač, ki se niso dvigovale sorazmerno z dobički, in vse večjega odpuščanja »presežne« delovne sile (npr. zaradi avtomatizacije proizvodnje, selitve proizvodnje v cenejša okolja), ljudje v ZDA na eni točki niso bili več zmožni odplačevati (drugorazrednih hipotekarnih) kreditov in nadaljevati trenda nenehne potrošnje dobrin. Nastopila je *hipotekarna kriza*. Cene vrednostnih papirjev, vezane na hipoteke, so doživele kolaps in povzročile začetek zloma. Finančne institucije, ki so imele v posesti največ teh finančnih instrumentov, so »počepnile« in omejile svojo izpostavljenost tveganjem. Banke so se odločile za rigorozne ukrepe, zaustavile izdajanje posojil in s tem sprožile obsežen »likvidnostni in kreditni krč«. Posamezniki in podjetja niso več mogli financirati obstoječih dolgov, zato so omejili porabo denarja za dobrine in storitve, gospodarstvo pa se je skrčilo (Roubini in Mihm 2010, 17–19).

Leta 2007 je prišlo do prvih težav, ko sta dva *hedge sklada* z visokim vzvodom, upravljana s strani *Bear Stearns*, ki sta vlagala v drugorazredne hipotekarne obveznice, doživela kolaps in sprožila beg vlagateljev iz vseh papirjev, povezanih z nepremičninskim trgom. Ko je postalo jasno, da je drugorazrednim hipotekarnim obveznicam izpostavljen celotni finančni sistem, je izbruhnila *panika*. Finančni sistem, ki je cvetel zaradi nejasnosti in kompleksnosti, se je nenadoma razgalil. Med propadlimi »bankami« so se znašli nebančni hipotekarni posojilodajalci, specializirani investicijski skladi, specializirane zavarovalnice, valutni skladi, hedge skladi, investicijske banke in

drugi subjekti. Te institucije, ki so pripadale »vzporednemu bančnemu sistemu«, so imele eno skupno stvar. Izposojale so si od »depozitarjev« na kratkoročno obdobje. Tovrstne »banke v senci« so ta denar potem naložile v nelikvidne in tvegane dolgoročne vrednostne papirje, kot so na primer hipotekarne obveznice, zavarovane kreditne obveznice in drugi finančni instrumenti s skrivnostnimi nazivi. Ko je sistem zajela panika, so »depozitarji« zahtevali svoj denar nazaj in zavračali podaljševanje posojil, s tem pa so »vzporedni bančni sistem« prisili k prodaji teh kompleksnih instrumentov po smešno nizkih cenah. Potem, ko je leta 2008 bankrotiralo več kot tristo nebančnih posojilodajalcev, se je vzporedni bančni sistem, poln toksičnih finančnih instrumentov, začel rušiti. Posledica tega je bil propad številnih vodilnih investicijskih bank na *Wall Streetu*, ki so propadle takoj, ko se jim je presušil njihov denarni tok. Prva je propadla *Bear Stearns*, sledila ji je *Lehman Brothers*. *Merrill Lynch* bi potonil, če ga ne bi kupila *Bank of America*. *Goldman Sachs* in *Morgan Stanley* sta se rešila pred propadom s tem, da sta se registrirala kot klasični banki in tako prišla do posojil FED-a v zameno za večji nadzor regulatorjev. Ameriška administracija je z namenom zaježitve panike določene gigante z nacionalizacijo rešila propada (npr. *Fannie Mae*, *Freddie Mac* in *AIG*), določene je pustila bankrotirati ali pa prepustila prevzemom konkurence. Zvezne rezerve so, podobno kot po veliki depresiji postale zadnji posojilodajalec in vsem bankam izdale jamstvo za depozite, ki so jih pri njih imeli varčevalci (Krugman 2009, 174–178; Roubini in Mihm 2010, 33–35).

Prezadolženost bank in zavarovalnic je slednje pripeljala v *bankrote* – ljudje so zato čez noč izgubili vso premoženje. Vse večja brezposelnost, zadolženost in revščina ljudi je pripomogla k neodločanju za nakup novih produktov, kot so na primer avtomobili in luksuzno blago. »Krizna povpraševanja«, masovno proizvedeno blago je namreč ostajalo v trgovinah, je še dodatno prispevala k odpuščanju zaposlenih in propadu podjetij. Ena izmed najbolj vidnih posledic hipotekarne in gospodarske krize v ZDA se je kazala kot »izginjanje srednjega razreda«. Številni pripadniki srednjega razreda so namreč izgubili vso premoženje in pristali na cesti, kar je vodilo v porast »šotorskih naselij«. Poleg tega je srednji razred v času krize izrazito bolj gledal na svoje odhodke, kar se je najbolj poznalo pri odločanju za nakup novih dobrin (npr. avtomobilov, stanovanj) in uporabi storitev (npr. odpoved dopustovanju). S krizo v ZDA so bili zelo prizadeti revni (delavski) sloji prebivalstva, saj se je krizo začelo reševati na njihovih plečih. Zaposleni so se soočali z zniževanjem delavskih pravic in zniževanjem plač. Vse to je še dodatno

oslabilo njihov položaj in jih pahnilo v revščino in bedo. Povečana revščina in socialna izključenost pa sta pripomogli k porastu protestov, zasedb, uličnih demonstracij in porastu kriminala ter ostalih družbenih anomalij (Krugman 2009, 179; Roubini in Mihm 2010; Lieberman 2011).

»Kazinokapitalizem«, v katerem vlada finančni kapital, za svoje delovanje (neomejeno akumulacijo kapitala) nujno potrebuje *zaupanje v delovanje sistema*. Omenjeno zaupanje je temeljilo na veri v poštene namene udeležencev v poslih in na veri v konstantno rast dobičkov. Vendar sta *pohlep* in *gonja za dobički* marsikaterega kapitalista zavedla v *goljufije* – najbolj eklatanten primer takšne milijonske goljufije predstavlja razkritje bivšega vodje borze *Nasdaq*, Bernarda Madoffa, ki je s svojim znanjem in pomanjkanjem zunanjega nadzora opeharil svoje lastne vlagatelje piramidalnega sklada. Zaupanje v kapitalizem v ZDA je dodatno zmanjšalo: goljufivo napihovanje dobičkov s strani vodstvenih delavcev, zaradi česar ni bilo več mogoče slepo verjeti podatkom podjetij o dobičku; nedelovanje mehanizmov uglednih računovodskih podjetij, zasnovanih za preprečevanje zlorab; nizka stopnja zaupanja v informacije in nasvete glede vlaganja denarja (Fulcher 2010, 145; Roubini in Mihm 2010, 51). Sedanjo krizo se je, podobno kot mnoge pred njo, ideološko predstavljalo za *npravstveno deviacijo* ali *korupcijo*. Po besedah Močnika konstrukcija »škandalov« s prirejanjem bilanc velikih podjetij temelji prav na veri v domnevno »pokvarjenost« vodilnih upravljavcev ali »managerjev«. S tem pa se prikriva, da je ta »pokvarjenost« *strukturna prisila*, ne pa morebitna »značajska slabost« (Močnik 2006, 82).

Sedanjo finančno in gospodarsko krizo lahko pomenljivo označimo z znamenitimi besedami Marxa: »Zgodovina se ponavlja, prvič kot tragedija, drugič kot farsa« (Marx 1947b, 11). Celotno prej opisano dogajanje je svet že enkrat videl pred več kot osemdesetimi leti, na predvečer *Velike depresije*. Tako kot sedaj, so po besedah Roubinija in Mihma, tudi takrat špekulativni baloni na nepremičninskem in delniškem trgu, minimalna finančna regulacija in razcvet finančnih inovacij botrovali nastanku ogromnega »balona«, ki je po poku *Wall Street* pripeljal na rob prepada, ameriško in svetovno gospodarstvo pa se je zlomilo. Dejstvo, da ima sedanja kriza tolikšno podobnost s katastrofo, ki se je zgodila pred mnogimi desetletji, ni nikakršno naključje. Iste sile, ki so bile na delu pri nastanku *Velike depresije*, so bile na delu tudi sedaj, ko so nas pripeljale v to krizo (Roubini in Mihm 2010, 13).

7.2.2 SPOPADANJE S KRIZO V ZDA

Države centra z ZDA na čelo so po začetku krize na vse krplice želele *ubraniti dosedanjo hegemonijo* nad polperiferijo in periferijo. Sprejele so številne ukrepe, s katerimi naj bi zajezile upad in opešanemu gospodarstvu povrnile nekdanji zagon.

Vlada ZDA je kmalu po začetku »finančne krize« za *pomoč finančnemu sektorju* oziroma privatnim bankam na *Wall Streetu* namenila velikanske vsote davkoplačevalskega denarja. Za poročila za prihranke, s katerimi naj bi se reševal »kreditni krč« ter odkup slabih naložb bank, je ameriška vlada zagotovila neverjetnih 700 milijard dolarjev. Omenjene ukrepe so implementirali brez tehtnejše analize in debate v *Kongresu*. Slednji je »čez noč« sprejel omenjeni »sveženj pomoči« (Krugman 2009, 185).

V želji, da bi preprečili zaton gospodarske moči ZDA, se je ameriška administracija reševanja krize lotila s *tremi vrstami fiskalne strategije*: (1) odobrili so 152 milijard dolarjev davčnih olajšav za fizične osebe in podjetja; (2) za gospodarske subjekte so namenili dodatnih 787 milijard dolarjev stimulacij; (3) država je na veliko kupovala izdelke in storitve, prav tako je financirala številne infrastrukturne in energetske projekte, ki so dosegli vrednost 140 milijard dolarjev. Poleg zgoraj omenjenih ukrepov je vlada ZDA s subvencioniranjem nakupov (237 milijard dolarjev) skušala spodbuditi opešano potrošnjo širokega dela populacije. Za preprečitev propada ameriške avtomobilske industrije (npr. gigantov *General Motors* in *Chrysler*), je vlada namenila »zgolj« 80 milijard dolarjev, pa še to ob zelo »ostrih pogojih«. Poleg omenjenega je Obama milijarde dolarjev namenil brezposelnim, starejšim in drugim ranljivim delom prebivalstva. Država je krizno situacijo reševala še z mnogimi drugimi podobnimi ukrepi, v katere je »zmetala« ogromne zneske davkoplačevalskega denarja (Roubini in Mihm 2010, 163,169).

Kot rečeno, je Obamova administracija želela pešajoče ameriško gospodarstvo spodbuditi z *milijardnimi vlaganji v infrastrukturo*, seveda na račun dodatnega državnega zadolževanja. Američani naj bi s temi »keynsianskimi ukrepi« posodobili ceste, železnice in letališča, z vsako milijardo dolarjev vložka v infrastrukturo pa naj bi

ustvarili 35000 zaposlitev (RTV SLO 2010c). Pod Obama je bila sprejeta tudi *zdravstvena reforma*, s katero naj bi milijoni revnejših Američanov dobili dostop do osnovnih zdravstvenih storitev, vpeljali so reformo študentskih posojil, s čimer naj bi ljudje z nižjimi dohodki lažje prišli do visokošolske izobrazbe, vsaj delno pa je bil storjen korak naprej k zeleni politiki (RTV SLO 2010č). Ameriški senat je poleg omenjenega potrdil še obsežno *reformo sistema finančnih predpisov*, s katero naj bi v prihodnosti preprečili ponovitev finančne krize. Po novem se banke ne bodo več smele »igrati« s svojim denarjem oziroma bodo to lahko počele omejeno. V tvegane naložbe bodo lahko šle le s tremi odstotki svojega lastnega premoženja. Velike banke pa bodo morale imeti več denarja za zavarovanje pred izgubami (RTV SLO 2010d).

7.2.3 ODZIVI LJUDI NA PROTIKRIZNE UKREPE V ZDA

Če je sprva Obamova administracija žela veliko odobravanja, se je ta trend kmalu po poglobitvi krize obrnil navzdol. Večina ljudi je menila, da se administracija neučinkovito spopada s krizo, kar se je kazalo v upadu njene priljubljenosti. Visoke stopnje nezaposlenosti, bes glede reforme o priseljevanju, razlitje nafte v Mehiškem zalivu, vse bolj grenka »protiobamska« retorika republikancev in naraščajoče nelagodje pred velikostjo ameriškega nacionalnega dolga so pripomogli, da je na kongresnih volitvah novembra 2010 Obama izgubil večino v predstavnem domu, kar mu bo otežilo nadaljnje uvajanje reform (RTV SLO 2010č).

Na kongresnih volitvah je večina Američanov glasovala za politike, ki si prizadevajo znižati davke bogatim in krčiti socialne pomoči. S padcem priljubljenosti demokratov je med navadnimi ameriškimi državljani vse večjo podporo pridobilo *ultra konzervativno gibanje Čajank*. Gre za gibanje protidemokratske desnice, nacionalistov, podpornikov pravice do nošenja orožja, nasprotnikov splava, razočaranih demokratov in podobnih, ki ostro napadajo uvajanje »socialistične« politike administracije Obame. Ta politika naj bi bila grožnja »ameriškemu snu«, tradiciji, ustavi in protestantskemu individualizmu, po katerem je vsak posameznik odgovoren za svoj (ne)uspeh, državni poskusi preprečevanja neuspeha posameznikov pa naj bi pripeljali do »kolektivnega zloma«. Stališča desnice so se krepila tudi preko množičnih medijev, kot je na primer desno usmerjena televizijska hiša *Fox News* (Groys 2011).

Politična konfrontacija med demokrati in republikanci je dosegla vrhunec po poskusu uboja demokratske kongresnice Gabrielle Giffords s strani nekega ekstremista, pri čemer naj bi na njegovo dejanje določen vpliv imel šokanten »seznam za odstrel demokratskih kongresnikov« republikanke Sarah Palin. Kongresniki s seznama so veljali za vnete zagovornike zdravstvene reforme, kar pa je Giffordsovo skoraj stalo življenja (RTV SLO 2011č).

7.3 KRIZA SE GLOBALIZIRA

7.3.1 RAZŠIRITEV KRIZE PO SVETU

Finančna in gospodarska kriza, ki se je zgodila na vrhuncu finančne ekspanzije ZDA, se je bliskovito razširila po vsem svetu. V nadaljevanju se bomo na kratko ozrli v *posledice krize* v ostalih državah centra, polperiferije in periferije.

Konec leta 2008 se je kriza razširila že izven ZDA in odjeknila na Kitajskem, Japonskem, Irskem in na Islandiji. Našteti dogodki so pripeljali do globalne kreditne krize, ki je postala osnovna težava skoraj vseh svetovnih gospodarstev. Večina problemov, ki so pustošili po ZDA: nepremičninski balon, prezadolžene banke, naraščajoči proračunski deficit, precenjena valuta, je bila prisotna tudi drugod po svetu. Kriza je tako na primer zelo prizadela države »nove Evrope« (npr. baltske države, Madžarsko, Romunijo, Bolgarijo), saj so bile te že pred krizo finančno zelo krhke, veliko njihovih investicij je poganjal špekulativni kapital, imele so velike proračunske deficite s katerimi so financirale »razvoj«, imele so precenjene valute. Kriza je prav tako prizadela izvoznike surovin, kakršne so Rusija in države Bližnjega vzhoda, saj je zaradi zmanjšane povpraševanja prišlo do padca cen surovin (npr. nafte in zemeljskega plina). Bolj kot se je recesija v ZDA stopnjevala, bolj so to občutile države kot sta Kitajska, Japonska, Mehika, Južna Koreja, Singapur, Malezija, Tajska in Filipini, ki so bili zelo odvisni od izvoza potrošniških dobrin v države centra. V teh državah je marsikatera tovarna zaprla vrata, s tem pa tisoče ljudi pahnila v brezposelnost in v pomanjkanje. Po poku »nepremičninskih balonov« na Islandiji, na Irskem, v Veliki Britaniji in v Španiji so v velike težave zašli tamkajšnji bančni sistemi (Roubini in Mihm 2010).

Kriza je prav tako zelo prizadela migrantske delavce (npr. poljske migrante v Veliki Britaniji), ki so se v obdobju pred krizo, v želji po boljšem življenju, množično priseljevali v države centra, ob krizi pa so med prvimi izgubili zaposlitev, ob tem pa bili pahnjeni v revščino in bedo ter prisiljeni k povratku v domovino (RTV SLO 2010a). Kriza je v letu 2009 zajela tudi Slovenijo in zelo prizadela njeno izvozno naravnano gospodarstvo. Številna podjetja so zaradi prezadolženosti, nepremišljenega vodenja (npr. izčrpavajoči menedžerski prevzemi), plačilne nediscipline, kreditnega krča bank, propadla, kar je vodilo v povečanje brezposelnosti in revščine ljudi (Čander 2010).

7.3.2 SPOPADANJE S KRIZO PO SVETU

Na finančno in gospodarsko krizo so se države po svetu odzvale različno. *Protikrizne ukrepe*, ki so jih sprejele vlade, da bi države rešile iz krize, pa si bomo ogledali v nadaljevanju naloge.

Države EU so se za rešitev iz krize najprej posluževale *fiskalnih stimulacijskih paketov*. Evropski načrt okrevanja, ki je bil sprejet jeseni 2008 je različnim projektom namenil 200 milijard evrov. Temu so sledile še posamezne države EU s svojimi manjšimi projekti (Roubini in Mihm 2010, 163). Ključno vlogo pri nadaljnjem koordiniranju protikriznih vladnih ukrepov sta nato prevzeli Evropska komisija (EK) in Evropska centralna banka (ECB). Za razliko od administracije Obame, ki je krizo reševala z ekspanzivno fiskalno politiko, sta omenjeni instituciji vlade držav članic EU pozvali k »strožji proračunski disciplini«. Ta zahteva je, z drugimi besedami, pomenila zmanjševanje javnofinančnih primanjkljajev in javnih dolgov (Dnevnik 2010a).

Vlade Držav EU so druga za drugo krizno situacijo (strm padec gospodarske aktivnosti) skušale reševati z zaostrenimi *neoliberalnimi ukrepi*: z zmanjševanjem državnih dolgov in proračunskih primanjkljajev; s krčenjem javne porabe (npr. s krčenjem socialnih pravic za socialno šibke); z zmanjšanjem zaposlenih v javnem sektorju; z zniževanjem oziroma zamrznitvijo plač in ostalih dodatkov (npr. regresa) javnih uslužbencev; s krčenjem sredstev za državne investicije; s pokojninskimi reformami (npr. s podaljšanjem delovne dobe, izenačitvijo let za upokojitev med moškimi in ženskimi); z zdravstvenimi reformami (npr. z zmanjševanjem stroškov javnega zdravstva, s

privatizacijo zdravstva); z visokošolskimi reformami (npr. z zmanjševanjem stroškov javnega šolstva, privatizacijo šolstva, uvajanjem šolnin). Poleg tega so vlade na veliko začele razprodajati državno premoženje (npr. javni transport, telekomunikacije). Vlade so krizo »izrabile« za reformo trga dela (npr. z zmanjševanjem stroškov dela na račun uvajanja prekarnih, fleksibilnih oblik dela, kot je »malo delo« za mlade, stare in brezposelne; z večjo intenzivnostjo dela; z ohlapnejšo delovno zakonodajo, namenjeno lažjemu odpuščanju). Poleg tega so vlade razbijale kolektivne pogodbe in spodbujale »osebno oblikovanje plač« (npr. glede na sposobnost, delavnost, učinkovitost). Javne finance so vlade reševale tudi z zvišanjem DDV in dvigom trošarin (npr. za bencin, tobak, alkohol), s čimer so krizo plačali »navadni ljudje«. Z omenjenimi ukrepi, naj bi po besedah vlad držav EU, »povečevali konkurenčnost gospodarstva«. Prav tako naj bi »večjo konkurenčnost« po njihovem dosegli z investiranjem v »nove tehnologije in razvoj«, ki ustvarjajo produkte in storitve z »visoko dodano vrednostjo« (Nuredini 2009; Lukič 2011).

7.3.3 ODZIVI LJUDI NA PROTIKRIZNE UKREPE PO SVETU

Vlade so protikrizne ukrepe po večini sprejemale *mimo volje socialnih partnerjev* (npr. sindikatov, mladih, ostarelih, brezposelnih) – torej so upoštevale zgolj voljo kapitala. Ukrepi vlad so nakazovali *konec družbenega konsenza oziroma konec socialnega dialoga*, saj so poenotene vladne elite svoje politike nadaljevale ne glede na množično nasprotovanje socialnih partnerjev. Ti so zato v znak nasprotovanja neoliberalnim »protikriznim ukrepom« vlad zasedli ulice evropskih prestolnic (npr. Bruslja, Rima, Madrida, Dublina, Lisbone, Aten). S splošnimi stavkami, množičnimi demonstracijami in zasedbami so jasno in glasno pokazali, kaj si mislijo ukrepih oblastno-kapitalskih elit (BBC 2010).

Nezadovoljstvo ljudi po Evropi pa se ni kazalo samo s porastom sindikalnega, protikapitalističnega boja, temveč tudi z *vzponom priljubljenosti nacionalističnih in desničarskih grupacij*. Slednjim je skupno, da se osredotočajo v preganjanje »grešnih kozlov«, ki naj bi bili »krivi za krizo«. Po večini te »kozle« predstavljajo marginalizirane skupine, katere naj bi bile krive za porast kriminala, izčrpavanje socialne države, odžiranje delovnih mest »poštenim državljanom« ipd.

V senci gospodarske krize je torej v številnih zahodnoevropskih državah naraščal *trend strahu pred imigranti*. Od Švedske, Francije, Nemčije, Danske, Nizozemske, Belgije do Avstrije so v središče politične razprave vstopali »bojazen pred priseljevanjem« in politiki, ki so stavili na *ksenofobijo* in *strah pred Drugim*. Kakor, da bi bile muslimanske burke, mošeje in minareti ter sociala za prišleke najpomembnejša vprašanja preživetja (Vidmajer 2010). Žižek omenjeni trend pojasnjuje z naslednjo razlago. Bližnjik/Drugi se v prvi vrsti prikazuje kot Reč, travmatični vsiljivec, čigar *drugačen način življenja* (ali bolje rečeno, način *uživanja*, ki je materializiran v njegovih družbenih praksah in ritualih) nas moti, s svojo prevečno bližino meče iz tira naš način življenja, to pa lahko izzove agresivne reakcije, ki težijo k odpravi tega motečega vsiljivca. Zavist, ki izhaja iz užitka Drugega, je možno izničiti s tem, da Drugemu odvzamemo zmožnost, da uživa v objektu (Žižek 2007, 55).

Omejevanje in preganjanje migrantov je v »razvitih demokratičnih državah centra« tako postalo »nacionalni šport«. V Franciji, kjer omenjene »grešne kozle« predstavljajo Romi, je predsednik Sarkozy, ne glede na nasprotovanje »levičarjev« odobril kontroverzni ukrep »prisilnega izгона Romov« iz njihovih nelegalnih barakarskih naselij, ki naj bi bile »leglo kriminala« (Vršnak 2010). V Nemčiji naj bi po izjavah kanclerke Merkel zaradi »neuspešne vključitve priseljencev v nemško družbo« prišlo do »popolnega poloma multikulturalnosti«. Ta naj bi dolga leta (muslimanskim) priseljencem in ostalim marginalnim skupinam omogočal lažjo sobivanje z večinskim prebivalstvom, v letih krize pa naj bi zašel v »težave« (Horvat 2010). V Beneluxu in skandinavskih državah »grešne kozle« vse bolj predstavljajo muslimanski priseljenci. V politično ospredje tako strumno marširajo *desničarske stranke*, ki med seboj, pod pretvezo »liberalnosti in svobode«, tekmujejo v svoji *islamofobiji*. Tako smo na primer na Nizozemskem priča rasti priljubljenosti izrazitemu islamofobu Geertu Wildersu, na Švedskem je v parlament bila izvoljena skrajno desničarska stranka *Švedski demokrati*, v Franciji pridobiva *Nacionalna fronta* Jean-Marie Le Pena, v Italiji pa *Severna liga* Umberta Bossija. Strah pred priseljenci nima meje, zajel je tudi Dansko, Belgijo, Avstrijo in še marsikatero drugo državo (Vidmajer 2010).

7.4 PROTIKRIZNI UKREPI MEDNARODNIH INSTITUCIJ

Finančni in gospodarsko krizi so se na »svetovni ravni« zoperstavili tudi voditelji »najbolj razvitih« držav sveta, zbranih v *Skupini G-20*. Na »Londonskem srečanju« aprila leta 2009 so sprejeli številne ukrepe, s katerimi naj bi svet potegnili iz recesije. Tako so se dogovorili za: (1) poostren nadzor finančnih trgov (npr. tveganih *hedge skladov*); (2) milijardno pomoč finančnemu sektorju (5 trilijonov dolarjev); (3) pomoč IMF državam tretjega sveta za lažjo premostitev krize; (4) ukinitvev oziroma boj zoper *davčne oaze* (npr. vzpostavitev »črne in sive liste« držav pod nadzorom OECD) (BBC 2009; Kovač 2009).

7.5 IZ GOSPODARSKE V DOLŽNIŠKO KRIZO

Gospodarska kriza se je tekom svojega zaostrovanja v določenih državah centra kmalu prevesila v hudo *dolžniško krizo*. Kriza je namreč zelo udarila po državah »obrobja EU« – državah, ki so jih finančniki kmalu pomenljivo poimenovali PIIGS (v prevodu: »svinje«) – Portugalska, Italija, Irska, Grčija in Španija. Vzroki za njihove težave so bili zapleteni. V letih pred krizo so se jim dolgovi povečali, konkurenčnost pa znižala. Uveljavitev evra jim je omogočila, da so si vedno več izposojale in trošile, kot bi sicer lahko. Posledice kreditnega »booma« so se videle pri višji potrošnji in višjih plačah. Njihov izvoz je s tem postal manj konkurenčen, bohotila se je enormna administracija, kopičile so se druge strukturne ovire, kar je odvracalo naložbe v izobraževanje, čeprav so plače v teh državah bile še vedno pod povprečjem EU. Omejene države so imele velike deficite v tekočih bilancah in proračunske deficite, kar je vodilo v visoko zadolževanje pri evropskih in ameriških bankah. Njihova visoka zadolženost je predstavljala stalno grožnjo za »finančno okužbo« evra na Stari celini. V letu 2009 so vplivne ameriške bonitetne agencije (npr. *Standard & Poor's*) znižale rejtinge dolgov številnih industrijskih držav, zaradi česar se je zmanjšalo povpraševanje po obveznicah Velike Britanije, Grčije, Irske in Španije. Recesija (npr. nižji davčni prilivi in večji izdatki za stimuliranje gospodarstva) je proračune teh držav pripeljala na rob resne erozije, države so se znašle pred skorajšnjim bankrotom. Da bi pred »mednarodnimi

bankirji« ohranile »kredibilnost« in stalni dotok sposojenega denarja, so morale sprejeti *boleče ukrepe za konsolidacijo svojih proračunov* (Roubini in Mihm 2010, 285,299).

Tako bo na primer Grčija, v zameno za pomoč IMF in Evropske unije (120 milijard evrov), ki jo je rešila pred gotovim bankrotom, morala do leta 2014 znižati državni primanjkljaj za 10 odstotkov in sprejeti številne »strukturne reforme«. Mednje štejemo krčenje javne porabe (npr. zamrznitev plač javnim uslužbencem, odpravo 13. in 14. plače državnim uslužbencem, zaustavitev zaposlovanja v javnem sektorju), privatizacijo javnih storitev in deregulacijo gospodarstva (npr. vstop tujih multinacionalk na prej zelo zaprt trg). Ti ukrepi so med navadnimi davkoplačevalci sprožili ostro reakcijo, ljudje so odšli na ulice, vrstile so se splošne stavke in nasilni izgredi (Spiegel 2010). Da bi se izognila bankrotu, je morala tudi Irska zaprositi za milijardno pomoč. Padlemu »keltskemu tigru« so v zameno za 85 milijard evrov pomoči mednarodni akterji (npr. IMF in EU) predpisali stroge varčevalne ukrepe. Po pomoči Irski so se začele špekulacije, katera država od PIIGS bo naslednja. Pozornost mednarodne javnosti se je zato usmerila v Portugalsko in Španijo, ki sta, da bi si povrnili »zaupanje« in preprečili »grški scenarij«, preventivno sprejeli ostre varčevalne ukrepe (Mašanović 2010).

Evropska unija je z namenom preprečitve »sesutja« evroobmočja maja leta 2010 vzpostavila Evropski instrument za finančno stabilnost (EFSF), ki je imel na voljo 440 milijard evrov za pomoč šibkejšim členom evrske skupine. Sklad naj bi evro branil pred napadi, ki bi lahko stresli temelje celotnega valutnega kluba, vanj pa bi vplačevale članice evra. Leta 2011 je EU sprejela »Pakt za evro«, po katerem bo EFSF sredi leta 2013 zamenjal stalni Evropski mehanizem stabilnosti (ESM) z dejansko posojilno sposobnostjo 500 milijard evrov, kar bi zagotovili z ustreznim razmerjem med vplačanim in vpoklicanim kapitalom. Vplačevanje v ESM je resda stvar žgočih polemik, vendar npr. za nemške in francoske banke pomeni nujo, saj imajo v perifernih državah EU na desetine milijard evrov dobičkonosnih naložb (Mašanović 2011). »Pakt za evro«, ki izhaja iz omiljene verzije »nemško-francoskega pakta za konkurenčnost« vsebuje štiri ključne cilje: (1) spodbujanje konkurenčnosti; (2) spodbujanje zaposlenosti; (3) nadaljnje prispevke k vzdržnosti javnih financ in (4) krepitev finančne stabilnosti (Hren 2011). Slovenska vlada tako v letu 2011 v sklopu »pakta« načrtuje izvedbo pokojninske in zdravstvene reforme, reformo davčnega sistema in javnega sektorja, povečanje konkurenčnosti in prožnosti trga dela (Gole 2011).

7.6 ARABSKA POMLAD

Kriza se je dotaknila tudi številnih *perifernih držav*. Zaradi vse večje brezposelnosti, podražitev hrane in pomanjkanja osnovnih življenjskih potrebščin, brezperspektivnosti mladih, podkupljivosti oblasti, zatiranja osnovnih človekovih pravic, okrutnosti nedemokratičnih oblasti (npr. tajnih služb, policije, vojske) nad prebivalci, so se države Severne Afrike in Bližnjega vzhoda (npr. Egipt, Tunizija, Libija, Alžirija, Bahrajn, Džibuti, Irak, Jordanija, Oman, Sirija, Jemen, Kuvajt, Iran, Libanon, Mavretanija, Maroko, Saudska Arabija, Sudan, Zahodna Sahara) znašle v vrtincu javnega nezadovoljstva, demonstracij, protestov in blokad (Videmšek 2011).

Ko se je decembra leta 2010 v Tunisu v Tuniziji protestno sežgal 26-letni brezposelni univerzitetno izobraženi »prodajalec zelenjave« Mohamed Buazizi, so se začeli množični nemiri nezadovoljnega prebivalstva. Sprva obrobni nemiri proti visokim cenam hrane so se kmalu sprevrgli v proteste proti političnemu režimu. V januarju 2011 so se protesti zaostri in po tako imenovani *Jasminovi revoluciji* z oblasti odnesli skorumpiranega in neučinkovitega avtoritarnega predsednika Bena Alija (Dnevnik 2011b). Za Ben Alijem se je moral po dolgotrajnem uporu ljudskih močic z oblasti posloviti še dolgoletni egiptovski predsednik Hosni Mubarak. Odhod obeh osovražjenih, ostarelih in odtujenih voditeljev je dal pogum celi vrsti zatiranih ponižanih ljudstev, ki so druga za drugo, v zgoraj naštetih državah, zahtevale politične, ekonomske in socialne reforme v smeri večje vključenosti in socialne pravičnosti ter demokratizacijo političnih režimov. Začela se je tako imenovana *arabska pomlad* (Gaube 2011b).

Šterbenc pravi, da če pogledamo Tunizijo, Egipt in ostale države ter zahteve tamkajšnjih protestnikov, vidimo, da ne gre zgolj za upor proti diktaturam in represiji, ampak tudi za *upor proti neoliberalnim ekonomskim reformam*, ki so jih, v želji po dobrikanju kapitalu iz držav centra, sprejemale tamkajšnje oblastno-kapitalske elite. V zameno za poslušno izvajanje »strukturnih reform« so ti režimi dobivali izjemno visoke ocene in kredite s strani mednarodnih finančnih institucij, kot je na primer IMF. Toda v ozadju je ostalo skrito, da so imele države visoko stopnjo brezposelnosti, da so ukinile subvencije, da so hitro naraščale cene in da so bila obstoječa delovna mesta vse manj zaščiteni. Zaradi uvajanja neoliberalnih politik so vse bolj naraščale socialne razlike, države so se izredno

polarizirale. Vsa oblast in bogastvo sta se nakopičila v rokah ozkih in izjemno bogatih poslovnih elit, navadni ljudje pa so trpeli v bedi, pomanjkanju in brezperspektivnosti. Na eni točki je ljudstvo reklo »dovolj« in zahtevalo dostojanstvo ter človeka primerno življenje (Miholič 2011c).

Na ulice se je zapodili *mladi*, »generacija Y«, rojena po letu 1980. Mladi so se, kljub visoki izobrazbi, soočali z veliko stopnjo brezposelnosti in brezperspektivnosti. Po zgledu Zahoda so hoteli predvsem več osebne svobode in socialne pravičnosti, pri tem pa niso bili pripravljeni dovoliti vmešavanja od zunaj in nikakršnega Zahodnega, hegemonističnega poseganja v njihove suverene pravice (Slabe 2011). Pri organiziranju protestov so veliko vlogo odigrala »socialna omrežja«, kot sta na primer *Facebook* in *Twitter* (Gaube 2011a).

Arabska pomlad se je kmalu »globalizirala« in dala navdih tudi številnim Američanom. Ko je guverner Wisconsina prišel na oblast je začel uvajati strogo restriktivno fiskalno politiko oziroma zmanjševati izdatke za javne službe. Za vsako ceno je hotel zmanjšati moč sindikatov in s tem posledično pravice in plače javnim uslužbencem. Tamkajšnji sindikati so po vzoru Egipta in Tunizije sprožili množične proteste in se uprli neoliberalnim ukrepom (Štefančič 2011a).

7.7 OKREVANJE SVETOVNEGA GOSPODARSTVA PO KRIZI

Le dve leti po začetku finančne in gospodarske krize, ki jo je povzročilo »hazardiranje« finančnikov na *Wall Streetu*, in zaradi česar so se številne *finančne institucije* znašle pred popolnim zlomom, so se v letu 2010 isti akterji že hvalili z rekordnimi dobički, kar je pomenilo, da je bila kriza »za njih že mimo«. 25 največjih ameriških finančnih ustanov je tako leta 2010 svojim zaposlenim za prejemke in nagrade izplačalo 135 milijard dolarjev, kar je šest odstotkov več kot leta 2009, ko je vsota znašala 128 milijard. V kriznem letu 2008 je bilo za plače namenjenih »zgolj« 112 milijard. Iz teh podatkov je razvidno, da bančniki niso spremenili svojega moralno spornega »finančnega hazardiranja«, temveč so iste prakse nadaljevali tudi po krizi. Najbolj sporno pa je dejstvo, da so nagrade bile izplačane tudi v institucijah, ki se lahko za svoje »preživetje« zahvalijo milijardni davkoplačevalski pomoči (Lucchetti in Grocer 2011).

Znake »okrevanja« po krizi pa kaže tudi *svetovno gospodarstvo*. Tako je IMF v svojem poročilu iz januarja 2011 z naslovom *World Economic Outlook Update* napovedal, da bo svetovno gospodarstvo v letu 2011 beležilo 4,4-odstotno gospodarsko rast, za leto 2012 pa naj bi ta znašala 4,5 odstotka. »Razvite države« centra naj bi v letu 2011 beležile »zgolj« 2,5-odstotno, »rastoče države« polperiferije pa »kar« 6,5-odstotno rast. Podobna rast naj bi se nadaljevala v letu 2012. IMF je razvite države opozarjal, naj ukrepajo glede brezposelnosti in bančnega sistema, rastoča gospodarstva pa svaril pred »pregrevanjem« (International Monetary Fund 2011b).

Iz navedenega je povedanega, da sta se finančni in realni sektor, po največji krizi v zadnjih desetletjih, že »pobrala iz dna«. Sedaj pa si pogledajmo, kako je kriza vplivala na obseg bogastva najbogatejših Zemljanov. Leta 2010 je premoženje milijarderjev zraslo predvsem zaradi rasti vrednosti delnic na borzah. Povprečna vrednost premoženja 1210 milijarderjev je na lestvici revije *Forbes* 3,7 milijarde dolarjev, skupna vrednost 4500 milijard pa pomeni 2,3 odstotka premoženja vsega svetovnega prebivalstva, kar je več od bruto domačega proizvoda Nemčije. V ZDA po zadnjih podatkih živi 413 milijarderjev, Azija jih premore 332 in je prvič prehitela Evropo s 300 milijarderji. Samo na Kitajskem živi 101 milijarder. Med 20 najbogatejšimi milijarderji na svetu je osem Američanov. Ameriški milijarderji imajo skupaj 1500 milijard premoženja. Velik skok milijarderjev je zabeležila tudi Rusija, ki jih ima predvsem zaradi podražitve surovin sedaj 115, Moskva pa je po številu prehitela New York – tam jih sedaj živi 79, kar je največ na svetu, v New Yorku pa "le" 58 (Delo 2011).

Kot vidimo iz zgornjih podatkov, se je kapitalistični svetovni-sistem relativno hitro in relativno »uspešno« pobral iz največje krize po *Veliki depresiji* iz tridesetih let. Kriza torej ni zamajala kapitalističnega svetovnega-sistema. Najbogatejši so namreč, kljub krizi, postali še bogatejši, revni pa še revnejši. Socialne neenakosti so se še dodatno poglobile, saj so bogati »reševanje« krize prevalili na pleča »navadnih ljudi«. Kriza finančne ekspanzije držav centra pa je vseeno nakazala šibkost centra nasproti vzpenjajoči se polperiferiji. Politično in vojaško razsežnost vse večje »šibkosti« trenutnega hegemonu znotraj kapitalističnega svetovnega-sistema – Združenih držav Amerike – pa bomo obravnavali v nadaljevanju naloge.

7.8 ZATON AMERIŠKE HEGEMONIJE?

7.8.1 PODALJŠEVANJE HEGEMONIJE ZDA Z VOJNO

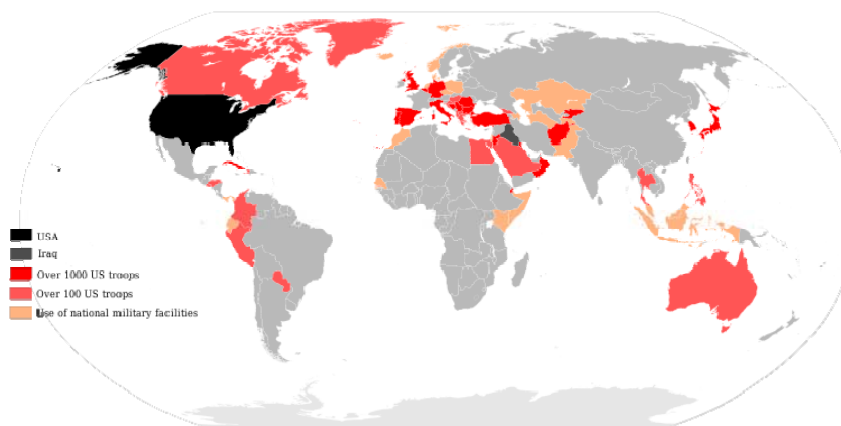
ZDA po besedah Močnika svojo hegemonijo poskušajo podaljševati z *vojaško grožnjo* in s *političnim izsiljevanjem*. Za namene ohranitve hegemonskega položaja bodo poskušale prisiliti druge »razvite« države, da z njimi tekmujejo v oboroževanju: s tem bodo zavirale ekonomsko konkurenco, podpirale svoje pešajoče gospodarstvo s proračunskim denarjem, prodajo orožja in vojaškega znanja, ves svet pa bodo terorizirale s svojo vojaško silo (Močnik 2006, 67).

Militaristična politika nekaterih režimov v centru sistema pod vodstvom ZDA je na razne načine sestavni del neoliberalne strategije. S pomembnimi državnimi vlaganji poskuša ponovno zagnati gospodarski cikel in izvleči svoja nacionalna gospodarstva iz recesije. Vojaški argumenti jim omogočajo, da se ne držijo predpisov, ki jih sicer vsiljujejo drugim državam. Vojaški pritisk drži v gospodarski in politični odvisnosti »zaveznike«. Hkrati »zaveznike« sili h kupovanju orožja in k povezanim nakupom pri najmočnejših deželah svetovnega centra. NATO je tako sestavni del strategije, ki breme krize prenaša na šibkejše in revnejše, se pravi, na tiste, ki so že tako in tako izkoriščani. Politika, katere del je NATO, uničuje dosežke stoletnih bojev v družbah, ki so že dosegle visoko stopnjo enakosti in svobode. Neoliberalna politika, katere del je tudi NATO, razkraja solidarnostne mehanizme, uveljavlja obrazec »vojne vseh proti vsem« – in s tem, med drugim, bistveno zmanjšuje »varnost« (Močnik 2006, 108–109).

Teroristični napadi 11. septembra 2001 na ZDA so slednji dali povod za začetek permanentne »vojne proti terorizmu«, v okviru katere so ZDA sprožile napad na Afganistan in s tem zrušile režim talibanov. S posegom so ZDA zavarovale svoje strateške interese dostopa do »Kaspijskega bazena«, ki slovi po velikanskih zalogah nafte in zemeljskega plina, energentov potrebnih za napajanje hegemonu (Moore 2004, 30). Napad na Afganistan je, poleg nadzora na energenti, služil tudi nadzoru na trgovino z mamili in preprečitvi razširitve vpliva Kitajske in Rusije na tem območju (Estulin 2010, 38).

Leta 2003 so ZDA z izgovorom, da iraški diktator Saddam Hussein skriva orožje za množično uničevanje, s katerim ogroža države Zahoda, in da ima njegov režim tesne stike s teroristično mrežo *Al Kaido*, »osvobodile« Irak in zrušile tamkajšnji režim. Čeprav sta se oba »razloga« za invazijo kasneje izkazala za *laž*, to ne vpliva na dejstvo, da so se ZDA z zavezniki in zahodnimi korporacijami s »šok doktrino« polastili iraške nafte, poskrbeli za »obnovo« porušene infrastrukture, privatizirali javne storitve in deregulirali tržišče. »Kirurško čisti« vojaški poseg in kasnejša državljanska vojna med šiitskimi in sunitskimi skupinami sta bili krivi za več deset tisočih mrtvih, kar pa Zahodnih sil ni oviralo pri doseganju svojih hegemonskih ciljev – ustvarjanja milijardnih dobičkov in »potiskanja nazaj« ostalih konkurenčnih velesil, predvsem Kitajske in Rusije (Moore 2004; Klein 2009, 328–344; Jentleson 2010, 423–429). Vojni v Afganistanu in Iraku sta vojni, s katerimi ZDA rešujejo svojo krizo hegemonije. Krizo zadnjih desetletij premagujejo s »preverjeno prakso« – z »vojnim keynsijanstvom«. ZDA namreč z enormnimi vsotami davkoplačevalskega denarja vzdržujejo velikansko vojsko in vso potrebno vojno mašinerijo – skupni letni proračun v letu 2011 znaša 950 milijard dolarjev. Vlada v ZDA s tem vzpodbuja zaposlovanje v vojaško-industrijskem kompleksu, s tem pa povečuje domače povpraševanje in davčne prilive. V vojski je trenutno 1400000 Američanov, 833000 jih je v rezervi, okrog 1600000 pa je zaposlenih v podjetjih, ki delajo za vojsko. Brez vojske – brez tega »protirecesijskega« programa – bi bila brezposelnost v Ameriki občutno večja, kot je: trenutno brezposelnost znaša 9,5 % – brez vojske bi znašala 11,5 % (Čibej 2010; Stefančič 2010). Veliki izdatki za vojsko so v zadnjih desetletjih omogočili razmah številnih vojaških baz ZDA po svetu, potrebnih za vzdrževanje hegemonije (slika 7.1).

Slika 7.1: Ameriške vojaške baze po svetu

Vir: Wikimedia (2011a).

Če se bo kapitalsko-političnim-vojaškim elitam centra »načrt izhoda iz krize« posrečil, bi se po besedah Močnika, začeli časi negotovosti, pogostih lokalnih vojn (npr. za nadzor nad naravnimi viri – vodo, nafto), še hujše revščine v revnem svetu in vse večje revščine v doslej bogatem svetu. O pravicah in svobodah sploh ni treba govoriti: saj je že »boj proti terorizmu« vpeljal združeni državni teror v svetovnem obsegu (Močnik 2006, 67).

Napad na »šibkejšega«, kot je bil na primer napad na od sankcij oslavljen Irak, je po mnenju Todda komajda prepričljiv dokaz, da ima nekdo moč. Po njegovem je to prejšnji odraz »šibkosti« in ne »nadvlade«. Država, ki se bori za ohranjanje položaja, ki ga ima kot svetovni finančni center, tako prireja simbolične predstave vojaške moči, in tako upa, da bo pripravila druge do tega, da ignorirajo njeno industrijsko šibkost, finančne potrebe in plenilski značaj. Vojne, brez širše podpore ostalih sil, so tako dodatno načele njen ugled v mednarodni skupnosti (Todd 2005).

Upor zoper te prakse je v letu 2010 vzpodbudil nevladno spletno organizacijo *Wikileaks*, da je svetu (velikim in priznanim medijem) razkrila vojaške in diplomatske igre ZDA pri ohranjanju svojega statusa »velesile«. Svet je tako razburkala z objavo serije odmevnih razkritij zaupnih dokumentov ameriške vlade: julija 2010 z *Dnevnik* vojne v Afganistanu, zbirko približno 76900 dokumentov ameriške vojske o vojni v Afganistanu; oktobra 2010 z zbirko 400000 dokumentov o iraški vojni ter nazadnje z zbirko 250000 diplomatskih depeš ameriškega zunanjega ministrstva, ki so jih v svežnjih pričeli objavljati konec novembra 2010. Dokumenti so ZDA prikazali kot državo, ki ji je le malo mar za civilne žrtve, sodeluje z avtoritarnimi in skorumpiranimi režimi, podpira mučenja in ostale zlorabe človekovih pravic (Wikileaks). S tem je *Wikileaks* znatno omajala ugled in legitimnost svetovnega hegemonu, ki se pogosto označuje za »svetilnik demokracije v svetu«.

7.8.2 KAJ ZA SVET POMENI KRIZA DRŽAV CENTRA?

Na tem mestu se je smiselno vprašati, kakšen dolgoročen vpliv na kapitalistični svetovni-sistem bo imela finančna, gospodarska in politična kriza svetovnega hegemonu.

Po trditvah Močnika se analitiki svetovnega-sistema v splošnem strinjajo, da je *svetovni-sistem z ameriško hegemonijo v krizi*, a krizo različno interpretirajo. Po besedah Hopkinska in Wallersteina se je v zadnjih letih začela *končna kriza kapitalizma*. André Gunder Frank pa je mnenja, da se *dvestoletna kriza azijske ekonomije prav zdaj končuje* in da se z njo izteka tudi tolikokrat omenjeni »vzpon Zahoda« (Močnik 2006, 139). Pierre-Noël Giraud pravi, da izgineva samo izjemna posebnost 20. stoletja. Medtem, ko so v 20. stoletju razlike med regijami v svetu dramatično naraščale, so se notranje razlike pri bogatih nacijah dramatično zmanjšale. Giraud pričakuje, da bodo v prihodnosti dežele z nizkimi mezdami in razvito tehnologijo (npr. Indija, Kitajska, Jugovzhodna Azija, Vzhodna Evropa) vse bolj *dohitevale* sedanje bogate države centra, pri tem pa se bodo notranje razlike v bogatih državah spet začele nezadržno povečevati (Giraund v Močnik 2006, 139).

Po mnenju Močnika živimo v času, ko se končuje en tak kapitalski akumulacijski cikel, ki se je začel sredi 19. stoletja, zanj pa je bila značilna organizacija *svobodno podjetje* (kar je pripeljalo do nastanka multinacionalk), *svetovni hegemon* pa so bile ZDA. Tokrat iz vrste razlogov ni jasno, ali se bo kriza iztekla v začetek novega kapitalskega akumulacijskega cikla – ali pa bo kapitalistični svetovni-sistem razpadel in se bo začel prehod v kakšen drug sistem. Po teoriji svetovnega-sistema kapitalizem ne more obstajati brez povezave med državo in kapitalom. V ciklusu, ki se zdaj izteka, so ZDA združevale ekonomsko in vojaško-politično hegemonijo, ki je »zlepa« ne bodo prepustile drugim silam. Trenutno politično in vojaško še zmerom prevladujejo, toda kapital se je medtem premaknil v Azijo. Če se bosta država in kapital, četudi nista na enem in istem koncu sveta, spet povezala, se bo bržkone začel nov kapitalistični cikel. Če se to ne bo zgodilo, bo kapitalizma konec. Novi sistem bi lahko bil imperij brez trga ali trg brez imperija (Močnik 2006, 141–142).

Po mnenju Arrighija se sedanja *kriza kapitalizma* lahko izteče v začetek novega kapitalističnega cikla pod novo hegemonijo. Če se pri tem ozremo v preteklost, bomo kaj hitro ugotovili, da so vse dosedanje »mučne« prehode med hegemonijami spremljali dolgoročni konflikti oziroma tridesetletne vojne za prevlado v kapitalističnem svetovnem-sistemu, kar za svetovni mir ne obeta nič dobrega (Arrighi 2010).

8 POLPERIFERIJA VSTOPA V OSPREDJE?

8.1 VZPON DRŽAV BRIC

Fulcher trdi, da »ko je en del sveta v krizi, nekje na drugem delu sveta že poteka rast« (Fulcher 2010, 146). Nekatere doslej »manj razvite« dežele polperiferije, ki pa so »tehnološko sposobne« (to je, imajo razvito tehnološko infrastrukturo – promet, zveze in zlasti izobraženo delovno silo), so namreč v zadnjih desetih, petnajstih letih dosegle *izjemen gospodarski razvoj in pospešeno zmanjšujejo zaostanek* za bogatimi deželami svetovnega centra. Med te dežele strokovnjaki med drugim uvrščajo Kitajsko in Indijo (Močnik 2006, 15).

V nadaljevanju naloge si bomo zato natančneje ogledali »vzpon« polperiferije, natančneje, »vzpon« tako imenovanih držav BRIC (v prevodu: »opeka«). S to kratico številni označujejo naslednje »države v razvoju« – Kitajsko, Indijo, Brazilijo in Rusijo. Za omenjene države je značilno, da *obsegajo veliko večje ozemlje, imajo več prebivalstva in razpolagajo z veliko večjo raznolikostjo virov* od vseh predhodnih »hegemonskih sil« v zgodovini (npr. Genove, Nizozemske, Velike Britanije in ZDA). Ta razsežnost jim, če se svetovni-sistem ne bo spremenil, znotraj obstoječega kapitalističnega svetovnega-sistema v prihodnosti omogoča veliko moč in vpliv. Ta del naloge bo torej namenjen natančnejšemu orisu ključnih družbenih, političnih in ekonomskih parametrov omenjenih držav v obdobju njihove materialne ekspanzije. Pridobljene podatke bomo, da bi prikazali vso razsežnost vzpenjajočih se sil, postavili ob bok trenutnemu »pešajočemu« hegemonu, Združenim državam Amerike.

8.1.1 VZPON KITAJSKE

Od držav BRIC, ki so v času zatona ameriške hegemonije (od 70-ih in 80-ih naprej) dosegle enormen razmah, bomo na tem mestu posebej izpostavili Ljudsko republiko Kitajsko.

Kitajska je največja država na svetu po številu prebivalcev, »preživljati« mora kar 1,3 milijarde ljudi, kar pomeni več kot petino svetovnega prebivalstva (Cencen 2011, 72). Za sodobno Kitajsko je značilen »avtoritarnem tip kapitalizma«, v katerem so temeljne človekove pravice posameznikov, kot so npr. medijska svoboda, svoboda organiziranja, svoboda izražanja poteptane s cenzuro (npr. interneta, tiska), preganjanjem oporečnikov, v ospredje pa stopajo vladni nadzor in represija, ki podpirata (osvobojeno) vladavino kapitala. V taki skupnosti se poudarja predvsem pripadnost državi, enotnost in dolžnosti, vse zavoljo skupnega, ne pa individualnega napredka (Li 2010).

Kot smo že omenili v prejšnjih poglavjih, sta »osvoboditev« kitajskega gospodarstva nadzora države in podpora »privatni pobudi«, dala polni zamah investicijam tako domačega kot tujega kapitala (npr. multinacionalk, kot so *Nike*, *Adidas*). Kitajska je tako po zaslugi izkoriščanja *množične cenene delovne sile* postala svetovna predelovalka – v njenih izvozno-predelovalnih conah naj bi za svetovno tržišče leta 2006 delalo okoli 40 milijonov ljudi (Badalič 2010, 38). Kitajska ima največjo delovno silo na svetu, delovna sila pa je, zaradi nizkih plač in drugih stroškov, v izrazito ugodnejšem »konkurenčnem« položaju kot ostale države centra, polperiferije in periferije. V letu 2005 je mesečna plača v proizvodnji na Kitajskem znašala *le* 141,3 dolarjev, v ZDA pa *kar* 2898,2 dolarjev. To pomeni, da je kitajska plača znašala zgolj 4,9 odstotka plače v ZDA. V povprečju je razkorak med plačami v centralnih državah in na Kitajskem okoli 20 proti 1 (Li 2010, 120–122). Produkcija je »ugodna« tudi zaradi nizkih davkov in neobstoja okoljskih standardov. Produkcijo so napajale »tuje neposredne investicije« kapitala iz centra, ki so se kanalizirale preko »investicijskih skladov« (produktov finančne ekspanzije centra). Kitajska danes slovi po proizvodnji cenenih izdelkov (npr. tekstilni izdelki, igrače), svoje gospodarstvo pa v zadnjih letih vse bolj preusmerja v proizvodnjo izdelkov z visoko dodano vrednostjo (npr. bela tehnika, računalniki, telefoni) (Fishman 2005, 5–6; Li 2010, 25).

Na Kitajskem smo bili od tržnih reform ob koncu 70-ih priča velikemu premiku ljudi iz podeželskih vasi v mesta; domnevajo, da se je iz podeželskih območij v mesta preselilo več kot 200 milijonov Kitajcev. V naslednjih desetletjih strokovnjaki pričakujejo novo »poplavo kmetov« – nadaljnjih 250 ali 300 milijonov ljudi. Posledica te migracije je, da je leta 2005 že 166 kitajskih mest imelo več kot milijon prebivalcev (za primerjavo: v ZDA je takih mest le 9) (Davis 2009, 21). Rast mest privablja številne investitorje, ki

vlagajo v njihovo infrastrukturo. Prekomerna »špekulativna« gradnja novih stanovanjskih in poslovnih objektov pa bo, v nekaterih urbanih središčih Kitajske, kot sta Peking in Šanghaj, lahko lahko vodila v »nepremičninski balon« (Ugovšek 2010).

Gradnjo novih in novih industrijskih obratov, ki so zrasli ob milijonskih mestih, so spremljale *izjemno velike potrebe po energiji*. Kitajska že porabi 15 odstotkov svetovne energije, kar jo postavlja med največje porabnike energije na svetu (Li 2010, 189). Kitajska danes velja za enega največjih porabnikov fosilnih energentov na svetu. Med njimi prednjači poraba poceni premoga (nakopanega v »nevarnih« domačih rudnikih ali uvoženega iz tujine – npr. Avstralije), ki se uporablja za kurivo v termoelektrarnah. Velikanska »energetska požrešnost« Kitajske se kaže tudi v tem, da na Kitajskem vsak teden odprejo *kar dve termoelektrarni* (Harrabin 2007). Enormne potrebe po energentih – predvsem nafti in zemeljskem plinu, s katerimi Kitajska ne razpolaga na veliko, so pa nujno potrebni za »razvoj« njene proizvodnje in transporta, silijo Kitajsko v njihov uvoz (npr. iz Rusije, Irana, Sudana, Venezuele, Brazilije, Angole) (Qian 2010).

Nagla poraba fosilnih goriv zelo obremenjuje okolje, zato se je Kitajska vlada zavezala k povečanju pridobivanja energije iz okolju bolj sprejemljivih virov. Sem definitivno sodi pridobivanje *hidroenergije* – med vsemi projekti vsekakor najbolj odmeva »Jez treh sotesk« v zaledju Kitajske, kjer so postavili največjo hidrocentralo na svetu, zaradi nje pa izselili kar 1,3 milijona ljudi, poleg tega pa je jez povzročil številne okoljske probleme, selitev kulturnih znamenitosti in arheoloških najdb (Hodgson 2009). Vlada se je prav tako usmerila v izvedbo »najbolj ambicioznega programa izgradnje nuklearnih elektrarn na svetu«. Trenutno je delež energije proizveden iz *nuklearne energije* zelo zanemarljiv, vendar se bo to v prihodnjih letih naglo spremenilo – v načrtu ali izgradnji so namreč številne nuklearke, ki naj bi znatno zmanjšale onesnaževanje okolja, Kitajski pa zagotovile poceni vir energije in zmanjšale njeno odvisnost od uvoza energentov. Za večjo energetske samozadostnost in varovanje okolja pa namerava Kitajska oblast v prihodnje aktivno spodbujati pridobivanje energije s pomočjo *obnovljivih virov* – predvsem vetrne, sončne in geotermalne energije (Hozjan 2010; Cencen 2011, 20).

Kitajska je v zadnjih desetletjih beležila *izjemno gospodarsko rast*. Od leta **1978**, ko so sprejeli gospodarske reforme, ima Kitajska v povprečju več kot **9,5-odstotno** letno rast BDP (RTV SLO 2010b). Kitajska rast BDP je po podatkih IMF v letu 2010, ne glede na »krizo«, dosegla 10,3-odstotno rast. V letu 2011 se napoveduje 9,6-odstotna, v letu 2012 pa 9,5-odstotna rast (International Monetary Fund 2011b). Kitajska je, zaradi pretekle enormne rasti BDP, v letu 2011 postala *drugo največje gospodarstvo na svetu*, s čimer je prehitela do tedaj drugo gospodarstvo sveta – Japonsko. Konec leta 2010 je njen BDP znašal okoli 5880 milijard dolarjev (Moore 2011a). Ne glede na navedeno pa kitajski BDP na prebivalca, znaša le 4410 dolarjev in se trenutno še ne more »kosati« z japonskim, ki znaša, 43070 dolarjev in ameriškim, ki znaša 47400 dolarjev. Po tem parametru Kitajsko še vedno uvrščamo med »revnejše države sveta« (Sibun 2011).

Danes smo priča »zapleteni simbiozi« oziroma »soodvisnosti« med drugim največjim gospodarstvom na svetu, Kitajsko in trenutno prvim gospodarstvom na svetu, ZDA. Kitajska gospodarska moč, ki izhaja iz izvoza izdelkov, proizvedenih z izkoriščanjem delavcev v »švic fabrikah«, neupoštevanjem okoljske zakonodaje, nizkimi izdatki za socialne transferje, je namreč zelo odvisna od intenzivnosti potrošnje v ZDA in ostalih »razvitih državah« centra (financirane s pomočjo tako državnega kot privatnega zadolževanja). Kitajska vlada svojo izvozno usmerjenost krepi tudi z ohranjanjem nizkega tečaja *juana*, kar ji omogoča ugodnejšo prodajo svojih izdelkov na svetovnih trgih. Nizek tečaj *juana* Kitajsko v zadnjih letih sooča z velikimi mednarodnimi pritiski, predvsem držav centra z ZDA na čelu. Kitajci so si z izvozno naravnanim gospodarstvom ustvarili okoli 2,5 bilijona dolarjev valutnih rezerv in tri bilijone dolarjev v domačih prihrankih. Gre za velike zneske, ki so predvsem posledica neuravnotežene trgovinske izmenjave med Kitajsko in ostalimi državami, predvsem ZDA. Vrednost ameriškega izvoza na Kitajsko je bila v letu 2010 81,8 milijarde dolarjev, Kitajci pa so v tem času Američanom prodali kar za 344,1 milijarde dolarjev blaga in storitev (Roubini in Mihm 2010, 245; Čibej 2011). Kitajski so obilne devizne rezerve omogočile *odkupovanje velikih državnih dolgov držav centra*. Kitajska je tako danes lastnik več kot 900 milijard dolarjev ameriških državnih obveznic, kar povečuje njen ekonomsko-politični vpliv v odnosu do ZDA. Slednje morajo zaradi tega vedno bolj upoštevati interese Kitajske, saj si ne morejo privoščiti konfliktov s svojim »posojilodajalcem« (Cencen 2011, 24; Rogers 2011).

Nobena stran ne more storiti poteze, ne da bi s tem podrla to ravnotežje. Kitajska si ne more privoščiti, da bi prenehala kupovati ameriški dolg, sicer se ji bo največji prodajni trg sesedel. Nasprotno pa ZDA ne morejo uveljaviti protekcionističnih ovir, sicer bi kitajska nehala financirati njene razuzdane navade (Roubini in Mihm 2010, 258). Velike devizne rezerve so Kitajski omogočile, da so v času hude dolžniške krize reševale države PIIGS. Tako je na primer Kitajska napovedala odkup grških državnih obveznic in vlaganje v tamkajšnjo infrastrukturo – npr. pristanišče *Pirej* (Šimac 2010).

Kitajska vse bolj krepi svojo finančno moč v svetu. To nakazuje dejstvo, da sta samo *China Development Bank* in *China's EximBank*, ki sta obe v državni lasti, v letih 2009 in 2010 vladam in podjetjem v »državah v razvoju« (v Afriki, Latinski Ameriki, Aziji) namenili različna razvojna posojila v višini najmanj 110 milijard dolarjev. Ta pomoč je preseгла finančno pomoč, ki jo je v istem obdobju namenila Svetovna banka. Obseg kitajskih posojil odseva prizadevanja Pekinga, da bi okrepil stike s perifernimi državami. V času globalne finančne krize in kreditnega krča je Kitajska uspela okrepiti interese svojih podjetij s tem, ko je ponudila posojila državam, odkoder pridobiva surovine (Dyer in drugi 2011).

Izvozno naravnane države polperiferije, kamor spada Kitajska, so finančno, gospodarsko in dolžniško krizo, ki se je na mednarodnih trgih kazala predvsem v radikalnem upadu gospodarske aktivnosti in posledičnemu upadu povpraševanja v državah centra, uspešno prebrodile s preusmeritvijo prodaje na svojih »enormnih notranjih trgih«, kjer je vlogo »rešitelja« prevzel *vzpenjajoči se srednji razred*. Poleg tega so krizo Kitajci reševali z ambicioznim programom pomoči za spodbujanje domačega gospodarstva, ki je znašal kar 586 milijard dolarjev, s katerim so spodbujali javna dela, kot so gradnja železnic, cest, namakalnih sistemov in letališč (Roubini in Mihm 2010, 163,258). Kitajska je tako za razliko od držav centra z ZDA na čelu v zadnjih treh »kriznih« letih beležila le *zanemarljivi upad rasti BDP*. Kitajska gospodarska rast je po podatkih IMF v predkriznem letu 2007 znašala 14,2 odstotka, v kriznem letu 2008 je upadla na še vedno visokih 9,6 odstotka, v letu 2009 je dosegla »dno« z 9,1 odstotki, v obdobju okrevanja po krizi v letu 2010 pa dosegla 10,3 odstotka. Na drugi strani pa je gospodarska rast ZDA v letu 2007 znašala »borih« 1,9 odstotka, v letu 2008 je bila ničelna, v letu 2009 je znašala -2,6 odstotka, v letu 2010 pa je dosegla 2,6 odstotka (International Monetary Fund 2011a).

Tekmo Kitajske z državami centra za nadzor nad novimi tehnologijami v nemalo primerih spremljata *industrijsko vohunjenje* in *kopiranje* že razvite tehnologije centra, kar Kitajski radikalno zmanjšuje stroške »razvoja« in omogoča še hitrejši »napredek«. Tipičen primer »odhajanja internih informacij« podjetij iz centra na Kitajsko predstavlja aktualni škandal v podjetju *Renault-Nissan*, kjer naj bi s strani kitajskih podjetij podkupljeni menedžerji prenašali dragocene informacije o razvoju električnega avtomobila (Economist 2011). V Nemčiji ocenjujejo, da nemška podjetja zaradi kitajskega industrijskega vohunjenja letno izgubijo 50 milijard evrov in 30 tisoč delovnih mest (Connolly 2009).

Hiter in brezobziren gospodarski razvoj od osemdesetih let 20. stoletja je močno onesnažil Kitajsko okolje (npr. vodo, zemljo in zrak). *Onesnaževanje* je posledica ohlapne okoljske zakonodaje, ki je podjetjem omogočala enormne dobičke na račun eksternalizacije stroškov. Tako je Kitajska danes največji onesnaževalec s toplogrednimi plini na svetu. Poleg tega Kitajska izpušča največje količine žveplovega oksida, po celotni deželi pa pustoši kisli dež. 75 odstotkov kitajskih jezer in skoraj vse obalne vode so onesnažene. Čisti sta le 20 odstotkov odpadne vode iz gospodinjstev, v primerjavi z 80 odstotkov državah centra, zaradi česar se Kitajci soočajo z velikim pomanjkanjem pitne vode. Kitajska trpi najhujšo erozijo na svetu, ki je doslej prizadela že 19 odstotkov kopnega in povzroča izgubo 5 milijard ton prsti letno. Zaradi intenzivnega kmetijskega in uporabe gnojil se je kakovost prsti, njena plodnost in površina zmanjšala za polovico. Zaradi pretirane paše in kmetijske rabe so se zelo razširile puščave, kar je prizadelo več kot četrtno Kitajske in v zadnjem desetletju uničilo 15 odstotkov kmetijskega območja severne Kitajske. Vsi zgoraj omenjeni razlogi, eksplozivna urbanizacija in velike količine industrijskih in gospodinjskih odpadkov, ki se jih odlaga kar na poljih, dodatno onesnažujejo prst in uničujejo potencialne kmetijske površine. Krčenje gozdov dodatno poslabšuje situacijo in povzroča podnebne spremembe, ki se kažejo kot hude suše. Onesnaževanje na Kitajskem tako povzroča milijardno škodo in ogroža preskrbo s hrano milijonov ljudi (Davis 2007, 377–386; ChinaHush 2009). Kot smo videli, ima industrijsko onesnaževanje na Kitajskem velikanske razsežnosti. Sedem od deset najbolj onesnaženih mest je na Kitajskem, onesnaženost zraka pa vsako leto povzroči kar 300 tisoč prezgodnjih smrti (Li 2010, 188).

V želji po »trajnostnem razvoju« in preprečitvi popolnega uničenja naravnega okolje so na letnem zasedanju kongresa kitajske Partije v letu 2011 za *prihodnje petletno obdobje* sprejeli številne ukrepe. Osrednje cilje Kitajske, namesto »rasti za vsako ceno«, v bližnji prihodnosti tako predstavljajo: zagotovitev stabilne gospodarske rasti, spodbujanje domačega povpraševanja, razvijanje storitvenega sektorja, vlaganja v informacijske tehnologije, vlaganja v »raziskave in razvoj«, zmanjševanje porabe fosilnih energentov in surovin, zmanjševanje onesnaževanja okolja, povečevanje energetske učinkovitosti, povečanje uporabe alternativnih virov energije (Wang 2011).

Kljub temu, da je Kitajska postala drugo največje gospodarstvo na svetu, to še ne pomeni, da se je bistveno izboljšala kvaliteta bivanja njenih prebivalcev, saj vemo, da rast BDP *ni* zadostni pokazatelj sprememb v državah. V nadaljevanju si bomo zato ogledali še ostale indikatorje razvoja, ki v ospredje postavljajo kakovost bivanja ljudi v določeni državi.

Indeks človekovega razvoja (HDI), ki velja za primerjalno merilo za države, izračunano iz življenjske dobe, stopnje pismenosti, stopnje izobrazbe in življenjske ravni, velja za bolj verodostojen indikator kakovosti življenja ljudi od rasti BDP. Višji kot je (zgornja meja je 1, spodnja pa 0), višja naj bi bila kakovost življenja. Med leti 1980 in 2010 je Kitajski HDI zrasel po 2 odstotka letno, iz 0,368 do 0,663. To državo postavlja na 89 mesto med 169 držav, kar jo uvršča na sredino lestvice, ki jo redno objavljajo Združeni narodi. Iz podatkov je razvidno, da je Kitajska v zadnjih letih dosegla izjemno izboljšanje kakovosti bivanja ljudi. (Human Development Reports 2011b). Izboljšanje kakovosti življenja ljudi pa ni enakomerno zajelo vseh delov Kitajske. Nagel gospodarski razvoj je namreč, v prej večinoma agrarni skupnosti, povzročil velike *socialne razlike*. S preseljevanjem revnih kmetov iz podeželja v mesta in posledično rastjo urbanih središč, se je v zadnji desetletjih znatno povečal *razkorak med podeželjem in mestom* (Li 2010). Medtem, ko so se »uspešni« kitajski poslovneži vozili v mercedesih, so se milijoni ljudi na podeželju prebijali z manj kot dolarjem na dan, plače tovarniških delavcev pa so bile sramotno nizke (Hodgson 2009). Omenjene socialne razlike v državi pa lahko natančneje izmerimo z *Ginijevim koeficientom*, ki meri neenakomerno porazdelitev dohodka in premoženja. Za slednjega velja, da višji kot je (zgornja meja je 1, spodnja pa 0), bolj neenakomerna je porazdelitev. Leta 2007 je Ginijev koeficient Kitajske znašal 41,5, kar jo uvrša na 53 mesto med 136 državami

oziroma v spodnjo polovico lestvice. Ne glede na »veliki skok naprej«, so socialne razlike še vedno zelo pereč problem Kitajske (Central Intelligence Agency 2011).

Na drugi strani so si delavci (npr. v tovarnah v izvozno-pridelovalnih conah) v zadnjih letih z vztrajnim delavskim bojem (npr. s sindikalnim organiziranjem, s stavkami, s protesti) *izborili boljše delovne pogoje in več pravic*. Na vse večji delavski pritisk se je oblastno-kapitalska elita odzivala s povečano represijo, vendar so delavci ne glede na to na dolgi rok dosegli povišice plač, izboljšanje delovnih pogojev, zaščitno zakonodajo in druge socialne ugodnosti (Chen 2007). Države s ceneno delovno silo, kot je na primer Kitajska, na začetku resda ne prinesejo pretiranega povpraševanja, ko pa v njih pride do rasti, večje povpraševanje po delovni sili pripelje do višjih plač in večjega trošenja v prihodnosti. Kitajska, ki je do sedaj bila velik izvoznik, tako že postaja velik uvoznik (Fulcher 2010, 146). V mestih je iz delavskega razreda v zadnjih desetletjih zrasel *nov srednji (mestni) razred*, ki danes uživa vse sadove »povprečnega srednjega razreda«, primerljivega državam v centru. Med ljudmi se vse bolj širi *potrošniška kultura*, ljudje skrbijo za izobraževanje in lastno kariero, »odlagajo« rojstva in poroke (Fishman 2005). Prav tako Kitajska beleži nagel porast uporabnikov interneta, njihovo število je v letu 2010 preseglo 450 milijonov, kar predstavlja več kot tretjino celotne populacije (China Daily 2010). V porastu je tudi velikanski kitajski avtomobilski trg. Tako sta na primer ena največjih svetovnih avtomobilskih proizvajalcev, *Volkswagen* in *General Motors*, v »kriznem« letu 2010 beležili rekordno prodajo avtomobilov na Kitajskem (Večer 2011). »Zahodni tip življenja« pa terja svoj davek – vse večjo konkurenco med posamezniki za družbene pozicije, upad rojstev in staranje prebivalstva. Ta trend skuša vlada preprečiti z omilitvijo *politike enega otroka*, s katero so od osemdesetih let 20. stoletja naprej omejevali rast prebivalstva (Dnevnik 2010č).

Kitajska si ob vse večji ekonomski moči, danes prizadeva za povečanje svojih *vojaških zmogljivosti* (imajo najštevilčnejšo vojsko na svetu), s čimer namerava ojačati svoj geostrateški položaj v svetu. Iz leta v leto tako posodablja vojsko, v letu 2011 pa je proračun za obrambo povečala za 12,7 odstotka, na skoraj na 66 milijard evrov. Za primerjavo: proračun prve vojaške sile sveta ZDA bo v letu 2012 znašal 553 milijard dolarjev oziroma 396 milijard evrov. Uradni kitajski vojaški proračun tako trenutno znaša »samo« 16,6 odstotka ameriškega (Branigan 2011). Ko pa je v javnost pricurljala

novica o razvoju kitajske *letalonosilke* in *nevidnega vojaškega lovca j-20*, so ZDA izrazile veliko zaskrbljenost, saj se bojijo »nove grožnje« (RTV SLO 2011c).

Na področju *znanosti* in *razvoja novih tehnologij* so kitajski znanstveniki vedno bolj uspešni. Tako so razvili najhitrejši računalnik na svetu in s tem prehiteli Američane (Vance 2010). Da bi svetu dokazali svojo »znanstveno moč«, so zagnali napreden vesoljski program, v sklopu katerega nameravajo do leta 2020 poslati človeško odpravo na Luno (Hodgson 2009). Izdelali so najhitrejši vlak na svetu, prav tako pa načrtujejo najdaljšo železniško mrežo za hitre vlake na svetu (Moore 2010). Z lastnim znanjem so zgradili najdaljši most čez vodo na svetu, gre za 42 kilometrov dolgi most v bližini mesta *Čingdao* (Eimer 2011). Izvozna naravnost gospodarstva je pripomogla k izgradnji največjega ladijskega pristanišča na svetu, ki se nahaja blizu Šanghaja (Shanghai International Port). Prav tako načrtujejo izgradnjo največjega mesta na svetu, v katerem bo po predvidevanjih živel 42 milijonov ljudi (Moore 2011b).

Svoj *mednarodni politični ugled* si je Kitajska utrdila z brežhibno organizacijo poletne olimpijade leta 2008 in z organizacijo EXPA 2010, ki sta privabila na milijone turistov in Kitajsko utrdila na *turističnem zemljevidu sveta* (Hodgson 2009). Če si bo prizadevala pridobiti status globalne sile, bo tvegala neposredno konfrontacijo z ZDA. Svoj vpliv bo v prihodnje krepila predvsem v OZN in ostalih mednarodnih organizacijah kot so ASEAN (Cencen 2011, 192–193). Kot največja sila med članicami Šanghajske organizacije za sodelovanje, dobiva vse večjo vlogo pri odločitvah v azijski regiji (Shanghai Cooperation Organisation).

Za stabilnost kapitalističnega svetovnega sistema so danes torej ključni *dobri odnosi med ZDA in Kitajsko*. Sodelovanje, medsebojno zaupanje in dobre odnose sta državi potrdili tudi z večdnevnimi obiski visokih državnikov obeh držav v začetku leta 2011, obrambnega ministra ZDA Roberta Gatesa na Kitajskem in predsednika Ljudske republike Kitajske Hu Jintaja v ZDA. Med obiskom slednjega sta državi med seboj sklenili številne posle, katerih izkupiček je 70 kitajskih naročil ameriškim podjetjem, v skupni vrednosti 45 milijard dolarjev, ki naj bi v ZDA ustvarila (oziroma ohranila) 235 tisoč delovnih mest, kar nakazuje plodno sodelovanje v prihodnjih letih (Čibej 2011).

8.1.2 VZPON INDIJE

Druga država BRIC, ki bo najverjetneje v prihodnje, poleg Kitajske, krojila podobo sveta, je Indija.

Država, ki jo radi označujemo za *največjo demokracijo na svetu* je s približno 1,2 milijarde prebivalci, med katerimi je kar 60 odstotkov mlajših od 30 let, že zdaj druga najbolj obljudena država sveta, takoj za Kitajsko (1,35 milijarde) (Miholič 2011a). Za razliko od Kitajske, kjer ustroj družbe v zadnji desetletjih kroji Komunistična partija, v Indiji številne verske, politične, ekonomske in ostale družbene zakonitosti determinira *hinduizem*. Ena izmed pomembnejših prvin, ki izhajajo iz hinduizma je definitivno (sicer z vladnimi zakoni prepovedan) *kastni sistem*. Slednji, po zapovedih božanstev, družbo razsoja na različne »kaste« (družbene razrede), s tem pa je zagotovljen predpogoj za *ekonomsko izkoriščenje zapostavljenih kast* (Smrke 2000).

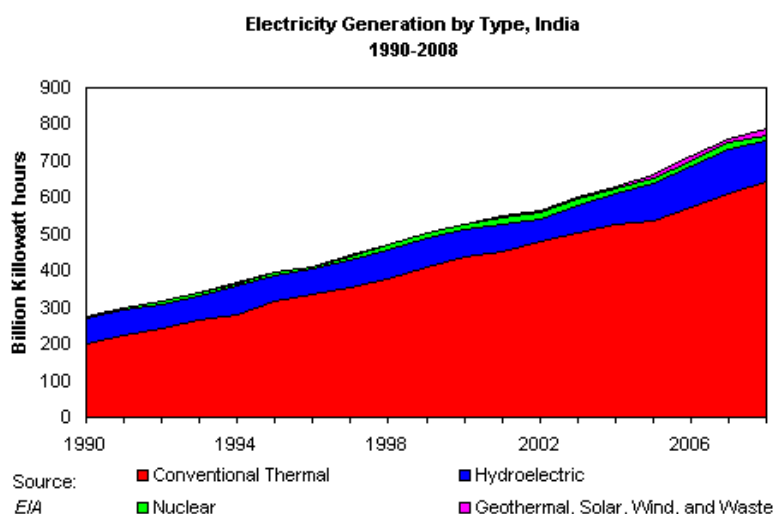
Bivša britanska kolonija Indija, se vse od razglasitve neodvisnosti od Britancev vztrajno gospodarsko razvija. Na začetku 90-ih prejšnjega stoletja so se indijske oblasti spričo pomanjkljivosti vase zaprtega in strogo reguliranega gospodarstva, ki sta jih boleče razkrila razpad Sovjetske zveze in rast cen nafte na svetovnih trgih zaradi zalivske vojne, odločile za obsežne liberalne reforme, ki naj bi drugo najbolj obljudeno državo na svetu popeljale na pot »uspeha«. Indija je ohranila nekatere temeljne elemente planskega vodenja gospodarstva. Politika postopne ekonomske liberalizacije, ki se je začela leta 1991, je odpravila ovire za trgovanje z zunanjim svetom in v času finančne ekspanzije držav centra tujim vlagateljem odprla vrata, s čimer je omogočila zagon gospodarske rasti, ki vse do danes ne kaže znamenj pešanja (Miholič 2011a).

Zapostavljeni družbeni sloji, (nižje kaste) so, kot rečeno, lažje podvrženi kapitalističnemu izkoriščanju. V želji po boljšem življenju se številni odločajo za »beg« iz revnega podeželja v (rastoča) urbana središča, kjer pa se skušajo zaposliti v tamkajšnji produkciji. Poceni, neorganizirana delovna sila pa je idealna za »sodobno zasužnjenje« v *izvozno-pridelovalnih conah*. V Indiji je danes več deset izvozno-predelovalnih con. Indijske države prav tekmujejo v izkoriščanju tamkajšnjega lokalnega prebivalstva (»Race to the bottom«). Izkoriščanje spremlja suspenz delavskih

pravic, prepoved in pregon sindikalnega organiziranja, ki so pogoj za pridobivanje enormnih dobičkov za nosilce kapitala (npr. domače in tuje multinacionalke) (Badalič 2010). Tako je v letu 2003 mesečna plača v proizvodnem sektorju v Indiju znašala le borih 23,2 dolarjev, v ZDA pa je plača leta 2005 znašala 2898,2 dolarjev. Indijska plača torej znaša le 0,8 odstotka plače v ZDA, kar Indijo postavlja na zemljevid z najcenejšo delovno silo sveta, torej daleč pred ostalimi »konkurenti« (Li 2010, 121). Ključna prednost indijskega gospodarstva v primerjavi s »konkurenti« je predvsem stalen *dotok mlade delovne sile v urbana središča*, ki je povsem nasproten trendom marsikje drugod po svetu. V prihodnjih dvajsetih letih se bo tako v skladu z demografskimi trendi delovna sila južnoazijske velikanke, ki danes šteje okrog 470 milijonov ljudi, vsak mesec okrepila za milijon mladih. Poleg tega na indijskih tehničnih fakultetah vsako leto diplomira četrt milijona inženirjev. Danes zaradi *hitre urbanizacije* v indijskih mestih, med katerimi izstopajo predvsem Kalkuta, Mumbai in New Delhi, živi približno 30 odstotkov prebivalstva države, že do leta 2030 naj bi se ta delež povečal na 40 odstotkov, do leta 2050 pa na 55 odstotkov, kar v indijskih razmerah pomeni povečanje urbane populacije za približno pol milijarde ljudi v primerjavi s sedanjim stanjem (Miholič 2011a).

Vse večjo »požrešnost« po energiji v zadnjih letih skuša Indija zadostiti z *večanjem proizvodnje energije*, kar je lepo razvidno iz grafa 8.1.

Graf 8.1: Proizvodnja električne energije v Indiji med leti 1990 do 2008

Vir: U.S. Energy Information Administration (2011b).

Razmah materialne produkcije sili Indijo v vedno večjo porabo *energentov* (npr. premoga, nafte, plina). Večino nafte in plina je prisiljena uvoziti (npr. iz Savdske Arabije, Irana). Svojo *energetsko neodvisnost* pa v zadnjih letih skuša pridobiti z izgradnjo sodobne mreže nuklearnih elektrarn (ob pomoči ZDA) in izrabo obnovljivih virov energije (U.S. Energy Information Administration 2011a).

Indijsko gospodarstvo je v zadnjih dveh desetletjih raslo s povprečno 5,8-odstotno letno stopnjo, v letu 2010 pa je, kljub krizi, ki je ohromila velik del svetovne ekonomije, doseglo devetodstotno rast (Miholič 2011a). Indija bo, po napovedih IMF, v letu 2011 predvidoma dosegla 8,4-odstotno rast BDP, v letu 2012 pa 8,0-odstotno rast (International Monetary Fund 2011b). Indijski razvoj, v primerjavi z drugimi hitro rastočimi gospodarstvi, ne temelji toliko na izvozu, ampak predvsem na hitro rastočem domačem povpraševanju. Gonilo slednjega predstavlja *rastoči srednji sloj*. Stabilna rast gospodarstva je prav tako posledica dejstva, da je indijski bančni sektor ohranil dobršno mero »previdnosti« tudi v času najbolj divjega špekuliranja na Zahodu (Miholič 2011a). Kapitalsko vse močnejša indijska podjetja tako že investirajo v šepajočo in zadolženo industrijo v državah centra. Lep primer takšne investicije je nakup *Jaguarja* in *Range Roverja* s strani indijskega proizvajalca vozil *Tata Motors Ltd* (Tata Motors 2008).

Primarno gibalno indijskega razvoja je *storitveni sektor*, ki prispeva več kot polovico BDP. Za panoge z največjim potencialom med drugim veljajo farmacija, biotehnologija, nanotehnologija, telekomunikacije in turizem (Miholič 2011a). Indija tako beleži 15 odstotno letno rast *zdravstvenega turizma* (npr. storitve alternativne medicine, presajanje organov, lepotne operacije). Vse te storitve so v porastu, saj so v povprečju za 30 odstotkov cenejše kot v državah centra (National Portal of India 2011).

Razmah materiale produkcije je, podobno kot na Kitajskem, potekal na račun brezobzirnega *izkoriščanja naravnih virov* (npr. rek, rudnin) in ne glede na ceno *onesnaževanja okolja* (npr. vode, zraka, zemlje). Eksternalizacija stroškov (z vladnim blagoslovom) je namreč podjetjem v zadnjih letih omogoča nepredstavljivo visoke dobičke. Zmanjševanje stroškov za varnost in gonja po dobičkih je pripeljala do ene največjih industrijskih katastrofe na svetu. Tako je za posledicami izpustov strupenega plina iz tovarne pesticidov v Bhopalu, ki je bila v lasti ameriške multinacionalke *Union Carbide*, umrlo več kot 20 tisoč ljudi (Greenpeace 2011). Prekomerno onesnaževanje pa

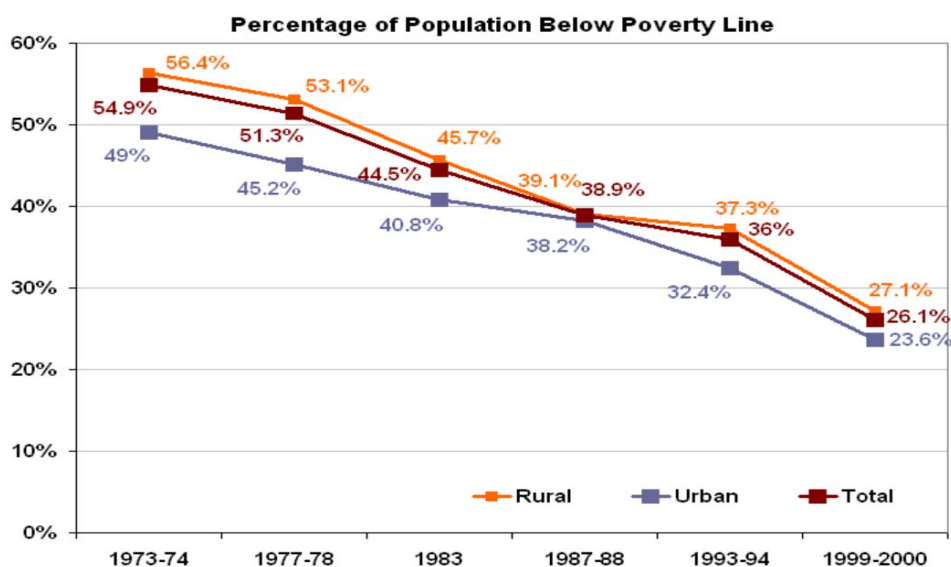
marsikje že vodi lokalno prebivalstvo v *boj za okoljske standarde* in čistejše okolje, kar seveda niža profite. Podjetja zato nenehno selijo proizvodnjo v tista okolja, kjer takšnih zahtev (še) ni (Badalič 2010).

Ker vemo, da gospodarska rast oziroma rast BDP ni edini kriterij blagostanja ljudi, si bomo v nadaljevanju ogledali še ostale indikatorje blagostanja, kot so na primer HDI, *The Multidimensional Poverty Index – MPI (večdimenzionalni indeks revščine)* in *Ginijev koeficient*.

Med leti 1980 in 2010 je indijski HDI zrasel po 1,6 odstotka letno, iz 0,320 do 0,519. To državo postavlja na 119 mesto med 169 držav, kar jo uvršča na sredino lestvice, ki jo objavljajo Združeni narodi. Rast indeksa (ki se ni zviševal tako, kot na Kitajskem) nakazuje vse višjo kakovost bivanja, katerega pa na žalost niso deležni *vsi* Indijci (Human Development Reports 2011c). Indijski »gospodarski čudež« ima namreč tudi svoje »temne plati«. Med te lahko štejemo *velikanske socialne razlike* med urbanimi središči in podeželjem. Na podeželju še vedno vlada huda revščina, ki se zaradi obsežnih selitev ljudi iz vasi v mesta razrašča tudi v urbanih okoljih. Oblasti se tako soočajo s številnimi težavami, povezanimi z migracijami, kot so pomanjkanje nastanitvenih možnosti, slaba komunalna infrastruktura, pomanjkljiva zdravstvena oskrba in izobraževanje, pomanjkanje hrane in pitne vode (Miholič 2011b). Če so na eni strani indijski milijarderji leta 1997 imeli v rokah zgolj slab odstotek indijskega BDP, imajo dobro desetletje pozneje v lasti že približno četrtino. V zadnjih letih se je zaradi naglega »razvoj« *zelo povečalo število milijarderjev*. Po *Forbsovi lestvici* najbogatejših ljudi na svetu sta dva izmed desetih najbogatejših zemljanov Indijca (Forbes 2011; Miholič 2011a). Na drugi strani pa se je število ljudi, ki živijo pod pragom revščine drastično povečalo. Po raziskavi *Oxford Poverty and Human Development Initiative (OPHI)* naj bi samo v osmih indijskih državah pod pragom revščine živelo čez 421 milijonov ljudi, kar znaša 11 milijonov več kot v 26 najrevnejših afriških državah. Omenjena ocena izhaja na podlagi *večdimenzionalnega indeksa revščine*, ki meri pomanjkanje določenih dobrin v gospodinjstvu. Tako meri dostop posameznikov do izobrazbe, zdravstvene oskrbe in življenjskega standarda (npr. dostop do elektrike, pitne vode, sanitarij, nastanitve, dostopa do radia, telefona, avtomobila) (Oxford Poverty and Human Development Initiative 2011).

Družbena polarizacija Indije je prav tako razvidna iz *Ginijevega koeficienta*, ki, kot rečeno, meri porazdelitev dohodka in premoženja. Leta 2004 je omenjeni indeks Indije znašal 36,8, kar jo uvršča na 79 mesto med 136 državami oziroma v spodnjo polovico lestvice. Če ta podatek primerjamo z Ginijevim koeficientom ZDA iz leta 2007, ki je znašal 45,0, lahko ugotovimo, da so socialne razlike v Indiji še vedno *nižje* od socialnih razlik znotraj ZDA, s katero se mnogi tako radi primerjajo (Central Intelligence Agency 2011). Hitro naraščajoči prepad med čedalje premožnejšo elito in revnimi množicami danes navkljub tradicionalni nekonfliktnosti in resignirani naravi indijske družbe, predstavlja veliko možnost *izbruha hudih socialnih nemirov* (Miholič 2011a). Velik del vzhodne Indije se namreč počuti odtujenega od preostale države, kar sproža številne upore, predvsem *maoistov*. Njihov upor že meji na krvavo državljansko vojno (Senković 2010). Ne glede na omenjeno, pa je nagel »gospodarski razvoj« v zadnjih desetletjih vseeno pripomogel k *zmanjševanju ekstremne revščine*, kar je razvidno iz grafa 8.2.

Graf 8.2: Odstotek ljudi, ki v Indiji živijo pod pragom revščine

Vir: Wikipedia (2011).

V Indiji je v zadnjih letih iz revščine v *srednji razred* prestopilo več 100 milijonov ljudi. Predvidoma do leta 2015 se bo srednji sloj okrepil na petino prebivalstva in se v naslednjih desetih letih podvojil. Podobno kot na Kitajskem, se tudi indijski srednji sloj navdušuje nad *potrošniškim življenjem* (Miholič 2011a).

Indijska želja, da postane regionalna in kontinentalna velesila, ki bo lahko konkurirala vsestransko razvijajoči se Kitajski in postala eden globalnih odločilnih dejavnikov, sili v *intenzivno modernizacijo vojske*. V pospešenem približevanju velikim svetovnim silam je Indiji v letu 2011 pripadlo prvo mesto med uvozniki orožja. V celotnem svetovnem uvozu orožja si je v obdobju od leta 2006 do 2010 odrezala devetodstotni delež. Ker je indijska vojaška industrija (še) vedno v povojih, Indija za potrebe svoje vojske 70 odstotkov orožja uvozi iz tujine. V skupnem indijskem nakupu orožja ima Rusija kar 82-odstotni delež, na cvetoče tržišče se vse bolj prebijajo vse glavne proizvajalke orožja. Francija je tako ob obisku Nicolasa Sarkozyja decembra 2010 sklenila 2,1 milijarde dolarjev vreden posel z njenimi vojaškimi letali *mirage*, britanski premier David Cameron se je dogovoril o prodaji vadbenih letal *hawk* v vrednosti več kot ene milijarde dolarjev, Barack Obama pa se je novembra 2010 pohvalil z več kot štiri milijarde vrednim poslom z ameriškiimi transportnimi letali. Poleg tega ima Indija z Rusijo dogovorjen skupni razvoj lovcev tako imenovane pete generacije, v naslednjih letih pa načrtuje tudi dobavo 2,3 milijona dolarjev vredne letalonosilke iz te države ter šestih podmornic, ki jih bodo za okoli 4,5 milijarde dolarjev zgradili Francozi. Do konca tega desetletja naj bi New Delhi samo za posodobitev letalskih in pomorskih sil z nakupi na tujem porabil več kot 80 milijard dolarjev. Indijski obrambni proračun v letu 2011 sicer znaša 36 milijard dolarjev in je kar za 40 odstotkov večji od tistega pred dvema letoma, a hkrati predstavlja le dve petini uradnega kitajskega (Dnevnik 2011a).

Indija prav tako intenzivno *vlaga v znanost in razvoj*. Trenutno razvija ambiciozni vesoljski program, v sklopu katerega želi »osvojiti« Luno. Za leto 2012 načrtuje vesoljsko pošiljko z daljinsko vodenim lunarnim vozilom. Leta 2015 naj bi na Mesec stopila noga indijskega astronavta, za bližnjo prihodnost pa načrtuje lansiranje satelita v bližino Marsa. Vzpenjajoči se Indiji je tako že uspelo poslati raketo na Luno, postati jedrska sila in postaviti stalno postojanko na Antarktiki. Da bi postala »prava« velesila, si mora zagotoviti le še stalni sedež v varnostnem svetu Združenih narodov ter odpraviti lakoto in nepismenost (Kocjan 2008). Anketa v okviru projekta *Pew Global Attitudes*, izvedena v državah članicah *Skupine G-20* v kriznem letu 2009, ko je bila indijska rast najpočasnejša v zadnjih letih, je Indijce postavila na prvo mesto po zadovoljstvu z razmerami in optimizmu pri pogledovanju v prihodnost. Takšni rezultati jasno nakazujejo zavedanje indijskega prebivalstva, da se bo »razvoj« nadaljeval in da je prihodnost zanje »svetla« (Miholič 2011a).

8.1.3 VZPON BRAZILIJE

Poleg Kitajske in Indije vse pomembnejšega akterja v kapitalističnem svetovnem sistemu predstavlja naslednja članica skupine BRIC, Brazilija.

Brazilija predstavlja *dinamično gospodarstvo* z obilico naravnih virov, sofisticiranim finančnim sistemom in razvitim proizvodnim sektorjem, ki lahko še dolgo časa robustno raste. Med letoma 2004 in 2007 je gospodarska rast znašala v povprečju znašala 4 odstotke. Levičarska administracija predsednika Luiza Inacia Lula da Silve je vodila zdravo makroekonomsko politiko, ki je temeljila na nizkem proračunskem primanjkljajem in neodvisni centralni banki, zavezani nizki inflaciji. Za nadaljnjo »vzdržno« rast gospodarstva bodo potrebne vlaganja v izobraževanje, infrastrukturo in znosno socialno politiko (Roubini in Mihm 2010, 293). *Intenzivna industrializacija* je prispevala k množičnim migracijam milijonov podeželskega prebivalstva v urbana središča. Tako naj bi leta 2003 v predmestnih barakarskih naseljih – *slumih* živelo 51,7 milijonov Brazilcev oziroma kar 36,6 odstotkov mestnega prebivalstva (Davis 2009, 36).

Rast gospodarstva zahteva ogromno energije, kar brazilska vlada rešuje z velikimi *energetskimi projekti*, kot sta jez *Itaipu* in še neizgrajeni *Belo Monte*. Slednji naj bi po mnenju okoljevarstvenikov trajno uničil tamkajšnjo amazonsko porečje, zaradi gradnje pa naj bi bilo, kljub krčevitemu nasprotovanju, preseljenih več deset tisoč lokalnih prebivalcev (Amazon Watch 2011). Brazilija poleg tega postaja vse večja *izvoznica energentov* (npr. nafte in zemeljskega plina) in *rudnin*. Izvoz rudnin (po večini na Kitajsko) je tako Eika Batisto postavil na 8 mesto najbogatejših Zemljanov. Batista, ki ima potencial postati najbogatejši človek na svetu, se rad pohvali, »*da ima, to, kar Kitajska potrebuje*«. Zaradi povečanega izvoza rudnin na Kitajsko južno od Sao Paula njegovo podjetje gradi pristanišče imenovano »*Avtocesta do Kitajske*« (Rowlatt 2011). Brazilija v svet vse bolj uspešno *izvaža številne produkte*, kot so letala, avtomobili, jeklo, tropski les, kava in soja (Economy Watch 2011).

Brazilija je v kriznem letu 2009 beležila negativno gospodarsko rast v višini -0,6 odstotka, v letu 2010 pa se je gospodarstvo hitro »pobralo iz krize« in doseglo kar 7,5

odstotno rast. Po napovedih IMF bo v letu 2011 Brazilija predvidoma dosegla 4,5-odstotno rast BDP, v letu 2012 pa 4,1-odstotno rast. Omenjena rast je še vedno nižja od kitajske in indijske, vendar presega napoved rasti večine držav centra (International Monetary Fund 2011b). Brazilija se v času »svetovne krize« srečuje z *eno najnižjih ravni brezposelnosti na svetu*. Ta je decembra 2010 znašala »le« 5,37 odstotka, v februarju 2011 pa še vedno nizkih 6,4 odstotka (Trading Economics 2011).

Nebrzdana želja bo dobičkah od prodaje tropskega lesa, rudnin, soje za biogoriva in krmo, je v zadnjih desetletjih povzročila strahovito *krčenje amazonskega pragozda*. Ker pa krčenje pragozda povzroča globalne podnebne spremembe, izumrtje številnih avtohtonih živalskih in rastlinskih vrst ter uničuje okolje domorodnih ljudstev, se je vlada da Silve odločila za radikalno omejitev izsekavanja pragozda (Phillips 2009).

Na tem mestu si pogledjmo, kakšne posledice je povzročilo »pehanje za visoko gospodarsko rastjo«. Brazilski HDI je leta 2010 znašal 0,699, kar državo postavlja na 73 mesto med 169 državami. Ko primerjamo HDI Latinske Amerike in Karibskega otočja kot skupne regije, ki je od leta 1980 do leta 2010 zrasel iz 0,578 na 0,706, lahko ugotovimo, da se brazilski nahaja pod regijskem povprečju. Ne glede na to, pa je Brazilija na »lestvici kakovosti življenja« uvrščena pred Kitajsko in Indijo (Human Development Reports 2011a). Brazilija ima, kljub naglemu »gospodarskemu napredku« v zadnjih letih, še vedno *ene največjih socialnih razlik na svetu*, kar ima svoje korenine v »trdih« neoliberalnih reformah vojaške hunte v preteklosti (Klein 2009, 70–71). *Izrazita družbena polarizacija* je jasno razvidna tudi iz visokega brazilskega Ginijevega koeficienta, ki je junija 2009 znašal kar 0,54 (World Bank 2011). Socialno občutljiva vlada predsednika Lule in njegove naslednice Dilme Rousseff se je *reševanja revščine* lotila z ambicioznim programom *Fome Zero*, s katerim želijo zmanjšati število lačnih in socialno odrinjenih ljudi (*Fome Zero*). Razmah produkcije in storitvenega sektorja sta v zadnjih dveh mandatih Lule pripomogla, da se je 30 milijonov Brazilcev »izkopalno iz revščine«, več kot polovica prebivalcev pa pripada *srednjemu razredu*. A kljub temu Rousseffovo čaka težka naloga; država nazaduje na področjih zdravstva in šolstva, reforme davčnega, pokojninskega in političnega sistema pa so postale nujne. Državo, ki bo leta 2014 gostila svetovno nogometno prvenstvo, dve leti pozneje pa olimpijske igre, pestijo še preobremenjene ceste in letališča. Ko bo država rešila te težave, ji bo po mnenju mnogih »pot med velesile na stežaj odprta« (RTVSLO 2011b).

8.1.4 VZPON RUSIJE

Poleg Kitajske, Indije in Brazilije bo po napovedih vse pomembnejšega akterja v kapitalističnem svetovnem-sistemu predstavlja tudi zadnja članica skupine BRIC, Rusija.

Gre za državo z avtoritarnim političnim režimom, ki v 21. stoletju postaja *največji izvoznik energentov* (npr. nafte in zemeljskega plina) na svetu. Energente izvaža največjim porabnikom, ki nimajo svojih virov – državam EU in Kitajski. Njeni energenti, so prav tako »nujno potrebni« za rast gospodarstev držav v razvoju (Hummer 2011; U.S. Energy Information Administration 2011c). Energetsko politiko Rusija spretno uporablja v politične namene. Spomnimo se samo »plinskih vojn« zaradi (ne)plačila plina Ukrajine ruskemu gigantu *Gaspromu* konec leta 2008. Spor je v številnih evropskih državah, (popolnoma) odvisnih od uvoza ruskega plina, povzročil veliko *energetsko krizo* (Dnevnik 2009). Izvažanje energentov ji prinaša ogromne vsote denarja, s katerimi je v zadnjih letih uspešno odplačala dolgove svoje predhodnice Sovjetske zveze in danes velja za državo z najmanjšim javnim dolgom znotraj *Skupine G-20* (Pilkington 2008). Globalna kriza je razkrila številne *slabosti ruskega gospodarstva*. Šibko rusko gospodarstvo, predvsem visoko zadolžene banke in podjetja, se je v preteklih letih skrivalo za masko, zahvaljujoč eksplozivni rasti cen nafte in plina. Potem, ko je v letu 2008 še raslo za 8 odstotkov, se je leto kasneje rusko gospodarstvo za enak odstotek skrčilo. S tem se je razkrila odvisnost ruskega gospodarstva od nihanja cen energentov na svetovnih borzah. Gospodarstvo prav tako duši razpredena korupcija, slaba infrastruktura in avtoritarni politični sistem (Roubini in Mihm 2010, 294). Da bi pospešila modernizacijo zastarelega gospodarstva in zmanjšala odvisnost od plina in nafte, je vlada v letu 2010 napovedala, da bo v bližini Moskve zgradila visoko tehnološko središče *Skolkovo*, podobno ameriški Silicijevi dolini (Antonova 2010).

Danes v Rusiji, ne glede na »dobro stanje« državnih financ, obstajajo *velike socialne razlike* med bogatimi in revnimi, ki so posledica »divje privatizacije« in neoliberalnih reform v zgodnjih devetdesetih letih 20. stoletja. Zaradi omenjenih politik je ruska družba izrazito razslojena na majhen del bogatih oligarhov in nepregledno množico revežev. »Gospodarskim reformam« ali »šokterapiji« gre zasluga za osiromašenje 72

milijonov ljudi v samo osmih letih. Posledice »liberalizacije« se kažejo tudi kot povečan alkoholizem in zlorabe drog, v visoki stopnji samomorilnosti in porastu organiziranega kriminala (Klein 2009, 234–235). Velika družbena razslojenost ruskega prebivalstva je razvidna tudi iz visokega Ginijevega koeficienta, ki je leta 2009 znašal 42,2, kar državo uvršča na 52 mesto, eno mesto pred Kitajsko (Central Intelligence Agency 2011).

Rusija, tako kot ostali dve državi BRIC, Kitajska in Indija, razpolaga z velikanskim arzenalom jedrskega orožja, ki obsega več tisoč jedrskih konic. Orožje namerava, skladno z novim sporazumom o zmanjšanju strateškega orožja z ZDA (*Start*), zmanjšati na 1550 bojnih glav (Tran 2010). Poleg tega želi Rusija *modernizirati zastarelo vojsko*, za kar bo v prihodnjih letih namenila kar 470 milijard evrov. Rusija bo do leta 2020 v okviru načrta za obnovo vojske kupila osem podmornic na jedrski pogon, 600 letal, tisoč helikopterjev in sto vojnih ladij in se s tem otresla »zastarelega« orožja Sovjetske zveze. Hkrati nameravajo odpustiti 200 tisoč oficirjev in preoblikovati okoli 90 odstotkov svojih vojaških enot (Shabanov 2011). Rusija danes velja za drugo največjo svetovno prodajalko orožja, saj svetovni trg obvladuje s 23 odstotki. Na prvem mestu so še vedno ZDA s 30 odstotki, tretja je Nemčija (z 11 odstotki), nato sledita Francija (s 7 odstotki) in Velika Britanija (s 4 odstotki) (Dnevnik 2011a).

Rusija namerava v leta 2014 organizirati *Zimske olimpijske igre* v Sočiju. Oblasti si z brežhibno organizacijo iger, ki bodo stale rekordnih 11 milijard dolarjev, obetajo množice obiskovalcev in utrditev vpliva in ugleda v mednarodni skupnosti (Shuster 2010).

8.2 SPREMEMBE NA GLOBALNI RAVNI

8.2.1 BITKA ZA ENERGENTE IN REDKE KOVINE

Kot smo že ugotovili, bliskovit razvoj držav polperiferije terja ogromne zahteve po naravnih surovinah, kot so *energenti* (npr. premog, nafta, zemeljski plin, uranova ruda) in *redke kovine*, ki so potrebne za izdelavo visokotehnoloških proizvodov (npr. za izdelavo LCD ekranov, mobilnih aparatov, satelitov).

Države, ki nadzirajo energente in redke kovine, tako danes veljajo za pomembne igralce mednarodne (geo)politike, saj lahko s političnimi odločitvami vplivajo na cene in (ne)prodajo. Kitajska tako recimo poseduje večino redkih kovin na svetu, med katere na primer spada *indij*, ki velja za nepogrešljivega pri izdelavi prenosnih naprav z zasloni, občutljivimi na dotik. Omejen kitajski izvoz sili države v iskanje alternativnih elementov, potrebnih za izdelavo teh naprav (Crow 2011).

Borba med močnimi državami centra in vzpenjajočimi državami polperiferije za *nadzor* nad preostalimi zalogami energentov (cilj tega boja je »energetska neodvisnost«) in redkih kovin (cilj tega boja je »tehnološki preboj«), se kaže v številnih *aktualnih konfliktih* po zemeljski obli.

Bližnji Vzhod tako že nekaj desetletij velja za bojišče za nadzor nad zalogami nafte in zemeljskega plina, ki so po večini skoncentrirane v Iraku, Kuvajtu, Savdski Arabiji in Zalivskih državah. V teh državah prihaja do nenehnega »spopadanja za vpliv« med državami centra (npr. ZDA, EU) in polperiferijo (npr. Kitajsko). Podobna bitka se odvija tudi v *Srednji Aziji*, kjer okrog *Kaspijskega bazena* (Gruzija, Turkmenistan, Azerbajdžan, Afganistan, Iran) »širijo svoje lovke« tako ZDA in EU kot Kitajska in Indija (Alkalaj 2011; Moore 2004; Estulin 2009, 46–47). Niti Afriške dežele niso imune pred to veliko »bitko za energente«. Tako na primer v severnem in južnem delu Sudana Kitajska že predstavlja največjega kupca tamkajšnje nafte (Videmšek 2010). Podobno kot Sudan, ima tudi Libija izjemne zaloge nafte in zemeljskega plina. Po vstaji upornikov in njenem poskusu zadušitve s strani polkovnika Gadafija, je država v letu 2011 zapadla v krvavo državljansko vojno. Vojaški poseg Zahodnih držav (npr. ZDA, Velike Britanije, Francije), z izgovorom da »ščitijo civilno prebivalstvo«, je v dobršni meri namenjen prav »zaščiti naftnih interesov« zahodnih korporacij (Konda 2011).

Bitko za energente in energetska neodvisnost danes spremlja tudi boj za *nadzor nad jedrsko tehnologijo*. Jedrska energija lahko državam polperiferije, ki imajo velike energetske apetite, zagotovi poceni energijo za njihov »razvoj«. Tako se na primer Iran, ki je velik izvoznik nafte na Kitajsko, želi čim prej otresti odvisnosti od porabe lastne nafte in zagnati lasten jedrski program, kar pa ga postavlja v spor z državami Zahoda, ki tega ne dopustijo, saj Iran sumijo »pridobivanja urana za namene jedrskega orožja« (Calabresi 2003).

8.2.2 SPREMEMBE V MEDNARODNIH INSTITUCIJAH

Finančna in gospodarska kriza, ki je oslabila moč držav centra, je kot smo ugotovili, na drugi strani okrepila politično samozavest in apetite vpenjajočih se držav polperiferije (npr. držav BRIC). Ureditev vplivnih »mednarodnih« institucij, kot jo poznamo danes, je namreč bila postavljena po koncu 2. svetovne vojne. Takratne zmagovalke (ZDA, Francija, Velika Britanija, Rusija in Kitajska) so si po vojni razdelile vodilne položaje v institucijah kot so Združeni narodi, Svetovna banka, Mednarodni denarni sklad, katere sedeži so zaradi tega skoncentrirani v ZDA. Države vzpenjajoče se polperiferije si zato vztrajno prizadevajo za *reforma* omenjenih »mednarodnih« institucij. Želijo si namreč, da bi se njihov glas (podkrepljen z vse večjo ekonomsko močjo) slišal *enakovredno* ostalim že »razvitim« državam centra.

Države kot so Indija, Brazilija in Južna Afrika si poleg Nemčije in Japonske prizadevajo, da bi vstopile v »okosteni« Varnostni svet Združenih narodov, kjer s pravico veta že »sedijo« ZDA, Francija, Velika Britanija, Rusija in Kitajska (Thaindian News 2011). Pod pritiskom »držav v razvoju« je v letu 2010 že prišlo do sprememb v Mednarodnem denarnem skladu. Manjše evropske države so se v 24-članskem svetu odpovedale dvema sedežema in šestim odstotkom glasovalnih pravic, te pa predale vzpenjajočim državam BRIC (International Monetary Fund 2010b). Spremembe so vidne tudi ravnanju Svetovne banke, saj je slednja 5. januarja 2011 prvič v svoji zgodovini izdala obveznice v kitajski valuti *juan*, s čimer naj bi pomagala pri širitvi uporabe njene valute na svetovnih trgih (The China Post 2011). Do zgodovinskih sprememb je prišlo tudi v *Skupini G-8*⁷, saj so se njeni voditelji na sestanku skupine v Pittsburghu, ki je potekal 25. septembra 2009, uspeli dogovoriti, da bodo od tega sestanka naprej vse pomembnejše svetovne teme (npr. vprašanje gospodarstva, varovanja okolja) obravnavali v okviru razširjene skupine ekonomsko najmočnejših držav – *Skupine G-20*⁸ (Brusk in Henry 2009).

⁷ *Skupino G-8* sestavljajo ZDA, Velika Britanija, Kanada, Italija, Nemčija, Francija, Japonska, EU in Rusija.

⁸ *Skupino G-20* sestavljajo Južnoafriška republika, Kanada, Mehika, ZDA, Argentina, Brazilija, Kitajska, Japonska, Južna Koreja, Indija, Indonezija, Savdska Arabija, EU, Francija, Nemčija, Italija, Rusija, Turčija, Velika Britanija, Avstralija. Poleg držav pa skupino sestavljajo še predstavniki WB, IMF.

Vse večja mednarodnopolitična moč držav polperiferije se kaže tudi v njihovem samostojnem priznanju države Palestine. Slednjo je konec 2010 in v začetku 2011 priznala cela vrsta Južnoameriških držav – Paragvaj, Brazilija, Argentina, Bolivija, Čile, Ekvador, Peru, Gvajana in Urugvaj. Omenjena usklajena diplomatska akcija kaže povečano samozavest držav Južne Amerike, saj te za priznanje niso »čakale na dovoljenje« ZDA (RTV SLO 2011a).

Razvijajoče države »svetovnega Juga« so se kot protiutež *Skupini G-20*, leta 2003 v mehiškem Cancúnu, povezale v skupino *G20 developing nations*⁹ (Pabda 2004). Različne mednarodne institucije (npr. investicijske banke, instituti) države trenutne polperiferije in periferije razvrščajo po raznovrstnih lestvicah in kraticah, s katerimi nakazujejo njihovo potencialno moč. Investicijska banka *Goldman Sachs* je oblikovala lestvico *N-11*¹⁰ (Goldman Sachs 2005). Pretežno muslimanske države so se povezale v *Skupino D-8*¹¹ (Developing 8). Obstajajo pa še manj znane lestvice kot so *G22*, *G33* in *G77*, ki jih oblikuje Mednarodni denarni sklad (International Monetary Fund 2010a). Poleg že omenjenih lestvic pa obstajajo še kratice oziroma »skovanke« potencialnih sil, kot so na primer *CIVETS*¹² (Economist 2009) in *VISTA*¹³ (Hywealth 2008).

8.3 OBETI ZA PRIHODNOST

8.3.1 ALI POLPERIFERIJA POSTAJA NOVI CENTER?

Kot nam je znano iz stalnega menjavanja sistemskih ciklov akumulacije (genovski, nizozemski, britanski in ameriški) znotraj kapitalističnega svetovnega sistema, nas, če se sistem ne bo spremenil, po vsej verjetnosti čaka nov sistemski cikel akumulacije, ki imel svoje središče v trenutni polperiferiji – s centrom v Jugovzhodni Aziji.

⁹ Skupino *G20 developing nations* sestavljajo Argentina, Bolivija, Brazilija, Čile, Kitajska, Kuba, Ekvador, Egipt, Gvatemala, Indija, Indonezija, Mehika, Nigerija, Pakistan, Paragvaj, Peru, Filipini, Južnoafriška republika, Tanzanija, Tajska, Urugvaj, Venezuela, Zimbabve.

¹⁰ Skupino *N-11* sestavljajo Bangladeš, Egipt, Indonezija, Iran, Mehika, Nigerija, Pakistan, Filipini, Južna Koreja, Turčija, Vietnam.

¹¹ *Skupino D-8* sestavljajo Bangladeš, Egipt, Indonezija, Iran, Malezija, Nigerija, Pakistan, Turčija.

¹² *CIVETS* sestavljajo Kolumbija, Indonezija, Vietnam, Egipt, Turčija, Južnoafriška republika.

¹³ *VISTA* sestavljajo Vietnam, Indonezija, Južnoafriška republika, Turčija, Argentina.

Kot smo ugotovili, »nova globalizacija« zahod premika na vzhod, sever na jug, periferijo svetovnega kapitalizma pa postavlja v center (Kovač 2011). Povečana ekonomska moč polperiferije torej vodi v *izenačevanje* politično-tržnih subjektov centra in polperiferije. Omenjeno izenačevanje lahko ponazorimo tudi z besedami Adama Smitha:

Odslej utegnejo staroselci v teh deželah postajati močnejši ali pa bodo ljudje v Evropi postali šibkejši in prebivalci vseh delov sveta bodo morda dosegli takšno enakost v pogumu in moči, ki jih bo navdajala z medsebojnim strahom, ki edini lahko ublaži nepravilnosti, povzročene odvisnim narodom, v nekakšno zvrst medsebojnega spoštovanja pravic (Smith v Arrighi 2010, 22–23).

V nadaljevanju bomo skušali predstaviti *trende*, ki znotraj obstoječega kapitalističnega svetovnega-sistema v prihodnosti napovedujejo *vse večjo moč držav polperiferije, natančneje držav BRIC*. Če je še pred desetimi leti četverec držav BRIC predstavljal zgolj slabo šestino svetovnega gospodarstva, se je v letu 2010 ta delež povečal že na četrtino. Gospodarski uspeh tega obdobja se kaže tudi v indeksu rasti borznih indeksov. V Rusiji se je v zadnjem desetletju povečal za 884 odstotkov, na Kitajskem za 610 odstotkov, indijski BSE se je povzpел za 319 odstotkov, brazilski *Bovespa* pa za 294 odstotkov. *Goldman Sachs* državam BRIC vsekakor napoveduje svetlo prihodnost: leta 2050 naj bi proizvodnja v BRIC predstavljala že 49 odstotkov rasti svetovnega BDP. Analitiki opozarjajo, da zaradi hitrega naraščanja tujih investicij državam BRIC v prihodnje grozita »pregrevanje« in morebitno pojavljanje »premoženjskih balonov«. Napoveduje se, da bo povečan srednji sloj držav BRIC krepil domačo in tujo potrošnjo, hkrati pa prispeval k strukturalni spremembi njihovih gospodarstev. Velik izziv za prihodnost pa zagotovo predstavljajo večje povpraševanje po proizvodih z dodano vrednostjo in naraščajoče plače delavcev (Gaube 2010). Kot smo že ugotovili, se kitajski in indijski srednji razred vztrajno povečujeta. Ob obstoječi potrošnji dobrin naj bi leta 2030 šesto milijonski indijski srednji razred, skupaj s kitajskim, porabil 32 trilijonov dolarjev oziroma 43 odstotkov globalne svetovne potrošnje (India Today 2010).

Rast BDP v letu 2011, kljub »krizi«, beležijo tudi številne države dosedanje polperiferije in periferije. Danes se velemesta, ki po krizi najhitreje okrevajo, nahajajo

na treh ključnih območjih: na Kitajskem in v Indiji; na otokih jugovzhodne Azije in v Latinski Ameriki. Med prvimi 30 ni niti enega evropskega mesta (Smovršnik 2011).

Cencen opozarja, da bo, če bo Kitajska nadaljevala s takšnim »hitrim tempom razvoja«, bo njen BDP leta 2030 večji kot v celotni EU. To predstavlja »izjemen preobrat«, ki se ga evropski politiki še ne zavedajo dovolj dobro ter premalo upoštevajo, kam to vodi (Cencen 2011, 22). Poleg tega nekateri analitiki napovedujejo, da bo leta 2050 kitajsko gospodarstvo za 75 odstotkov močnejše od ameriškega (Fishman 2005, 24). Če bo druga največja država BRIC, Indija, nadaljevala s takšno rastjo BDP-ja, bo po napovedih iz leta 2003 do leta 2020 prehitela Francijo in Italijo, leta 2025 Nemčijo, Veliko Britanijo in Rusijo, leta 2035 pa Japonsko. Indija je torej po besedah številnih ekonomistov potencialna ekonomska velesila, ki bo v 21. stoletju odigrala pomembno vlogo (Goldman Sachs 2003). Po nedavnih napovedih Svetovne banke bo Indija do sredine stoletja postala tretje največje gospodarstvo sveta, takoj za Kitajsko in ZDA. Po napovedih Združenih narodov bosta azijski velikanki zamenjali mesti že leta 2030, ko se bo kitajsko prebivalstvo začelo postopoma krčiti, indijsko pa bo še naprej raslo z nezmanjšano hitrostjo. Tako naj bi do sredine tega stoletja v Indiji živelo že več kot 1,6 milijarde ljudi, po nekaterih napovedih pa celo več kot 1,8 milijarde (Miholič 2011a).

Če je 20. stoletje bilo *stoletje ZDA*, naj bi 21. stoletje bilo *stoletje Azije*. Kitajska bo, kot vodilna regionalna sila, predvidoma vse bolj krepila svoj politični, ekonomski in vojaškega vpliv v svetu (npr. v Afriki, Srednji Aziji, Evropi, Latinski Ameriki in ZDA). Njena beseda bo v novem multilateralnem svetu morala biti »uslišana«, ko bodo v ospredju razna vprašanja mednarodne varnosti, globalnih vremenskih sprememb, mednarodni trgovini ipd. Kitajska bo v prihodnje imela vse večji vpliv v obstoječih »prozahodnih« mednarodnih institucijah (npr. v OZN, IMF, WB) in okrepila vlogo v omrežjih polperiferije in periferije (npr. v ASEAN-u, APEC-u, Afriški uniji, Skupnosti latinskih in karibskih držav) (Arrighi 2009, 331–332; Cencen 2011, 355–357).

V letu 2010 smo že bili priča *spopadu dveh sistemov vrednost*, zahodnega z ZDA na čelu in azijskega z Kitajsko na čelu. Če trenutna prevladujoča geokultura »šepajočega« ameriškega hegemonu v ospredje postavlja »svobodo in pravice« avtonomnega posameznika pred dolžnostmi (in družbo), »demokracijo« (npr. svobodo izražanja, svobodo političnega udejstvovanja), je za »azijski tip govornice« značilno, da v ospredje

postavlja dolžnosti posameznika do skupnosti (Li 2010). Primer takšnega spopada je bila razglasitev *Nobelove nagrade za mir* za leto 2010 kitajskemu borcu za človekove pravice, ki je za Kitajce veljal za »političnega oporečnika« in »kriminalca«. Nasprotovanju Kitajske se je pridružilo 18 držav z večinoma avtoritarnimi političnimi režimi. Vse te države ne problematizirajo kitajskega političnega sistema zavoljo dobrih (ekonomskih) odnosov (Walker 2010). Kitajska je v odgovor Zahodu organizirala podelitev *Konfucijeve nagrade za mir*, ki temelji na »azijskih vrednotah« in »konfucijanskega pojmovanja miru« (Baković 2011). Bitka za »prave vrednote« že kaže razpoke v trenutno prevladujoči ameriški geokulturi na eni strani ter postopen vzpon azijske geokulture. Od razmerja sil na globalni ravni pa bo odvisno katera govorica se bo v prihodnje vsilila kot prevladujoča. Borba za prihodnost bo lahko povezana z večjim sistemskim kaosom, ki bo lahko spremljal prehod med eno hegemonijo k drugi (Arrighi 2009, 332).

8.3.2 ALI CENTER IZGUBLJA SVOJ PRIMAT?

Vladajoče kapitalsko-oblastne elite centra bodo po vsej verjetnosti skušale z *vsemi sredstvi ohranjati gospodarsko rast* oziroma *rast dobičkov podjetij*. Če ne bo prišlo do radikalnega političnega preboja novih idej, bodo po vsej verjetnosti obstoječe politične kaste centra (z izgovorom, da se »borijo zoper krizo«) še bolj *zaostrole neoliberalne ukrepe* (npr. privatizacijo, deregulacijo, krčenje proračunskih izdatkov za socialno državo), ki bodo še dodatno razslojili skupnost na bogate in revne ter prispevali k »izginjanju srednjega razreda« (Lorenci 2010). Temu lahko dodamo še trend vse hitrejšega staranja prebivalstva držav centra, ki bo vlade v bodoče »silil« v reformo pokojninskih blagajn (npr. v podaljševanje delovne dobe, zniževanje pokojnin, privatizacijo pokojninskih skladov). Podaljšana delovna aktivnost starejšega prebivalstva bo prispevala k oteženemu osamosvajanju mladih, ki jih že danes pestita velika brezposelnost, prekarne oblike dela, apatičnost, zasvojenost z drogami ipd. Mladim bo tako dodatno otežena pot do zaposlitve, lastnega premoženja (npr. do stanovanja) in družine. S tem, ko se mladim onemogoča »samostojnost«, se v družbi slabi možnost za potrošnjo in reprodukcijo, kar le pogloblja krizo. Takšne razmere že nakazujejo potencialni »konflikt med generacijami« (Dnevnik 2010c).

Brezperspektivnost, visoka brezposelnost in velike socialne razlike bodo lahko dodatno prispevali k *družbenim nemirov in nasilju*, ki smo mu bili v letu 2010 na primer priča v Grčiji (Kakissis 2010). Jeza in nezaupanje do vlad držav centra, ki druga za drugo navadnim ljudem vztrajno krčijo izborjene pravice in nanje prelagajo bremena krize, na ulice ženeta sto tisoče ljudi. Prihodnost bo, če ne bo prišlo do večje družbene spremembe, zato polna ulic upornih delavcev, študentov in javnih uslužbencev, ki bodo zahtevali spremembe. Takšnemu velikanskemu uporuh smo že bili priča marca 2011 na »Pohodu za alternativo« v Londonu (Sawer in Barrett 2011).

Družbe v centru se bodo v prihodnje poleg naštetega soočale tudi z obširno avtomatizacijo proizvodnje. To bo vodilo v naraščajočo »tehnološko brezposelnost« in padajočo kupna moč. Visoka brezposelnost, ki je posledica gonje za dobički, vse bolj zastruplja svetovno gospodarstvo in spodjeda sposobnost vlad, da učinkovito vodijo domače gospodarstvo (Rifkin 2007, 423). Hans-Peter Martin in Harald Schumann sta v delu *The Global Trap* (1997) zapisala, da trend vse večje avtomatizacije in posledičnega odpuščanja zaposlenih lahko vodi v pojav »odvečnega prebivalstva«. Družba 21. stoletja naj bi po njunih besedah prej ali slej postala »družba 20/80«. Gre za »enopetinsko družbo«, v kateri naj bi 20 odstotkov populacije zadoščalo potrebam celotne svetovne ekonomije, ostalih »odvečnih« 80 odstotkov pa naj bi živelo od socialnih prejemkov in zabave. Za zadovoljstvo slednjih naj bi torej preostal zgolj »tittytainment« – kombinacija »zabave za dušo in hrane za telo«.

V prihodnosti se bo po vsej verjetnosti dodatno zaostri la bitka med velikimi silami za nove »zelene ali nizkoogljične tehnologije«. Države centra si zato druga za drugo želijo priboriti nadzor nad patenti, s čimer bi si rade zagotovile novo materialno ekspanzijo. Povečana zavest po varstvu okolja v državah centra, je namreč »upravljanje z okoljem« spremenila v »razvojno priložnost« (Turk 2011). Zaradi omejenosti z naravnimi viri, bo v ospredje stopalo že danes nujno potrebno »varčevanje z viri«. Tako vse bolj pomembna postaja krilatica: »Odpadki so surovine!« Z recikliranjem oziroma predelavo odpadkov (npr. plastike, pločevink, papirja, gume, lesa, bioloških odpadkov) se namreč lahko slednje predela v uporabne surovine ali energente, ki se jih lahko ponovno proda, s tem pa zmanjša stroške nabave novih virov (Surovina 2011). Zadnja leta smo v deželah centra, v želji po ohranitvi okolja, priča velikemu porastu izrabe *alternativnih virov energije* (izraba vetra, vode, sonca, geotermalne energije) in tekmi za izum

alternativnih surovin (zamenjava ogljikovodikov) (Alternative Energy). Potencialna vse večja zadolženost in brezposelnost prebivalstva držav centra bo še dodatno okrnila povpraševanje po (dragih) izdelkih z visoko dodano vrednostjo, ki bodo prihajali iz (preostalih) tovarn. Zato se poraja vprašanje, kdo bo sploh lahko kupoval drage visokotehnološke, zelene izdelke, če ljudje ne bodo imeli niti za osnove potrebščine.

8.4 SISTEMSKA KRIZA OZIROMA PREHOD V NOV SISTEM

Kriza, ki jo zadnja desetletja doživljajo države centra z ZDA na čelu, po mnenju nekaterih analitikov kaže, da obstoječi kapitalistični svetovni-sistem vse bolj tone v hudo *sistemsko krizo*.

Vsak zgodovinski sistem ima po Popoviću svoj zgodovinski začetek (rojstvo), razvoj (življenje) in konec (smrt) (Popović 1999, 147). Wallerstein je mnenja, da imajo sistemi imajo *meje*, četudi spremenljive; imajo *pravila*, četudi se *razvijajo*; imajo tudi vgrajene *mehanizme*, ki jih vračajo v *ravnovesje* in poskrbijo za to, da razmeroma veliki odkloni od pričakovanih vzorcev navadno povzročijo le razmeroma *majhne* srednjeročne spremembe. To pa ne pomeni, da so sistemi statični, še zdaleč ne (Wallerstein 1999, 15–16).

Kot smo že povedali, se sistemi ravnajo po cikličnih ritmih in so ujeti v *stoletne trende*. Ti stoletni trendi se neizbežno približujejo asimptotam, ki znatno krepijo notranja protislovja sistema; se pravi, nastanejo težave, ki jih sistem ne more več rešiti, kar povzroča to, čemur lahko rečemo *sistemsko krizo* (Wallerstein 2006, 101). *Ciklično nihanje* se ponavlja, sistem izgublja ravnotežje in se vanj spet vrača – a vsaka vrnitev je manj popolna, manj uravnotežena, ciklični nihaji postajajo vse krajši – vse dokler gibanje ne preide do točke, ko se ni več mogoče vrniti v *sistemsko ravnotežje*. To je točka *viličenja* ali *bifurikacije*: odtod naprej je možno po različnih poteh, vzpostavil se bo nov sistem – a kakšen bo ta novi sistem, ni v naprej določeno. Na tej točki imajo aktivistični posegi v zgodovinske procese lahko veliko večje učinke kakor v časih, ko se sistem še uravnoteženo giblje (Močnik 2006, 138–139). Li je mnenja, da bo za propad kapitalističnega svetovnega-sistema odgovoren prav »vzpon« Indije in Kitajske. Omenjeni državi z ostalimi državami polperiferije predstavljata geopolitični blok, ki bo

vključeval večino svetovnega prebivalstva in prispeval večino svetovnega gospodarskega produkta. Ko se bodo delavci omenjenih držav organizirali in si izborili višje plače in ko si bo prebivalstvo izborilo več pravic, kar bo zahtevalo višje davke, bo to spodkopalo neomejeno akumulacijo kapitala. Vzpon polperiferije bo po Lijevev mnenju spodkopal tradicionalno troslojno strukturo kapitalističnega svetovnega-sistema in pripomogel k temeljiti destabilizaciji dosedanjega svetovnega-sistema (Li 2010).

Proces viličenja bo po mnenju Wallersteina *kaotičen*, kar pomeni, da ima lahko v tem obdobju vsako še tako majhno delovanje pomembne posledice. V teh razmerah sistem divje *oscilira*, a navsezadnje se prevesi v eno smer. Navadno potrebuje kar nekaj časa, preden se dokončno odloči. Tako obdobje lahko imenujemo »prehodno«, to je obdobje, katerega izid je precej negotov. Toda na določeni točki se vendarle vse jasno razplete in tedaj se znajdemo v *drugačnem zgodovinskem sistemu*. Za prehodno obdobje je značilna velika negotovost, ki povzroča hudo tesnobo in tudi nasilje, saj si ljudje v zelo nestabilnih okoliščinah prizadevajo ohraniti pridobljene privilegije in hierarhične položaje. Ta proces lahko pripelje do precej neprijetnih družbenih konfliktov (Wallerstein 2006, 102).

9 SKLEP

Kot smo ugotovili, se je kapital od začetka finančne ekspanzije držav centra z ZDA na čelu, že od 70-ih let 20. stoletja konstantno selil v Jugovzhodno Azijo, kjer se je nato spretno oplajal preko dobičkonosnih vlaganj v tamkajšnjo materialno produkcijo in storitve. Kapital se je v ta območja selil, ker se je v njih, zaradi nižjih stroškov delovne sile, nižjih davkov in pomanjkljive okoljske zakonodaje, lažje neomejeno akumuliral. Če bodo akterji finančne ekspanzije centra še naprej poganjali materialno ekspanzijo polperiferije (npr. države BRIC), bo to lahko pomagalo pri vzpostavitvi novega systemskega cikla akumulacije, ki bo svoje središče po vsej verjetnosti imel v Jugovzhodni Aziji. Sočasno z »vzponom« držav BRIC poteka tudi »vzpon« drugih držav trenutne polperiferije, ki si na daljši rok obetajo povečanje politično-ekonomskega vpliva znotraj kapitalističnega svetovnega-sistema.

Po preučevanju teorije in prakse tako lahko na tem mestu potrdiva tezo, da zaton systemskega cikla akumulacije ZDA sovpada s pojavom novega systemskega cikla akumulacije, ki bo svoje središče po vsej verjetnosti imel v Jugovzhodni Aziji.

Države centra, ki so v času svetovne finančne in gospodarske krize doživele velik zaton gospodarske aktivnosti in ob tem zapadle v fiskalne težave, bodo zaradi vstopa novih, ekonomsko močnejših akterjev, v prihodnosti dodatno izgubljale na političnemu vplivu. Prehod med hegemoni bo lahko spremljal systemski kaos s »tridesetletno vojno«. Če se bo to uresničilo, nas čaka negotovo in verjetno nasilno obdobje, ki ga bodo spremljale bitke za prevlado znotraj kapitalističnega svetovnega-sistema. Nova vzpenjajoča območja imajo namreč, kot smo ugotovili, na voljo veliko več virov, ozemlja in prebivalstva od obstoječega hegemonu ZDA. Vse to jim daje potencial, da oblikujejo hegemonije, kakršnih še svet ni doživel.

Če bodo želele države trenutnega centra, znotraj obstoječega kapitalističnega svetovnega-sistema, »konkurirati« cenejšim tekmicam, bo to po vsej verjetnosti šlo na račun bolečih »neoliberalnih« ukrepov, ki bodo kapitalistom omogočili velike dobičke, prizadeli pa bodo najšibkejše sloje. Zaostreni neoliberalni ukrepi bodo dodatno povečali družbene neenakosti med nepredstavlljivo peščico bogatih ljudi in nepreglednimi množicami osiromašenih. Vodovnik (2010, 156) opozarja, da svet že danes po obstoječih kazalcih postaja čedalje bolj reven, saj je že nekaj časa jasno, da val ekonomske globalizacije ne pomeni napredka za vse – je namreč »val, ki ne dviga vseh čolnov, pač pa samo jahte«.

Kot smo ugotovili, obstoječi sistem v svojem bistvu *reproducira družbene neenakosti*. Če hočemo, da se to konča, si moramo zamisliti svet, ki je bolj egalitaren in sega onkraj obstoječega sistema. Po mnenju Močnika (2006) je videti, da v etabrirani politiki ni sil, ki bi bile intelektualno sposobne, da izdelajo nove paradigme, in politično zadosti močne, da jih uveljavijo. Industrija javnega mnenja hkrati blokira predstavljanje drugačnih perspektiv in drugačnih vrst mišljenja. Za pozabo alternativ vneto skrbijo ideološka industrija, tradicionalistični aparati in etabrirana politika.

Kot smo videli, vlade že izvršujejo globalno politiko kapitala. Zato bo tudi *odpor* lahko učinkovit edinole, če bo *globalen* (Močnik 2006, 87). Potrebna je torej *širša in*

usklajena družbena akcija, ki se bo usmerila v iskanje boljšega in bolj pravičnega sistema. Na tem mestu bomo zato na kratko orisali zgolj nekatere alternative obstoječemu kapitalističnemu svetovnemu-sistemu, ki so že prisotne med nami, vendar jih prevladujoča ideologija vztrajno zatira. Njihova pestrost ne pozna meja, vsaka ponuja odgovor na večinoma isto vprašanje – kako ustvariti bolj pravično družbo od sedanje.

Za odpore znotraj sistema, ki jih na primer predstavljajo sindikati, borci za človekove pravice, je namreč značilno, da ne mislijo spodbijati kapitalističnega svetovnega-sistema. Ti boji za »kapitalizem s človeškim obrazom«, so zato marsikdaj videti prava *farsa*: zavzemajo se za nekaj, kar je že uveljavljeno (Močnik 2006, 62).

V preteklosti so »alternativo« predstavljali tako imenovani *historični socializmi*, ki so jih vodile marksistično-leninistične partije. Omenjeni režimi »onkraj železne zaves« oziroma Berlinskega zidu so se že za časa svojega obstoja in posebej po kolapsu soočali s številnimi obtožbami. Obtožuje se jih samovoljne uporabe državne in partijske oblasti oziroma državnega terorja (npr. gulagov), razširitev privilegijev na »nomenklaturo« in hude gospodarske neučinkovitosti. *Omejitve socialističnih držav* so bile v tem, da države niso nikoli bile avtonomne entitete, temveč so vedno delovale v okviru kapitalističnega svetovnega-sistema. *Vedno* jih je omejevalo delovanje meddržavnega sistema. Niso delovale, ker *niso mogle* delovati kot *alternativni zgodovinski sistem* (Furet 1998; Wallerstein 1999, 56–58). Po Popoviću so bile samo del, in to polperiferni del, svetovnega real-kapitalizma, torej »socialistična polperiferija« (Popović 1999, 149).

Med alternativne politične prakse lahko danes štejemo tudi *gibanja srednje in južne Amerike*, na primer gibanje *Picqueteros*. Slednje se je, podobno kot druga družbena gibanja v Latinski Ameriki (npr. *Zapatisti* v Chiapasu, Oaxaci), razvilo zaradi zahteve po prerazporeditvi zemlje in zahteve po večji avtonomiji staroselcev, zaradi nasprotovanja vmešavanju ZDA v notranjo politiko držav in nasprotovanju vedno večji militarizaciji družbe. Prav tako se borijo proti neoliberalnim gospodarskim reformam, ki omogočajo vedno večjo koncentracijo bogastva v rokah tujih in domačih elit. *Picqueterosi*, ki v večini izhajajo iz revne, brezposelne urbane in ruralne populacije, si med drugim prizadevajo za večje število delovnih mest, za delitev zemlje, za večjo dostopnost kreditov, za pospešeno gradnjo stanovanj in za večjo dostopnost ostalih

javnih storitev. Prav tako se borijo zoper zaposlitev za določen čas, padcu življenjskega standarda, večanju socialnih razlik in idejam o »samoozdravitvi trga« (Petras in Veltmeier 2003, 206; Gregorčič 2005, 23–25) Svojevrstno novo družbeno realnost naj bi po mnenju Hardta in Negrija predstavljala tudi *multituda*. Gre za koncept, po katerem naj bi družbene različnosti medsebojno sodelovale, komunicirale in pri tem ustvarjale *skupno dobro* (Hardt in Negri 2005).

Alternativni družbeni ustroj *je* mogoč. Tako lahko recimo v majhnem mestu *Marinaleda* v Andaluziji na jugu Španije najdemo primer, ki kaže, da je družbo mogoče urediti tudi na način, ki je večini *tuj* ali pa ima celo negativen prizvok. V *Marinaledi* so namreč uvedli družbeno lastnino, prebivalci so zaposleni večinoma v zadrugah, delajo na polju in v tovarni, enakost je potrjena tudi pri plačah, politično odločanje pa je neposredno (Vasev 2008).

Alternativne družbene prakse ponujajo tudi *alterglobalistična gibanja*. Slednja, preko velikih demonstracij, ki sovpadajo z mednarodnimi gospodarskimi srečanji, kot sta bili na primer »bitka v Seattlu« leta 1999 in »bitka v Genovi« leta 2001, opozarjajo na nepravilno družbeno ureditev (Fulcher 2010, 147). Čeprav veljajo za izrazito raznolike skupine, ki ponujajo drugačne odgovore obstoječemu sistemu, jih »mainstream« množični mediji označujejo le kot razgrajače, vandale, ki ne ponujajo nobene vizije, razen nasilja in uničevanja lastnine (Callinicos 2004, 20).

Alternativo obstoječemu kapitalističnemu svetovnemu-sistemu je v svojem delu »*Utopistike ali izbira zgodovinskih možnosti 21. stoletja*« predstavil tudi Immanuel Wallerstein. Slednji je mnenja, da danes živimo v sistemu, v katerem imajo nekateri večje privilegije kot drugi, zato nam po njegovem mora biti cilj izoblikovanje sistema, ki bo *razmeroma demokratičen* in *egalitaren*. Za trenutni sistem je značilen primat nenehne akumulacije kapitala, ki pa nujno vodi v neenakost in tudi v odsotnost resnične demokratične udeležnosti v kolektivnem odločanju. Bolj demokratični in egalitarni sistem bi tako moral temeljiti na *primatu povečevanja kakovosti življenja za vse* (Wallerstein 1999, 59).

Svojevrstno alternativno porazdelitev družbenega bogastva predlaga tudi Van Parijs. Po njegovem naj bi eksistencialno stisko posameznikov rešili z *univerzalnim temeljnim dohodkom* (UTD), v višini, ki bi zadoščala za preživetje posameznika (Cohen in Rogers 2004, 19). Nepravične porazdelitve dohodka v svetu se je z vizijo *socialnega podjetništva* lotil nobelovec Muhammad Yunus. Slednji je, v želji po zmanjševanju revščine v svetovni periferiji, predlagal koncept *mikrokreditov*, ki naj bi revnim posojilojemalcem omogočili izhod iz začaranega koga revščine (Yunus 2009).

Če hočemo drugačen svet, moramo najprej spremeniti naš pogled na »razvoj in rast«. Za ugotavljanje stopnje blaginje v družbi bi bilo potrebno, namesto izračunavanja rasti BDP, uporabljati metode, ki bi merile *kakovost življenja in zadovoljstva ljudi*. Nemčija tako po besedah Žerjaviča že razmišlja o uporabi indeksa, ki bi ugotavljal »kakovost življenja in zadovoljstva državljanov«; Velika Britanija o metodah, ki bi merile »splošno blaginjo«, Francija pa o uporabi indeksa »sreče« (Žerjavič 2011).

Sedaj, ko sva na kratko orisala predloge za alternativno družbeno ureditev, ki vznikajo na različnih koncih sveta in se rojevajo v glavah številnih mislecev, bova v nadaljevanju predstavila še lastne predloge za »izboljšavo« trenutnega kapitalističnega svetovnega-sistema v sistem, ki bo bolj »pravičen«.

Razkroj družbe blaginje in izginjanje srednjega razreda v državah centra (na račun rasti srednjega razreda polperiferije) predstavljata idealen »humus« za krepitev *nacionalističnih in desno usmerjenih grupacij*, ki na »zapletena vprašanja« znotraj kapitalističnega svetovnega-sistema, ponujajo »enostavne odgovore«, kot je na primer pregon »grešnih kozlov«. Skupine, ki se soočajo z *izključevanjem*, je treba *vkjučiti* in jim v čim večji možni meri omogočiti izoblikovanje lastnih potencialov.

Kot smo že ugotovili, najhujša kriza kapitalizma, ki je izrazito prizadela države svetovnega centra, v zadnjih desetletjih, kljub željam mnogih, *ni spremenila hierarhije vrednot* obstoječega kapitalističnega svetovnega-sistema. Primat neomejene akumulacije kapitala, ki je pod finančno ekspanzijo dobil (špekulativna) krila, še vedno predstavlja »sistemsko gonilo«. Za preprečitev podobnih kriz v prihodnosti je tako potreben večji nadzor nad globalnim finančnim sektorjem (npr. nad bankami, bonitetnimi hišami). Treba bo preprečiti »pranje denarja« v »off shorih« ter premisliti o

sistemu bajnega nagrajevanja menedžerjev. Finančne špekulante in goljufe bi bilo, v primeru, da oškodujejo javno dobro, nujno potrebno *ostro sankcionirati*. Poleg tega je smiselna uvedba davkov, ki bi »pristrigli« vrtoglave finančne transakcije, kot je npr. *Tobinov davek*. *Davčne oaze* so po najinem mnenju postale simbol neomejene akumulacije privatnega kapitala iz finančnega in realnega sektorja, hkrati pa vodijo v razkroj družbene solidarnosti in triumf individualizma (skrb za lasten interes/dobiček). S privatizacijo dobičkov (s pomočjo iznajdljivosti ali kraje), ki so jih kapitalisti centra prenesli v davčne oaze, so »navadni ljudi« bili »okradeni enakih možnosti«. Neplačevanje davkov in prispevkov v državi, v kateri je bila proizvedena presežna vrednost, se namreč kaže v razkroju socialnih držav, ki jim »kronično primanjkuje denarja« za oskrbo starih in bolnih, javno šolanje, infrastrukturo ipd.

Poleg naštetega so za izboljšanje blagostanja ljudi nujni *ekološki obrat* pri energetiki, proizvodnji, surovinah in prehrani, *racionalnejša potrošnja* in predvsem *odgovornejše korporativno upravljanje in vodenje podjetij*. Znotraj družbe bi se moral *okrepiti socialni dialog*, preko katerega bi se s konstruktivnimi predlogi soočili z izzivi eksplozivne rasti polperiferije in periferije. Ohraniti bo treba vlaganja v izobraževanje in zdravstvo, ki morata ostati dosegljivi vsakomur, ne glede na status.

Mediji in univerze bi morali s kritičnim poročanjem in analizo prispevati k vzgoji *kritičnih posameznikov/potrošnikov*, ne pa zgolj reproducirati obstoječe stanje, kot to v večini počnejo sedaj. Poleg tega so ključne *emancipacija množic, demokratizacija odnosov* ter tesen preplet radikalne teorije in prakse obenem. Potrebno je *organiziranje in boj delavcev*. Ljudje si namreč morajo ponovno zagotoviti moč, ki jim je bila odvzeta! Odgovor je lahko v *močni civilni družbi* (npr. sindikatih, civilnih pobudah), ki bi izpostavljala probleme ter zahtevala izboljšave. Nujno je torej vračanje k »političnemu« (onkraj produkcije; v čas lenobe; onkraj rasti; v čas prostega časa).

Prav tako je potrebno diskutirati o spremembi trenutnega sistema proizvodnje. Smiselno je odpreti vprašanje »slabe vesti« – vsi se namreč zavedamo *izkoriščanja zaposlenih*. Tako imenovani »*etični potrošniki*« bi se morali angažirati ter zahtevati višje standarde proizvodnje. Zahtevati bi morali »bojkot produktov«, ki so nastali v pogojih izkoriščanja (npr. produkti korporacije *Nike*) ter vzpodbujati tisto produkcijo in potrošnjo, ki temelji na »poštenih« odnosih (npr. iniciativa »*Fair trade*«). Logika

»odpustkov« namreč deluje. Lahko jo prenesemo na določene segmente, kot so »združenja potrošnikov« – preko lastnih oglasov, izobraževanj (primer: *PETTA*). Trenutno »etični motiv nakupovanja« še ni zadostno neizkoriščen. Ne moremo pa biti »etični«, če nismo hkrati tudi »politični«. Ključno je *globalno organiziranje potrošnikov* – treba določiti *mero* (npr. minimalne standarde) do katere je nekaj dovoljeno in pod kaj se ne spušča – naloga za OZN, WTO in WB.

Ker pa je »kapitalizem s človeškim obrazom« še vedno kapitalizem, ki temelji na neomejeni akumulaciji kapitala, ta pa nujno vodi v neenakopravno porazdelitev bogastva med ljudmi, se moramo boriti za *temeljito preobrazbo svetovnega-sistema*. Nujen je torej boj za bolj *egalitarno družbo*, v kateri bi bilo razmerje dohodkov bolj uravnoteženo in v kateri bi lahko ljudje lažje uveljavljali svoje potenciale, s tem pa bi se spodbujala družbena mobilnost. Namesto *individualizma* bi moralo vezivo sistema biti *solidarnost*. Individualni pohlep je potrebno omejiti, nadzirati. *Koncept socialne države* bi moral zamenjati *koncept blaginje vseh* (ki ni izključujoč do nedržavljanov). Premisliti je potrebo državno/javno lastnino. Omenjene koncepte bi lahko zamenjali za skupno/družbeno lastnino. Boriti se moramo za bolj demokratični model upravljanja podjetij (npr. samoupravljanje) in za delitev dobička med zaposlene (npr. soupravljanje). Potrebno bo razmisliti o uveljavi UTD, pri kateri gre za implementacijo politike »enakih možnosti za vse«.

Ali bo svet nadaljeval v smeri kapitalističnega svetovnega-sistema (s hegemonijo Azije) ali pa bo prišlo do radikalne spremembe omenjenega sistema, je odvisno predvsem od *nas* samih. Spremembe v smeri bolj pravične družbe so namreč možne, le doseči jih je treba. V katero smer bomo na koncu zapluli, pa bo odločilo politično razmerje sil vpletenih akterjev.

10 LITERATURA

1. Achbar, Mark in Jennifer Abbott. 2003/2006. *The Corporation*. DVD. London: In2Film, Metrodome distribution.
2. Alkalaj, Mišo. 2001. Bush oče, Bush sin in sveta nafta. *Mladina*, 22. oktober. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/tehdnik/200142/clanek/nafta-short/> (23. januar 2011).
3. *Alternative Energy*. Dostopno prek: <http://www.alternative-energy-news.info/> (28. marec 2011).
4. Althusser, Louis. 2000. *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba /*cf.
5. Althusser, Louis, Étienne Balibar, Pierre Macherey in Michel Pêcheux, ur. 1980. *Ideologija in estetski učinek*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
6. Arrighi, Giovanni. 2009. *Dolgo dvajseto stoletje: kapitalizem, denar in moč*. Ljubljana: Sophia.
7. Amazon Watch. 2011. *Stop the Belo Monte Monster Dam*. Dostopno prek: <http://amazonwatch.org/work/belo-monte-dam> (26. marec 2011).
8. Amin, Samir. 2009. *Evrocentrizem: kritika neke ideologije*. Ljubljana: Sophia.
9. Andlovic, Maja. 2009. Tuji delavci z »nižjimi« pravicami? *Mladina*, 24. april. Dostopno prek: http://www.mladina.si/dnevnik/24-04-2009-tuji_delavci_z_nizjimi_pravicami_/ (28. januar 2011).
10. Animal Planet. 2011. *Top 10 Predators: Creature Countdowns*. Dostopno prek: <http://animal.discovery.com/tv/a-list/creature-countdowns/predators/predators.html> (11. marec 2011).
11. Antonova, Maria. 2010. Skolkovo Designated 'Silicon Valley' Location. *The Moscow Times*, 19. marec. Dostopno prek: <http://www.themoscowtimes.com/business/article/skolkovo-designated-silicon-valley-location/402114.html> (26. marec 2011).
12. Badalič, Vasja. 2010. *Za 100 evrov na mesec: proizvodni sistem globalnega kapitalizma*. Ljubljana: Krtina.
13. Badiou, Alain. 2008. *Ime česa je Sarkozy?* Ljubljana: Sophia.
14. Baković, Zorana. 2010. Kitajska vrača udarec Nobelovi nagradi. *Delo*, 9. december. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/132012> (6. januar 2011).
15. Balibar, Étienne. 2007. *Mi državljani Evrope*. Ljubljana: Sophia.

16. BBC. 2009. *G20 leaders seal \$1tn global deal*. Dostopno prek: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7979483.stm> (23. marec 2011).
17. --- 2010. *European cities hit by anti-austerity protests*. Dostopno prek: <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-11432579> (23. marec 2011).
18. Beck, Ulrich. 2003. *Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo*. Ljubljana: Krtina.
19. Bernstein, Michael Alan. 1989. *The Great Depression: delayed recovery and economic change in America, 1929-1939*. Cambridge: Cambridge University Press.
20. Braudel, Fernand. 1991a. *Čas sveta: materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.-XVIII. stoletje – 1. zvezek*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
21. --- 1991b. *Čas sveta: materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.-XVIII. stoletje – 2. zvezek*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
22. --- 2010. *Dinamika kapitalizma*. Ljubljana: Sophia.
23. Brusk, Steve and Ed Henry. 2009. *Officials: G-20 to supplant G-8 as international economic council*, 24. september. Dostopno prek: <http://www.cnn.com/2009/US/09/24/us.g.twenty.summit/index.html> (31. januar 2011).
24. Borak, Neven, Oto Norčič in Davor Savin, ur. 1996. *Aktualnost J. M. Keynesa: zbornik razprav*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
25. Burke, Edmund. 1989. *Razmišljanja o revoluciji v Franciji in o ravnanju nekaterih londonskih družb v zvezi s tem dogodkom*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije.
26. Calabresi, Massimo. 2003. *Iran's Nuclear Threat*. *Time Magazine*, 8. marec. Dostopno prek: <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,430649,00.html> (27. marec 2011).
27. Callinicos, Alex. 2004. *Antikapitalistični manifest*. Ljubljana: Sophia.
28. CEKIN. 2010. *Kako s pomočjo interneta obogatiti mesečni proračun?* Dostopno prek: http://cekin.si/clanek/kariera_in_izobrazevanje/kako-s-pomocjo-interneta-obogatiti-mesecni-proracun.html (8. avgust 2010).
29. Cencen, Marjan. 2011. *Mednarodni položaj Kitajske po koncu hladne vojne*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
30. Central Intelligence Agency. 2011. *The World Factbook; Field Listing; Distribution of family income; Gini index*. Dostopno prek: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2172.html> (25. marec 2011).

31. Centrih, Lev. 2010. Zgodovina (realnega) socializma v analizah svetovnih-sistemov. V *Dinamika kapitalizma*, Fernand Braudel, 95–134. Ljubljana: Sophia.
32. Chen, Shu-Ching Jean. 2007. Chinese Wage Increases Outpacing Economic Growth. *Forbes*, 7. februar. Dostopno prek: http://www.forbes.com/2007/07/02/china-wage-growth-markets-econ-cx_jc_0702markets1.html (25. marec 2011).
33. *Chevrontoxico*. Dostopno prek: <http://chevrontoxico.com/> (28. januar 2011).
34. *China Daily*. 2010. China's online population hits 450 million, 30. december. Dostopno prek: http://www.chinadaily.com.cn/china/2010-12/30/content_11776519.htm (25. marec 2011).
35. China Hush. 2009. *Amazing Pictures, Pollution in China*. Dostopno prek: <http://www.chinahush.com/2009/10/21/amazing-pictures-pollution-in-china/> (25. marec 2011).
36. Chomsky, Noam. 2003. *Somrak demokracije*. Ljubljana: Studia humanitatis.
37. --- 2005. *Profit pred ljudmi*. Ljubljana: Sanje.
38. Collier, Simon in William F. Sater. 2004. *A history of Chile, 1808-2002*. Cambridge: Cambridge University Press.
39. Cohen, Joshua in Joel Rogers, ur. 2004. *Brezplačno kosilo za vse? Predlog univerzalnega temeljnega dohodka*. Ljubljana: Krtina.
40. Cohn-Bendit, Daniel. 1968. *Obsolete communism: The left-wing alternative*. New York: McGraw-Hill.
41. Connolly, Kate. 2009. Germany accuses China of industrial espionage. *Guardian*, 22. julij. Dostopno prek: <http://www.guardian.co.uk/world/2009/jul/22/germany-china-industrial-espionage> (25. marec 2011).
42. Creatoor. 2011. *7 razlogov zakaj Creatoor Team building?* Dostopno prek: <http://www.creatoor.com/creatoor-team-building> (23. februar 2011).
43. Crow, James Mitchell. 2011. Dragoceni dotik. *Global*, 01 (5. januar 2011).
44. Čander, Maja Čepin. 2010. Z metlo nad socialne prejemke: Če ste brezposelni in živite v Sloveniji, je verjetnost, da živite pod pragom revščine, skoraj 40-odstotna. *Dnevnik*, 29. maj. Dostopno prek: http://dnevnik.si/tiskane_izdaje/objektiv/1042362959 (22. marec 2011).
45. Čibej, Boris. 2010. Vojna je dobra za gospodarstvo. *Delo*, 4. september. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/120145> (24. marec 2011).
46. --- 2011. Kitajska postaja čedalje bolj podobna ZDA. *Delo*, 21. januar. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/137407> (31. januar 2011).

47. Davis, Mike. 2009. *Planet slumov*. Ljubljana: Založba /*cf.
48. Dearden, James. 1998/2003. *Rouge Trader*. DVD. Škofljica: Blitz.
49. Della Porta, Donatella. 2003. *Temelji politologije*. Ljubljana: Sophia.
50. Delo. 2011. Forbes: v deseterici najbogatejših tudi ženska, 10. marec. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/143515> (24. marec 2011).
51. *Developing 8*. Dostopno prek: <http://www.developing8.org/> (31. januar 2011).
52. Diamond, Jared. 2007. *Propad civilizacij: kako družbe izberejo pot do uspeha ali propada*. Tržič: Učila International.
53. --- 2008. *Puške, bacili in jeklo: zakaj je človeški razvoj na različnih celinah napredoval različno hitro*. Tržič: Učila International.
54. Discovery. 2011. *Man vs. Wild*. Dostopno prek: <http://dsc.discovery.com/tv/man-vs-wild/> (11. marec 2011).
55. *Dnevnik*. 2009. Plinska kriza: Rusija je z EU podpisala sporazum o nadzoru transporta plina, na potezi je Kijev, 10. januar. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/sport/drugi_sporti/1042235522 (31. januar 2011).
56. --- 2010a. Predsednik ECB Trichet je pozval s strožji proračunski disciplini, 21. junij. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/poslovni_dnevnik/1042368564 (22. marec 2011).
57. --- 2010b. V Južni Koreji preizkušajo robotske učitelje angleščine, 29. december. Dostopno prek: <http://www.dnevnik.si/novice/znanost/1042413705> (30. januar 2011).
58. --- 2010c. ZSSS: Zadnji predlog pokojninske reforme je krut do starejših delavcev in mladih, 26. avgust. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/novice/aktualne_zgodbe/1042383281 (23. marec 2011).
59. --- 2010č. 30 let kitajske politike enega otroka: Če je leta 1980 ne bi uvedli, bi bilo danes na Kitajskem 400 milijonov ljudi več, 25. september. Dostopno prek: <http://www.dnevnik.si/novice/svet/1042390611> (25. marec 2011).
60. --- 2011a. Indija je meka za trgovce z orožjem, 15. marec. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/1042430765 (26. marec 2011).
61. --- 2011b. Jasminova revolucija: Mebazaa že zaprisegel kot začasni tunizijski predsednik, 15. januar. Dostopno prek: <http://www.dnevnik.si/novice/svet/1042417440> (20. januar 2011).
62. Dolar, Mladen. 1982. *Struktura fašističnega gospostva: marksistične analize fašizma in problemi teorije ideologije*. Ljubljana: Univerzum.

63. Dyer, Geoff, David Pilling and Henny Sender. 2011. A strategy to straddle the planet. *Financial Times*, 17. januar. Dostopno prek: <http://www.ft.com/cms/s/0/b852a826-2272-11e0-b6a2-00144feab49a.html#axzz1HYsPsQbk> (24. marec 2011).
64. Eagles, Robin. 2002. *England*. London: Rough Guides.
65. Ecoguerilla. 2010. *Razlitje rdečega blata ogroža Donavo*. Dostopno prek: <http://www.ecoguerilla.si/clanki/razlitje-rdecega-blata-ogroza-donavo/115/1827> (10. december 2010).
66. *Economist*. 2009. Acronyms: BRICS and BICIS, 26. november. Dostopno prek: http://www.economist.com/blogs/theworldin2010/2009/11/acronyms_4 (31. januar 2011).
67. --- 2011. Electric shock, 13. januar. Dostopno prek: http://www.economist.com/blogs/newsbook/2011/01/renaults_spying_case (25. marec 2011).
68. Economy Watch. 2011. *Brazil Trade, Exports and Imports*. Dostopno prek: http://www.economywatch.com/world_economy/brazil/export-import.html (26. marec 2011).
69. Eimer, David. 2011. China builds world's longest bridge. *The Telegraph*, 8. januar. Dostopno prek: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/china/8248197/China-builds-worlds-longest-bridge.html> (25. marec 2011).
70. Engels, Friderich. 1947. *Izvor družine, privatne lastnine in države*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
71. --- 1948. *Karl Marx; Kapital*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
72. --- 1950. *O Kapitalu Karla Marxa*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
73. Estulin, Daniel. 2008. *Skupina Bilderberg – gospodarji globaliziranega sveta*. Mengeš: Ciceron.
74. --- 2010. *Gospodarji senc*. Mengeš: Ciceron.
75. Ferfila, Bogomil, ur. 2007. *Ekonomski vidiki javnega sektorja: Economic aspects of the public sector*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
76. Fishman, Ted C. 2005. *Kitajski izziv*. Ljubljana: Orbis, Euroadria.
77. Flere, Sergej. 2003. *Sociologija*. Maribor: Pravna fakulteta Univerze v Mariboru.
78. *Fome Zero*. Dostopno prek: <http://www.fomezero.gov.br/> (31. januar 2011).
79. Forbes. 2011. *The World's Billionaires*. Dostopno prek: <http://www.forbes.com/wealth/billionaires> (11. marec 2011).
80. Foucault, Michel. 2004. *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana: Krtina.

81. Freidel, Frank. 1990. *Franklin D. Roosevelt: a rendezvous with destiny*. Boston: Little, Brown and comp.
82. Friedman, Milton. 2002. *Capitalism and Freedom*. Chicago: The University of Chicago Press.
83. Fukuyama, Francis. 1992. *The end of history and the last man*. New York: The Free Press.
84. Fulcher, James. 2010. *Kapitalizem: zelo kratek uvod*. Ljubljana: Krtina.
85. Galbraith, John Kenneth. 1988. *The Great Crash 1929*. Boston: Houghton Mifflin company.
86. *Gated Communities USA*. Dostopno prek: <http://www.gatedcommunitiesusa.com/> (28. januar 2011).
87. Gaube, Aleš. 2010. Države BRIK: Prihodnost Brazilije, Rusije, Indije in Kitajske bo rešil srednji sloj. *Dnevnik*, 9. julij. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/novice/aktualne_zgodbe/1042372601 (28. marec 2011).
88. --- 2011a. Arabska pomlad. *Dnevnik*, 29. januar. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/1042420777 (23. marec 2011).
89. --- 2011b. Arabska pomlad: Revolucije ne bodo ukradene. *Dnevnik*, 5. marec. Dostopno prek: <http://www.dnevnik.si/novice/svet/1042428683> (23. marec 2011).
90. Gibney, Alex. 2005/2006. *Enron: The Smartest Guys in the Room*. DVD. Los Angeles: Magnolia Home Entertainment.
91. Giraud, Pierre-Noël. 2006. *Neenakost v svetu: ekonomija sodobnega sveta*. Ljubljana: Založba/*cf.
92. Gitlin, Todd. 1993. *The sixties: years of hope, days of rage*. New York: Bantam books.
93. *Going Offshore*. Dostopno prek: <http://www.going-offshore.com/> (7. marec 2011).
94. Goldman Sachs. 2003. *Dreaming with BRICs: The path to 2050*. Dostopno prek: <http://www2.goldmansachs.com/ideas/brics/book/99-dreaming.pdf> (28. marec 2011).
95. --- 2005. *How Solid are the BRICs?* Dostopno prek: <http://www2.goldmansachs.com/ideas/brics/how-solid-doc.pdf> (31. januar 2011).
96. Gole, Nejc. 2011. Ukrepe v okviru Pakta za evro bo vlada usklajevala s socialnimi partnerji. *Delo*, 23. marec. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/145242> (23. marec 2011).
97. Gramsci, Antonio. 1974. *Izbrana dela*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

98. Greenpeace. 2011. *Bhopal Disaster*. Dostopno prek: <http://www.greenpeace.org/usa/en/campaigns/toxics/justice-for-bhopal/> (25. marec 2011).
99. Gregorčič, Marta. 2005. *!Alerta roja!: teorije in prakse onkraj neoliberalizma*. Ljubljana: Študentska založba.
100. Groys, Boris. 2011. Propad po ameriško. *Global*, 01 (5. januar 2011).
101. G20. 2011. *What is the G-20*. Dostopno prek: http://www.g20.org/about_what_is_g20.aspx (31. januar 2011).
102. Hamilton, Clive. 2007. *Fetiš rasti*. Ljubljana: Krtina.
103. Hammer, Joshua. 2011. Zaklad na koncu sveta. *Global*, 01 (5. januar 2011).
104. Harrabin, Roger. 2007. China building more power plants. Dostopno prek: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/6769743.stm> (24. marec 2011).
105. Harron, Mary. 2000/2005. *American psycho*. DVD. Škofljica: Blitz.
106. Hardt, Michael in Antonio Negri. 2005. *Multituda*. Ljubljana: Študentska založba.
107. Hart, Albert Gailord in Perry Mehrling. 1995. *Debt, crisis, and recovery: the 1930s and the 1990s*. Armonk, London: M. E. Sharpe.
108. Hawley, Ellis W. 1992. *The great war and the search for a modern order: a history of the American people and their institutions: 1917-1933*. New York: St. Martin's press.
109. Held, David. 1989. *Modeli demokracije*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije.
110. Hočevar, Tone. 2011. Lampedusa se duši, politiki se prepirajo. *Delo*, 28. marec. <http://www.delo.si/clanek/145797> (31. marec 2011).
111. Hodgson, Nicola, ur. 2009. *Zgodovina*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
112. Horvat, Marjan. 2010. Krivda priseljencev? *Mladina*, 29. oktober. Dostopno prek: http://www.mladina.si/tehdnik/201042/krivda_priseljencev_ (23. marec 2011).
113. Hozjan, Valerija. 2010. Kitajska prehitela ZDA in postala največja potrošnica energije. *Energetika*, 20. avgust. Dostopno prek: <http://www.energetika.net/novice/clanki/kitajska-prehitela-zda-in-postala-najvecja-potrosnica-energi> (24. marec 2011).
114. Hren, Barbara. 2011. Ko stabilnost evra trči ob politično realnost. *Dnevnik*, 19 marec. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/objektiv/vec_vsebin/1042431815 (23. marec 2011).

115. Human Development Reports. 2011a. *International Human Development Indicators; Brasil*. Dostopno prek: <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/BRA.html> (26. marec 2011).
116. --- 2011b. *International Human Development Indicators; China*. Dostopno prek: <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/CHN.html> (25. marec 2011).
117. --- 2011c. *International Human Development Indicators; India*. Dostopno prek: <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/IND.html> (25. marec 2011).
118. Huntington, Samuel P. 2005. *Spopad civilizacij*. Ljubljana. Mladinska knjiga.
119. Hywealth. 2008. *VISTA – Worth a look*. Dostopno prek: <http://www.hywealth.com/en/images/insight/vista.pdf> (31. januar 2011).
120. *India Today*. 2010. Indian middle class to shine worldwide, 21. avgust. Dostopno prek: <http://indiatoday.intoday.in/site/Story/109758/Business/indian-middle-class-to-shine-worldwide.html> (25. marec 2011).
121. Inkret, Gregor. 2010. Zidovi sveta: zid je padel, naj živi zid! *Tribuna*, 02 (15. januar).
122. Institut za varovanje zdravja RS. 2011. *Najbolj nezdravo se prehranjujejo socialno in ekonomsko šibkejši sloji ter nižje izobraženi*. 4. februar. Dostopno prek: http://www.ivz.si/Mp.aspx?ni=0&pi=1&_1_id=1515&_1_PageIndex=0&_1_groupId=225&_1_newsCategory=&_1_action=ShowNewsFull&pl=0-1.0 (12. marec 2011).
123. International Monetary Fund. 2010a. *Factsheet - A Guide To Committees, Groups, And Clubs*. Dostopno prek: <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/groups.htm#G22> (31. januar 2011).
124. --- 2010b. *G-20 Ministers Agree 'Historic' Reforms in IMF Governance*. Dostopno prek: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2010/new102310a.htm> (27. marec 2011).
125. --- 2011a. *IMF Data Mapper*. Dostopno prek: <http://www.imf.org/external/datamapper/index.php> (25. marec 2011).
126. --- 2011b. *World Economic Outlook Update*. Dostopno prek: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/update/01/pdf/0111.pdf> (24. marec 2011).
127. Issermanm Maurice in Michael Kazin. 2000. *America divided: the civil war of the 1960s*. New York, London: Oxford University Press.
128. Jentleson, Bruce W. 2010. *American foreign policy: the dynamics of choice in the 21st century*. New York: W. W. Norton.

129. Kajzer, Rok. 2011. Hrvaška: država zlatih straniščnih školjk. *Delo*, 6. januar. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/135337> (10. januar 2011).
130. Kakissis, Joanna. 2010. Greek Mail Bombs: A Sign of Violence to Come? *Time Magazine*, 4. november. Dostopno prek: <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,2029426,00.html#ixzz1HvIXTzXb> (23. januar 2011).
131. Kirn, Gal ur. 2010. *Postfodizem: razprave o sodobnem kapitalizmu*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
132. Klein, Naomi. 2005. *No logo*. Ljubljana: Maska.
133. --- 2009. *Doktrina šoka: razmah uničevalnega kapitalizma*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
134. Klepec, Peter. 2008. *Kapitalizem in perverzija 1, dobičkonosne strasti*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
135. Knutsen, Torbjorn L. 2001. *Vzpon in propad svetovnih redov*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
136. Kocbek, Darja. 2010. Vojna med valutami. *Mladina*, 15. oktober. Dostopno prek: http://www.mladina.si/tehdnik/201041/vojna_med_valutami (7. marec 2011).
137. Konda, Uroš. 2011. Ameriški kongresnik: V Libiji smo zaradi nafte. *Finance*, 22. marec. Dostopno prek: <http://www.finance.si/306630/Ameri%B9ki-kongresnik-V-Libiji-smo-zaradi-nafte/rss> (27. marec 2011).
138. Kovač, Bogomir. 2009. Manjka ideologija. *Mladina*, 10. april. Dostopno prek: http://www.mladina.si/tehdnik/200914/manjka_ideologija (23. marec 2011).
139. --- 2011. »Davoški« človek. *Mladina*, 05 (4. februar).
140. Kralj, Ana. 2006. »Navleči se« na Wallersteina. V *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*, Immanuel Wallerstein, 155–175. Ljubljana: Založba /*cf.
141. Krugman, Paul R. 2009. *Vrnitev ekonomike depresije in kriza leta 2008*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
142. Kurnik, Andrej. 2005. *Biopolitika: novi družbeni boji na horizontu*. Ljubljana: Sophia.
143. Lah, Marko. 2005. *Temelji ekonomije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
144. Latouche, Serge. 2009. *Preživeti razvoj*. Ljubljana: Založba /*cf.
145. Lenin, Vladimir Iljič. 1948a. *Imperializem in pravica narodov do samoodločbe*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
146. --- 1948b. *Imperializem in razkol v socializmu*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
147. --- 1948c. *O državi*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

148. --- 1958a. *Država in revolucija*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
149. --- 1958b. *Imperializem kot najvišji stadij kapitalizma*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
150. --- 1975. *Filozofski zapisi*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
151. Li, Minqi. 2010. *Vzpon Kitajske in propad kapitalističnega gospodarskega sveta*. Ljubljana: Sophia.
152. Lieberman, Robert C. 2011. Zakaj bogatejši postajajo še bogatejši. *Global*, 03 (25. februar).
153. Linklater, Richard. 2006/2007. *Fast food nation*. DVD. Vojnik: Fivia; Ljubljana: Mladina.
154. Locke, John. 2010. *Dve razpravi o oblasti; Pismo o toleranci*. Ljubljana: Krtina.
155. Lorenci, Janko. 2010. Primitivno ali civilizirano. *Mladina*, 26. marec. Dostopno prek: http://www.mladina.si/tehdnik/201012/primitivno_ali_civilizirano (28. marec 2011).
156. Lucchetti, Aaron in Stephen Grocer. 2011. On Street, Pay Vaults to Record Altitude. *The Wall Street Journal*, 2. februar. Dostopno prek: <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748704124504576118421859347048.html> (24. marec 2011).
157. Lukič, Goran. 2011. Iz kapitalizma v ultrakapitalizem? *Dnevnik*, 29. januar. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/objektiv/vec_vsebin/1042420636 (23. marec 2011).
158. Lukšič, Igor in Andrej Kurnik. 2000. *Hegemonija in oblast: Gramsci in Foucault*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
159. Mandel, Ernest. 1986. *Desetletje krize: 1974-1984: dejstva in njihova marksistična interpretacija*. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS: Univerzitetna konferenca ZSMS.
160. Markov, Walter in Albert Soboul. 1989. *1789 - velika revolucija Francozov*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
161. Marn, Urša. 2008. Slovenci v davčnih oazah. *Mladina*, 14. marec. Dostopno prek: http://www.mladina.si/tehdnik/200810/clanek/slo-tema--ursa_marn/ (7. marec 2011).
162. Martin, Hans-Peter in Harald Schumann. 1997. *The Global Trap: Civilization and the Assault on Democracy and Prosperity*. New York City: St. Martin's Press.

163. Marx, Karl. 1947a. *Mezdno delo in kapital; Mezda, cena in profit*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
164. --- 1947b. *Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
165. --- 1961. *Kapital: kritika politične ekonomije*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
166. Marx, Karl in Friedrich Engels. 1948. *Uvod h kritiki politične ekonomije*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
167. --- 2009. *Komunistični manifest*. Ljubljana: Sanje.
168. Mašanović, Božo. 2010. Velika pomoč Irski. *Delo*, 28. november. Dostopno prek: http://www.delo.si/clanek/130745_28 (23. marec 2011).
169. --- 2011. Soglasje o »paktu za evro«, bo na trgih manj napeto? *Delo*, 11. marec. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/143761> (23. marec 2011).
170. McChesney, Robert W. 1999. Noam Chomsky and the Struggle Against Neoliberalism. *Monthly Review*, 1. april. Dostopno prek: <http://www.chomsky.info/onchomsky/19990401.htm> (11. marec 2011).
171. --- 2005. Uvodni zapis k slovenski izdaji. V *Profit pred ljudmi*, Noam Chomsky, 15–25. Ljubljana: Sanje.
172. Mihelj, Vlado. 2005. Tujci v lastni domovini. *Dnevnik*, 9. november. Dostopno prek: <http://www.dnevnik.si/debate/kolumne/150186> (28. januar 2011).
173. Miholič, Andrej. 2011a. Indijski gospodarski čudež. *Delo*, 21. januar. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/137428> (25. marec 2011).
174. --- 2011b. Sudhir Devare: Indijci čutimo, da je prihodnost svetla. *Delo*, 11. marec. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/143751> (26. marec 2011).
175. --- 2011c. Upor proti represiji in neoliberalizmu. *Delo*, 4. marec. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/142705> (23. marec 2011).
176. Mill, John Stuart. 2003. *Utilitarizem; in o svobodi*. Ljubljana: Krtina.
177. Močnik, Rastko. 2006. *Svetovno gospodarstvo in revolucionarna politika*. Ljubljana: Založba /*cf.
178. Montesquieu, Charles de Secondat, baron de. 1966. *The Spirit of the Laws*. New York: Hafner Publishing Company, Inc.
179. Moore, Malcolm. 2010. China steams ahead with world's fastest train. *The Telegraph*, 13. februar. Dostopno prek: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/china/7230137/China-steams-ahead-with-worlds-fastest-train.html> (25. marec 2011).

180. --- 2011a. China is the world's second largest economy. *The Telegraph*, 14. februar. Dostopno prek: <http://www.telegraph.co.uk/finance/economics/8322550/China-is-the-worlds-second-largest-economy.html> (24. marec 2011).
181. --- 2011b. China to create largest mega city in the world with 42 million people. *The Telegraph*, 24. januar. Dostopno prek: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/china/8278315/China-to-create-largest-mega-city-in-the-world-with-42-million-people.html> (25. marec 2011).
182. Moore, Michael. 2004. *Stari, kje je moja dežela?* Ljubljana: Pasadena.
183. --- 2007/2008. *Sicko*. DVD. Ljubljana: Cinemania group.
184. National Portal of India. 2011. *Medical Tourism – Visit India – Overseas: National Portal of India*. Dostopno prek: http://india.gov.in/overseas/visit_india/medical_india.php/ (31. januar 2011).
185. Negri, Antonio in Michael Hardt. 2003. *Imperij*. Ljubljana: Študentska založba.
186. Nuredini, Luki. 2009. Evropska komisija Sloveniji: Brzdajte javnofinančni primanjkljaj. *Dnevnik*, 8. oktober. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/poslovni_dnevnik/1042305290 (23. marec 2011).
187. Oberstar, Ciril in Tonči Kuzmanić, ur. 2003. *Neokonzervativizem: zbornik predavanj 2. letnika Delavsko-punkerske univerze*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
188. --- 2004. *Nova levica: zbornik predavanj 4. letnika Delavsko-punkerske univerze*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
189. Offe, Claus. 1985. *Družbena moč in politična oblast: protislovja kapitalistične demokracije - razprave o politični sociologiji poznega kapitalizma*. Ljubljana: Delavska enotnost.
190. Oxford Poverty and Human Development Initiative. 2011. *Multidimensional Poverty Index*. Dostopno prek: <http://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/MPI-One-Page-final.pdf> (23. marec 2011).
191. Papda. 2005. *G20, the developing country coalition*. Dostopno prek: http://www.papda.org/article.php?id_article=17&var_recherche=G20%2C+the+developing (27. marec 2011).
192. Patterson, James T. 1986. *America's struggle against poverty: 1900-1985*. Cambridge, London: Harvard university press.
193. Payne, Anthony in Nicola Phillips. 2010. *Development*. Cambridge, Malden: Polity.

194. Perry, Marvin, ur. 1989a. *Western civilization: ideas, politics & society; From the 1400s*. Boston: Houghton Mifflin.
195. --- 1989b. *Western civilization: ideas, politics & society; From the 1600s*. Boston: Houghton Mifflin.
196. Petras, James F. in Henry Veltmeier. 2003. *A System in Crisis: the dynamics of free market capitalism*. London: Zed Books.
197. Phillips, Tom. 2009. Brazil celebrates 45% reduction in Amazon deforestation. *Guardian*, 13. november. Dostopno prek: <http://www.guardian.co.uk/world/2009/nov/13/brazil-amazon-deforestation-climate-change-copenhagen> (26. marec 2011).
198. Photobucket. 2011. *Britanski imperij*. Dostopno prek: http://i23.photobucket.com/albums/b384/spam24max/stuffs/800px-The_British_Empire1.png (8. januar 2011).
199. Picasa Web Albums. 2011. *Prostori Googla v Zürichu*. Dostopno prek: <http://picasaweb.google.com/zurich.office.images/ZurichOfficePhotos#5415833255319378514> (20. januar 2011).
200. Piekalkiewicz, Janusz. 1996. *Prva svetovna vojna*. Ljubljana: DZS.
201. Pikalo, Jernej. 2003. *Neoliberalna globalizacija in država*. Ljubljana: Sophia.
202. Pilkington, Ed. 2008. The G20: Who is there and how desperate are they? *Guardian*, 15. november. Dostopno prek: <http://www.guardian.co.uk/business/2008/nov/15/economics-globaleconomy> (26. marec 2011).
203. Polanyi, Karl. 2008. *Velika preobrazba: politični in ekonomski viri našega časa*. Ljubljana: Založba /*cf.
204. Popović, Milan. 1999. Immanuel Wallerstein: svetovno-sistemska perspektiva. V *Utopistike ali izbira zgodovinskih možnosti 21. stoletja; Dediščina sociologije: obljuba družbenih ved*, Immanuel Wallerstein, 135–150. Ljubljana: Založba /*cf.
205. Prunk, Janko. 2008. *Racionalistična civilizacija: 1776-2000*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
206. Pugh, Peter in Cris Garratt. 1993. *Keynes for beginners*. Cambridge: Icon books.
207. Qian, Wang. 2010. Oil imports hit alarming level in China: Study. *China Daily*, 14. januar. Dostopno prek: http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2010-01/14/content_9317926.htm (24. marec 2011).
208. Rifkin, Jeremy. 2007. *Konec dela: zaton svetovne delavske sile in nastop posttržne dobe*. Ljubljana: Krtina.

209. Rizman, Rudi. 2005. Uvodni zapis k slovenski izdaji. V *Profit pred ljudmi*, Noam Chomsky, 6–14. Ljubljana: Sanje.
210. Roberts, J.M. 1997. *The Penguin History of the World*. London: Penguin Books, cop.
211. Rogers, Simon. 2011. US federal deficit: how much does China own of America's debt? *Guardian*, 18. januar. Dostopno prek: <http://www.guardian.co.uk/news/datablog/2011/jan/18/us-federal-deficit-china-america-debt> (24. marec 2011).
212. Roubini, Nouriel in Stephen Mihm. 2010. *Gospodarska kriza: napoved prihodnjih finančnih zlomov*. Ljubljana: Soleco.
213. Rowlatt, Justin. 2011. Brazil's raw materials and the Chinese bikini problem. Dostopno prek: http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/from_our_own_correspondent/9348299.stm (31. januar 2011).
214. RTV SLO. 2010a. *Iskali boljše življenje, končali na cesti ob pečenih podganah*. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/svet/iskali-boljse-zivljenje-koncali-na-cesti-ob-pecenih-podganah/236847> (21. marec 2011).
215. --- 2010b. *Kitajska izrinila Japonsko in postala druga velesila*. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/svet/kitajska-izrinila-japonsko-in-postala-druga-velesila/236125> (21. marec 2011).
216. --- 2010c. *Obama želi preroditi ameriške ceste, železnice in letališča*. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/svet/obama-zeli-preroditi-ameriske-cestes-zeleznice-in-letalisca/238666> (22. marec 2011).
217. --- 2010č. *Paradoks ameriške politike - narediš več, a izgubljaš podporo*. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/svet/paradoks-ameriske-politike-naredis-vec-a-izgubljas-podporo/236304> (21. marec 2011).
218. --- 2010d. *Z reformo nad prihodnje finančne krize*. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/svet/z-reformo-nad-prihodnje-financne-krize/234830> (21. marec 2011).
219. --- 2011a. *Ciper priznal neodvisno državo Palestino?* Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/svet/ciper-priznal-neodvisno-drzavo-palestino/249813> (31. januar 2011).
220. --- 2011b. *Foto: Rousseffova nasledila priljubljenega Lulo*. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/svet/foto-rousseffova-nasledila-priljubljenega-lulo/247599> (26. marec 2011).

221. --- 2011c. *Kitajsko nevidno letalo bo še počakalo na krstni polet*. Dostopno prek: <http://www.rtvsl.si/svet/kitajsko-nevidno-letalo-bo-se-pocakalo-na-krstni-polet/247868> (15. januar 2011).
222. --- 2011č. *Obama: Ne obrnite se drug proti drugemu*. Dostopno prek: <http://www.rtvsl.si/svet/obama-ne-obrnite-se-drug-proti-drugemu/248466> (15. januar 2011).
223. Rus, Veljko. 2009. *Tretja pot med antikapitalizmom in postsocializmom*. Ljubljana: Sophia.
224. Rutar, Dušan. 2003. *Noam Chomsky o anarhizmu & demokraciji*. Ljubljana: UMco.
225. --- 2004. *Globalni fašizem: od Karla Marxa do Noama Chomskega*. Ljubljana: Samozaložba.
226. Sawyer, Patrick in David Barrett. 2011. TUC march: How a family day out turned to mayhem. *The Telegraph*, 27. marec. Dostopno prek: <http://www.telegraph.co.uk/news/politics/8409259/TUC-march-How-a-family-day-out-turned-to-mayhem.html> (28. marec 2011).
227. Sen, Amartya Kumar. 2002. *Ekonomija blaginje: izbrane razprave*. Ljubljana: Založba /*cf.
228. Senković, Zoran. 2010. Na vzhodu Indije tli državljanska vojna. *Dnevnik*, 7. april. Dostopno prek: <http://www.dnevnik.si/novice/svet/1042350592> (25. marec 2011).
229. SERIWorld. 2011. *Kaesong Industrial Complex*. Dostopno prek: http://www.seriworld.org/viewimg/quarterly/vol1no2/102_2.gif (20. januar 2011).
230. *Shanghai Cooperation Organisation*. Dostopno prek: <http://www.sectsc.org/> (31. januar 2011).
231. *Shangahi International Port*. Dostopno prek: <http://www.portshanghai.com.cn/en/> (25. marec 2011).
232. Shuster, Simon. 2010. Trouble in Sochi: Russia's Mounting Olympic Problems. *Time Magazine*, 19. marec. Dostopno prek: <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1973543,00.html> (26. marec 2011).
233. Sibun, Jonathan. 2011. China, Japan, and the US: How the world's biggest three economies compare. *The Telegraph*, 14. februar. Dostopno prek: <http://www.telegraph.co.uk/finance/economics/8322819/China-Japan-and-the-US-How-the-worlds-biggest-three-economies-compare.html> (24. marec 2011).

234. SIOL. 2010. *TEMA: Naftni madež v Mehiškem zalivu*. Dostopno prek: http://www.siol.net/svet/vroce_teme/2010/05/tema_oljni_madez_v_mehiskem_zalivu.aspx (10. december 2010).
235. *Skladi*. Dostopno prek: <http://www.skladi.com/> (30. januar 2011).
236. Slabe, Damijan. 2011. Paradižniki za demokracijo. *Delo*, 1. marec. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/142306> (23. marec 2011).
237. *Slovenski top model*. Dostopno prek: <http://www.slotopmodel.si/> (11. marec 2011).
238. Smith, Adam. 2010. *Bogastvo narodov: raziskava o naravi in vzrokih bogastva narodov*. Ljubljana: Studia humanitatis.
239. Srnovršnik, Tanja. 2011. Najbolj dinamična mesta na svetu. *Finance*, 5. januar. Dostopno prek: http://www.finance.si/299172/Najbolj_dinami%EBna_mesta_na_svetu (27. marec 2011).
240. Smrke, Marjan. 2000. *Svetovne religije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
241. Spengler, Oswald. 2009. *Zaton zahoda: oris morfologije svetovne zgodovine*. Ljubljana: Slovenska matica.
242. *Spiegel*. 2010. Protests in Europe Ahead of Euro Summit, 15. december. Dostopno prek: <http://www.spiegel.de/international/europe/0,1518,734811,00.html> (23. marec 2011).
243. Spurlock, Morgan. 2004/2006. *Super size me*. DVD. Ljubljana: Mladina, Cinemania Group.
244. Stanković, Dragana. 2006. Privatizacija zdravstva naj bi najbolj udarila revne. *Dnevnik*, 20. oktober. Dostopno prek: <http://www.dnevnik.si/novice/slovenija/207528> (12. marec 2011).
245. Stone, Oliver. 1987/2005. *Wall Street*. DVD. Ljubljana: CON FILM.
246. Strange, Susan. 1997. *Casino capitalism*. Manchester, New York: Manchester University Press.
247. Surovina. 2011. *Dejavnosti*. Dostopno prek: <http://surovina.si/dejavnosti/> (23. januar 2011).
248. Šimac, Jurij. 2010. Grčiji bo pomagala tudi Kitajska. *Finance*, 3. oktober. Dostopno prek: <http://www.finance.si/290950/Gr%EBiji-bo-pomagala-tudi-Kitajska> (24. marec 2011).
249. Štefančič, Marcel jr. 2010. Trg, ki res deluje. *Mladina*, 20. avgust. Dostopno prek: http://www.mladina.si/teednik/201033/trg_ki_res_deluje (24. marec 2011).

250. --- 2011a. Bitka za Wisconsin. *Mladina*, 09 (4. marec).
251. --- 2011b. Revolucija! *Mladina*, 05 (4. februar).
252. Tata Motors. 2008. *Tata Motors enters into Definitive Agreement with Ford for purchase of Jaguar Land Rover*. Dostopno prek: http://www.tatamotors.com/our_world/press_releases.php?ID=356&action=Pull (31. januar 2011).
253. Thaindian News. 2010. *First time all IBSA, BRIC countries in UN Security Council*. Dostopno prek: http://www.thaindian.com/newsportal/uncategorized/first-time-all-ibsa-bric-countries-in-un-security-council_100443522.html (27. marec 2011).
254. The Boston Consulting Group. 2010. *Publications*. Dostopno prek: http://www.bcg.com/expertise_impact/publications/default.aspx?page=3& (10. december 2010).
255. *The China Post*. 2011. World Bank issues first yuan-denominated bond, 6. januar. Dostopno prek: <http://www.chinapost.com.tw/business/asia-china/2011/01/06/286484/World-Bank.htm> (27. marec 2011).
256. *Time Magazine*. 1961. Armed Forces: Engine Charlie, 6. oktober. Dostopno prek: <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,827790,00.html> (27. januar 2011).
257. Tocqueville, Alexis de. 1996. *Demokracija v Ameriki I*. Ljubljana: Krtina.
258. Todd, Emmanuel. 2005. *Po imperiju: zlom ameriškega reda*. Ljubljana: Pasadena.
259. Trading Economics. 2011. *Brazil Unemployment Rate*. Dostopno prek: <http://www.tradingeconomics.com/Economics/Unemployment-rate.aspx?symbol=BRL> (26. marec 2011).
260. Tran, Mark. 2010. Barack Obama signs nuclear treaty with Russia. *Guardian*, 8. april. Dostopno prek: <http://www.guardian.co.uk/world/2010/apr/08/barack-obama-nuclear-treaty-russia> (26. marec 2011).
261. Turk, Dunja. 2011. Napredek ovirajo lobiji, neznanje in nezaznane priložnosti. *Finance*, 21. februar. Dostopno prek: <http://oe.finance.si/303408> (28. marec 2011).
262. Ugovšek, Jure. 2010. Kitajska kroti nepremičninski balon. *Finance*, 4. maj. Dostopno prek: <http://www.finance.si/?MOD=show&id=278541&pay=yes&snark=b3365a147286250cdc697171a7babbde> (24. marec 2011).

263. Urad RS za mladino. 2010. *Raziskava Mladi 2010*. Dostopno prek: http://www.ursm.gov.si/fileadmin/ursm.gov.si/pageuploads/pdf/Mladina_2010_Koncno_porocilo.pdf (28. januar 2011).
264. *U.S. Debt Clock*. Dostopno prek: <http://www.usdebtclock.org/> (30. januar 2011).
265. U.S. Energy Information Administration. 2011a. *India Energy Data, Statistic and Analysis – Oil, Gas, Electricity, Coal*. Dostopno prek: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/India/Background.html> (31. januar 2011).
266. --- 2011b. *Proizvodnja električne energije v Indiji med leti 1990 in 2008*. Dostopno prek: <http://www.eia.doe.gov/cabs/India/images/Electricity%20by%20type.gif> (20. januar 2011).
267. --- 2011c. *Russia Energy Data, Statistic and Analysis – Oil, Gas, Electricity, Coal*. Dostopno prek: http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Russia/Oil_exports.html (31. januar 2011).
268. Vance, Ashlee. 2010. China Wrests Supercomputer Title From U.S. *The New York Times*, 28. oktober. Dostopno prek: http://www.nytimes.com/2010/10/28/technology/28compute.html?_r=1 (25. marec 2011).
269. Vasev, Boris. 2008. Marinaleda - alternativa, ki deluje. *Mladina*, 27. junij. Dostopno prek: http://www.mladina.si/dnevnik/27-06-2008-marinaleda_-_alternativa__ki_deluje/ (6. april 2011).
270. *Večer*. 2010. Trend: izdelki po željah kupcev, 24 december. Dostopno prek: http://web.vecer.com/portali/vecer/v1/stolpec650/clanek/clanek_natisni/?kaj=3&id=2010122405604469 (25. december 2010).
271. --- 2011. Volkswagen in GM z rekordno prodajo na Kitajskem, 8. januar. Dostopno prek: <http://www.vecer.com/clanekgos2011010805608896> (15. januar 2011).
272. Videmšek, Boštjan. 2010. Pot v veliko vojno? *Delo*, 13. november. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/128914> (27. marec 2011).
273. --- 2011. Epidemija (generacijske) jeze in upanja. *Delo*, 28. januar. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/138215> (30. januar 2011).
274. Vidmajer, Saša. 2010. Lepljivi šarm skrajne desnice. *Delo*, 20. september. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/122151> (31. januar 2011).
275. Vodovnik, Žiga. 2010. *Anarhija vsakdanjega življenja: zapiski o anarhizmu in njegovih pozabljenih pritokih*. Ljubljana: Sophia.

276. Vovelle, Michel. 1989. *Kratka zgodovina francoske revolucije: družbena gibanja in prelom mentalitet*. Ljubljana: Komunist.
277. Vršnak, Ana Vučina. 2010. Francija mora nemudoma prekiniti izgon Romov. *Dnevnik*, 10. september. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/1042386641 (23. marec 2011).
278. Wacquant, Loic. 2008. *Zapori revščine*. Ljubljana: Založba /*cf.
279. Wagenhofer, Erwin. 2005/2009. *We feed the world*. DVD. Črni Vrh nad Idrijo: Demiurg.
280. Wallerstein, Immanuel Maurice. 1999. *Utopistike ali izbira zgodovinskih možnosti 21. stoletja; Dediščina sociologije: obljuba družbenih ved*. Ljubljana: Založba /*cf.
281. --- 2004. *Zaton ameriške moči*. Ljubljana: Založba /*cf.
282. --- 2006. *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Ljubljana: Založba /*cf.
283. Wang, Sarah. 2011. What does China's new five-year plan address? Dostopno prek: <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-pacific-12639898> (25. marec 2011).
284. Weber, Max. 2002. *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
285. *Wikileaks*. Dostopno prek: <http://wikileaks.ch/> (24. marec 2011).
286. Wikimedia. 2011a. *Ameriške vojaške baze po svetu*. Dostopno prek: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/ff/US_military_bases_in_the_world.svg (20. januar 2011).
287. --- 2011b. *Nezaposlenost v ZDA med leti 1910 in 1960*. Dostopno prek: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/58/US_Unemployment_1910-1960.gif (20. januar 2011).
288. --- 2011c. *Rast BDP v ZDA med leti 1910 in 1960*. Dostopno prek: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/de/US_GDP_10-60.jpg (20. januar 2011).
289. Wikipedia. 2011. *Odstotek ljudi, ki v Indiji živijo pod pragom revščine*. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/File:BPL_Data_GOI.png (20. januar 2011).
290. Wolfe, Alan. 1991. *America at century's end*. Berkeley: University of California press.
291. World Bank. 2011. *Brazil Country Brief*. Dostopno prek: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/LACEXT/BRAZI>

LEXTN/0,,menuPK:322351~pagePK:141132~piPK:141107~theSitePK:322341,0
0.html (26. marec 2011).

292. Yunus, Muchamiyad. 2009. *Novemu kapitalizmu naproti*. Ljubljana: Učila.
293. Žižek, Slavoj. 2007. *Nasilje*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
294. Žerjavič, Peter. 2011. Fetiš BDP na preizkušnji. *Delo*, 20. januar. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/137294> (28. marec 2011).
295. 24UR. 2010. *Vsak sedmi Američan živi v revščini*. Dostopno prek: <http://24ur.com/novice/svet/vsak-sedmi-american-zivi-v-revscini.html> (12. marec 2011).
296. --- 2011. »Cene hrane nimajo realnega ozadja«. Dostopno prek: <http://24ur.com/novice/gospodarstvo/cene-hrane-nimajo-realnega-ozadja.html> (23. januar 2011).